

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Irmantės Samuitytės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo baudžiamajame procese
problematika**

**Issues Related to the use of the Statements Given during pre-trial investigation in
Criminal Proceedings**

Vadovas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Recenzentas: doc. dr. Andrej Gorbatkov

Vilnius
2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Nors parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, kaip tokie teoriškai gali būti panaudoti įvairiems tikslams (pavyzdžiui, kituose baudžiamuosiuose procesuose, keliant ar tikrinant versijas ir t. t.), magistro darbe analizuojama svarbiausia procesinė parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, panaudoji erdvė – perskaitymo (pagarsinimo) teisiamajame posėdyje institutas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse. Magistro darbu siekiama pateikti minėto instituto išsamią įstatyminio reguliavimo, baudžiamojo proceso teisės doktrinos bei teisminės praktikos analizę, įvertinti jo taikymo pagrįstumą bei įtaką teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtintas įstatyminis reguliavimas lyginamas su šio instituto reguliavimu, įtvirtintu užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose.

Pagrindiniai žodžiai: apklausa, atmintis, ikiteisminis tyrimas, įrodymai, rungimosi principas, teisminis bylos nagrinėjimas, vidinis teisėjo įsitikinimas.

Although testimonies given during a pre-trial investigation can, theoretically, be used for various purposes (e. g., in other criminal proceedings, in the development or verification of theories, etc.), this Master's thesis analyses the most important procedural use of testimonies given during a pre-trial investigation – the institute of reading out (publicising) of testimonies in a court hearing as provided for by Article 276(1) and (4) of the CPC. The aim of this Master's thesis is to provide a detailed analysis of the legal regulation of the above-mentioned institute, the doctrine of criminal procedure law and the case law, to assess the validity of its application and its influence on the formation of a judge's inner conviction. The legal regulation established in Article 276(1) and (4) of the Criminal Procedure Code of the Republic of Lithuania is compared with the regulation of this institute established in the criminal procedure laws of foreign states.

Keywords: interrogation, memory, pre-trial investigation, evidence, adversarial principle, trial, judge's inner conviction.

TURINYS

IŽANGA	2
1. ĮRODINĖJIMO TEISME TIKSLAS IR SVARBIAUSI ĮRODINĖJIMO PRINCIPAI	7
1.1. Pažinimo proceso psichologija.....	7
1.2. Įrodinėjimo baudžiamajame procese tikslas ir pagrindiniai principai	12
1.3. Teisėjo vidinis įsitikinimas dėl praeities faktų	19
2. PARODYMŲ, DUOTŲ IKITEISMINIAME TYRIME, TYRIMAS BYLOS NAGRINĖJIMO TEISME METU.....	27
2.1. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo teisme tikslas	27
2.2. Ikiteisminio tyrimo metu užfiksuotų parodymų vieta įrodymų tyrimo etape, jų ištyrimo procesinė forma.....	31
2.3. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymas teisme.....	39
2.3.1. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, garsinimo pagrindai	39
2.3.1.1. Ikiteisminio tyrimo teisėjui duotų parodymų perskaitymo (pagarsinimo) teisme pagrindai	41
2.3.1.2. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, panaudojimo galimybė teismo bylos nagrinėjimo metu	52
2.3.1.3. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisiame posėdyje instituto santykis su <i>Al-Khawaja ir Tahery</i> testu	54
2.3.2. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų reikšmė.....	61
2.3.2.1. Liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos procesas ikiteisminiame tyrime.....	61
2.3.2.2. Įtariamojo apklausa ikiteisminio tyrimo stadijoje	67
3. PARODYMŲ, DUOTŲ IKITEISMINIAME TYRIME, PANAUDOJIMO UŽSIENIO VALSTYBĖSE LYGINAMOJI ANALIZĖ.....	71
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	82
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	84
SANTRAUKA	93
SUMMARY	94

Nagrinėjamos temos aktualumas. Ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai yra vienas iš šaltinių, formuojančių teisėjo vidinį įsitikinimą. Tačiau tokių parodymų panaudojimas baudžiamajame procese kelia rimtų abejonių žmogaus teisių apsaugos kontekste. Tokie parodymai dažnu atveju yra gaunami neužtikrinus rungimosi principo veikimo, todėl tokių parodymų panaudojimas neužtikrina proceso sąžiningumo ir neatitinka įrodymams keliamų reikalavimų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 20 straipsnio 2 dalis). Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 242 straipsnio 1 dalis įpareigoja teisimą tiesiogiai ištirti bylos įrodymus, *inter alia*, apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius bei liudytojus. Ar tai reiškia, kad teismas privalo skaityti asmenų ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus, jei pats gali ištirti pirminį (idealų) įrodymų šaltinį ir taip užtikrinti sąžiningą baudžiamąjį procesą, kurio pabaigoje būtų priimamas teisingas sprendimas? Kokia yra ikiteisminio tyrimo metu duotų ir teisiamejame posėdyje pagarsintų asmenų parodymų reikšmė ir paties parodymų skaitymo (pagarsinimo) tikslai? Į šiuos ir panašius klausimus mėginama rasti atsakymus šiame magistro darbe.

Nagrinėjama tema visų pirma yra aktuali teisminei praktikai. Ikiteisminio tyrimo metu, siekiant ištirti nusikalstamą veiką, apklausiami asmenys, surašomi jų apklausų protokolai, kurie vėliau atsispindi kaltinamajame akte ir yra perduodami teismui su baudžiamosios bylos medžiaga. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimas teismo procese yra svarbus teisėsaugos veiksmingumui užtikrinti, tačiau, siekiant apsaugoti vieną teisinį gėrį, dažnu atveju gali nukentėti žmogaus teisės, ypač, kai ikiteisminio tyrimo metu nėra užtikrinamas sąžiningas baudžiamasis procesas. Tokioje situacijoje kyla klausimas, ar baudžiamojo proceso įstatymo numatytas ir Lietuvos teismų taikomas asmenų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymas (pagarsinimas) teisme padeda užtikrinti teisingumo įgyvendinimą? Taigi, ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimas baudžiamajame procese yra aktualus kasdieniui teisminei praktikai, nes teismas, nors to ir neišreiškia savo priimame baigiamajame akte (nuosprendyje), dažnu atveju, susipažinęs su ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis (taip pat ir asmenų apklausų protokolais), formuoja savo vidinį įsitikinimą, o vėliau priima sprendimą, kuris turi neabejotiną reikšmę ir baudžiamosios bylos baigčiai.

Nagrinėjama tema aktuali ir baudžiamojo proceso teisės doktrinai. Galima teigti, jog tai viena kontraversiškiausių įrodymų temų. Neatsitiktinai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio 28 d. „Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalgoje“, kurioje

koncentruotai apibendrinti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimai įvairiais įrodymų klausimais, neformuluojama jokių taisyklių, susijusių su Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalių taikymu. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė praktika nepaaiškina, kokią vietą bendroje įrodymų tyrimo teisme struktūroje užima Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalys. Ši tema nėra plačiai analizuojama ir Lietuvos teisės mokslininkų darbuose. Vertinant bendrai mokslinių publikacijų kontekste, nagrinėjamos temos problematiką savo mokslinėse publikacijose daugiausia yra palietęs R. Merkevičius. Kiti mokslininkai, pavyzdžiui, A. Juozapavičius, E. Leonaitė, R. Ažubalytė, E. Šapalaitė, J. Rinkevičius ir kt., yra atkreipę dėmesį į ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo (pagarsinimo) teismo bylos nagrinėjimo metu problematiką, tačiau nepateikę išsamesnės analizės ir vertinimo. Atskiros mokslinio straipsnio ar teisės daktaro disertacijos, skirtos šios problematikos nagrinėjimui, šiai dienai nėra.

Darbo tikslas. Šiuo magistro darbu siekiama atlikti išsamią parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisiame posėdyje instituto įstatyminio reguliavimo, doktrininio supratimo ir teisminės praktikos interpretavimo analizę, įvertinti šio instituto taikymo pagrįstumą bei įtaką teismui (teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi) priimant teismo baigiamąjį aktą, palyginti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtintą parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisme institutą su šio instituto teisiniu reguliavimu, įtvirtintu užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose.

Darbo uždaviniai. Siekiant magistro darbo tikslo, keliami šie uždaviniai:

- 1) atskleisti teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi įtaką darančius veiksniai;
- 2) išanalizuoti, kaip yra fiksuojama informacija apklausų protokoluose, ir įvertinti apklausos protokolo tinkamumą įrodymų tyrimo etapui;
- 3) išanalizuoti ir įvertinti baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas sąlygas, kurioms esant parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, gali būti perskaitomi (pagarsinami) teismo bylos nagrinėjimo metu;
- 4) išanalizuoti ir įvertinti, ar ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai gali būti laikomi savarankišku įrodymų šaltiniu;
- 5) palyginti parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisiame posėdyje institutą, su užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose įtvirtintu įstatyminiu reguliavimu.

Darbo objektas. Šio magistro darbo objektas – parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisiame posėdyje institutas, įtvirtintas Lietuvos

Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse. Atsižvelgiant į išsikeltą darbo tikslą ir uždavinius, magistro darbe nėra analizuojami parodymų pagarsinimo pagrindai, įtvirtinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 2, 3 ir 5 dalyse. Magistro darbe analizuojama ikiteisminio tyrimo metu atliekamų įtariamojo, nukentėjusiojo, liudytojo apklausų tvarka, tačiau nesigilinama į problematiką, susijusią su specifinių subjektų, kaip antai, mažamečių, nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, apklausų atlikimu. Siekiant platesnio požiūrio į nagrinėjamą problematiką, gilinamasi ir į veiksnius, turinčius įtakos teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi.

Darbo tyrimo metodai. Analizuojant ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo baudžiamajame procese problematiką ir įgyvendinant šio darbo uždavinius buvo naudojami tokie tyrimo metodai: istorinis, sisteminės analizės, lingvistinis, lyginamosios teisėtyros, apibendrinimo.

Naudojant istorinį metodą buvo analizuojami ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo pagrindai, įtvirtinti 1864 m. Baudžiamojo proceso įstatyme ir 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, mėginama atskleisti ar atskleidžiamos teisinio reguliavimo tendencijos, tradicijos perimamumas ar pan.

Pasitelkiant sisteminės analizės metodą analizuojamos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatos, diskutuojami mokslininkų samprotavimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos esminiai teiginiai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pateikti išaiškinimai.

Lingvistinio metodo pagalba daugiausia buvo analizuojami Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtinti pagrindai (atvejai), kuriems esant teismas gali pagarsinti asmenų parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, taip pat užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymai.

Naudojant lyginamosios teisėtyros metodą ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisme institutas lyginamas su užsienio valstybių įstatymuose egzistuojančiais analogiško instituto aspektais.

Panaudojant apibendrinimo metodą buvo apibendrintai pateikiama teismų praktika, mokslinėje doktrinoje vyraujančios pozicijos dėl teisėjo vidinio įsitikinimo bei teisme garsinamų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu.

Darbo originalumas. Mokslinių publikacijų, susijusių su ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo baudžiamajame procese problematika, Lietuvos

baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nėra daug. Vertinant Lietuvos teisės mokslininkų kontekste, daugiausia dėmesio nagrinėjamai temai yra skyręs R. Merkevičius (pavyzdžiui, 2009 m. moksliniame straipsnyje „*Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teisminio nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą?*“, 2024 m. dviejų dalių mokslo monografijoje „*Gynybos baudžiamajame procese pagrindai*“). Taip pat R. Žibaitė-Neliubšienė 2023 m. daktaro disertacijoje yra palietusi teisėjo vidinio įsitikinimo formavimosi klausimą, tačiau jis nebuvo plačiai vertintas nagrinėjamos problematikos kontekste.

Remiantis Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos (toliau – eLABa) viešai pateikiama informacija, pastarųjų penkerių metų laikotarpiu tokia kaip šio darbo tematika buvo rašytas vienas magistro darbas. Tai Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentės J. Stanelienės 2022 m. darbas, kuriame aptariama įrodymų samprata, analizuojamos parodymų rūšys ir jų ištyrimas bei vertinimas teisme, neskiriant išskirtinio dėmesio Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalių analizei. Atsižvelgiant į tai, kad magistro darbe paliečiamas ir teisėjo vidinio įsitikinimo formavimosi klausimas, pažymima, kad, remiantis viešai „eLABa“ pateikiama informacija, per pastaruosius penkerius metus šia tematika nebuvo gintas nei vienas magistro darbas (paskutinis darbas, kuriame nagrinėjamas teisėjo vidinio įsitikinimo klausimas, buvo ginamas 2019 m.).

Šio darbo originalumą pagrindžia jame nagrinėjami aspektai (turinio plotis ir analizės kryptys). Pirmiausia, siekiant išsamiai išanalizuoti problematiką, susijusią su ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimu baudžiamajame procese, buvo siekiama į ją pažvelgti plačiau, neapsiribojant Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu. Pasitelkus teisės mokslo ir kognityvinės psichologijos sinergiją, stengtasi atskleisti, kokie veiksniai turi įtakos teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi, kai teisėjas, kurio žinioje yra byla, perskaito ikiteisminio tyrimo metu asmenų duotus parodymus.

Šio darbo išskirtinumą, lyginant tiek su 2022 m. rašytu magistro darbu, tiek ir su mokslinėmis publikacijomis, kuriose nagrinėjama ši problematika, pagrindžia išsamiai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalių analizė, o tiksliau tai, kad ypatingas dėmesys skiriamas kiekvienam baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintam pagrindui, kuriam esant teismas gali pagarsinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu. Be to, šio darbo originalumą paantrina siekis atskleisti, ar parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymas (pagarsinimas) yra savarankiškas duomenų (įrodymų) tyrimo veiksmas, ar tai sudedamoji įrodymų tyrimo etapo dalis.

Šio darbo originalumas taip pat grindžiamas atlikta lyginamąja užsienio valstybių ir Lietuvos teisinio reglamentavimo, susijusio su parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ir pagarsintų teisminiame bylos nagrinėjime, analize. Darbe pasirinkta analizuoti užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymus trimis blokais (kaimyninių šalių, Rytų ir Vakarų Europos valstybių). Pasirinktas analizės būdas leido atskleisti esminius valstybių teisinių sistemų panašumus ir skirtumus, kurie gali būti reikšmingi vertinant ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo teisiamejame posėdyje institutą.

Svarbiausi darbo šaltiniai. Rengiant šį magistro darbą vadovautasi Lietuvos Respublikos Konstitucija bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu, kuriame įtvirtintas parodymų, duotų ikiteisminiame tyrime, perskaitymo (pagarsinimo) teisme institutas.

Nagrinėjama magistro darbo problematika taip pat atskleidžiama remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija.

Analizuojant užsienio valstybių teisinį reglamentavimą, susijusį su parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo metu, remtasi Austrijos, Estijos, Latvijos, Rusijos, Ukrainos ir Vokietijos baudžiamojo proceso įstatymais.

Magistro darbe naudojamos ir analizuojamos Lietuvos mokslininkų (pavyzdžiui, G. Godos, M. Gušauskienės, A. Juozapavičiaus, R. Jurkos, R. Merkevičiaus, A. Panomariovo, J. Rinkevičiaus, E. Šapalaitės, R. Žibaitės-Neliubšienės ir kt.) mokslinės publikacijos, kuriose atskleidžiami nagrinėjamai temai aktualūs aspektai, leidžiantys atlikti išsamią analizę ir pateikti reikšmingus apibendrinimus. Pažymėtina, kad užsienio teisės mokslininkų publikacijos grynai procesiniais klausimais nagrinėjama tema nebuvo analizuojamos dėl ribotos darbo apimties. Tačiau, siekiant atskleisti su nagrinėjama tema susijusius psichologinius aspektus, darbe remtasi užsienio psichologų (pavyzdžiui, D. G. Myers, R. J. Sternberg, T. Gilovich, E. F. Loftus, ir kt.) mokslinėmis publikacijomis bei atliktais tyrimais.

1. ĮRODINĖJIMO TEISME TIKSLAS IR SVARBIAUSI ĮRODINĖJIMO PRINCIPAI

Sprendimas dėl asmens (ne)kaltumo yra psichologiškai sudėtingas procesas. Atsakymą į šį klausimą galima rasti ne tik ištyrus ir įvertinus byloje visus esančius duomenis, bet ir supratus, kas turėjo įtakos teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi. Todėl šioje darbo dalyje, pasitelktus teisės mokslo ir psichologijos sinergiją, siekiama atskleisti, kokią įtaką baudžiamojoje byloje esantys duomenys, *inter alia*, ir ikiteisminio tyrimo apklausų protokolai, daro vidiniam teisėjo įsitikinimui. Kadangi to negalima atskleisti vien formaliai vadovaujantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu (toliau – ir BPK, baudžiamojo proceso įstatymas), todėl kartu analizuojama ir žmogaus pažinimo (kognityvinė) psichologija.

1.1. Pažinimo proceso psichologija

„Kasdien žmonės priima daugybę sprendimų, t. y. sprendžia daugiau ar mažiau svarbias problemas“ (Šarkutė, 2009, p. 105). „Sprendimų priėmimas yra vienas iš svarbiausių pažintinių procesų, vykstančių kasdieniame žmogaus gyvenime, kaskart kai iškyla poreikis pasirinkti vieną iš kelių alternatyvų (Rangel *et al.*, 2008 cituota Cimalanskaitė-Kazlauskienė, 2024, p. 8). Reikšmingus sprendimus žmogus turi priimti ne tik savo asmeniniame gyvenime, bet ir profesinėje veikloje. Suprantama, kad teisėjas, kaip ir bet kuris kitas proceso subjektas, yra žmogus. Dėl to tam tikri psichologiniai veiksniai daro įtaką ir šio subjekto elgesiui ir sprendimams proceso metu (Justickis, 2003, p. 6).

BPK įtvirtinta, kad teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu (BPK 20 straipsnio 5 dalis) (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Neneigiant to, kad pagal BPK 301 straipsnio 1 dalį teismas nuosprendį pagrindžia tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiamaajame posėdyje, vis tik įrodymai yra tik vienas iš (nors ir labai svarbių) elementų, kurie formuoja teisėjo vidinį įsitikinimą. Teismo vidinis įsitikinimas yra gerokai sudėtingesnė kategorija, glaudžiai susijusi su psichologiniais veiksniais, tad teismo sprendimų priėmimui įtakos turi ne tik įrodymai, teisės normų analizė, bet ir teisėjo kaip žmogaus psichikos procesai, kuriuos nagrinėja pažinimo proceso (kognityvinė) psichologija.

Kognityvinė psichologija išskiria ir tiria žmogaus suvokimą, mokymąsi, atsiminimus ir mąstymą apie informaciją (Sternberg, 2009, p. 2). Šie kognityvinės psichologijos išskirti

veiksniai sąveikauja tarpusavyje. Pavyzdžiui, tai, ką žmogus atsimena, iš dalies priklauso nuo to, ką jis sugebėjo suvokti. Mąstymo procesai iš dalies priklauso nuo atminties procesų, nes žmogus negali mąstyti apie tai, ko neprisimena (Sternberg, 2009, p. 27). Kadangi teisėjas yra vienintelis baudžiamojoje byloje sprendimą priimančias ir teisingumą vykdančias subjektas, ši teisėjo atliekama funkcija turi tiesioginį ryšį ir su jo pažinimo proceso psichologija. Tad teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi reikšmingiausi yra su žmogaus suvokimu, atmintimi ir mąstymu susiję procesai.

Žmogaus kasdienį gyvenimą sudaro nuolatinis ir didelės apimties informacijos srautas. Žmogaus protas, kaip ir kompiuterio, yra „ribotos talpos“, t. y. turi tam tikras ribas, todėl viso iš išorinio pasaulio gaunamo informacijos kiekio žmogaus smegenys negali apdoroti. Veikiant dėmesio faktoriui, žmogus susikoncentruoja į tam tikrus dalykus, kuriuos vėliau atminties pagalba gali prisiminti. Psichologinis dėmesio fenomenas leidžia protingai panaudoti ribotus psichikos išteklius. Labiau tikėtina, kad bus prisiminta ta informacija, į kurią žmogus atkreipė dėmesį, nei ta, į kurią dėmesio nekreipė (Sternberg, 2009, p. 124–125). Pastebėtina, kad žmogaus suvokimui didelę reikšmę turi ir kontekstas (Myers, 2008, p. 328). Autorės vertinimu, priklausomai nuo to, kokiame kontekste žmogus gauna tam tikrą informaciją iš aplinkos, atitinkamai jis savo dėmesį kreips į tuos dalykus, kurie jam tame kontekste pasirodė reikšmingi.

Šalia suvokimo „koja kojon“ žengia ir atmintis. Atminties dėka žmogus, tarsi koks knygos skyrius, prisimena praeities patirtį kaip atskirus ir reikšmingus įvykius (Clewett *et al.*, 2019, p. 1). „Jau V a. prieš Kristų Platonas aiškino, kad mūžų, visų mokslų ir menų deivė buvo būtent atminties deivė Mnemozina, kuri į kiekvieno žmogaus sielą įdeda lyg kažką panašaus į vaško lenteles, kuriose įsispaudžia matyti, girdėti ar paties sugalvoti įspūdžiai“ (Jatautaitė, 2000, p. 7). Ciceronas atmintį vadino „visų dalykų saugykla ir sergėtoja“ (Myers, 2000, p. 285). Psichologijos moksle pažymima, kad atmintis – tai smegenų pokytis, kuris išlieka ilgiau nei jį sukėlę dirgikliai. Smegenų pokytį psichologai įvardija terminu „atminties pėdsakas“ (angl. *memory trace*) (Moris *et al.*, 2006, p. 195). Tačiau tam, kad informacija būtų kaupiama, o vėliau atkuriama, žmogaus smegenyse turi įvykti tam tikri procesai: žmogaus smegenis pasiekus nervinių impulsų siunčiamai informacijai, ši informacija yra užkoduojama, saugoma (trumpalaikėje arba ilgalaikėje atmintyje), o vėliau atkuriama (Myers, 2008, p. 436; Moris *et al.*, 2006, p. 196).

Visgi, žmogaus suvokimo apie informaciją formavimuisi reikšminga yra ne tik atmintis, bet ir mąstymo procesas. Psichologai išskiria dar keletą pažintinės veiklos ypatumų, kurių dalį nagrinėjamos temos kontekste privalu trumpai apžvelgti.

Toliau nagrinėjamus psichologinius reiškinius, susijusius su pažinimo proceso psichologija, galima apibendrintai pavadinti „selektyviu (tuneliniu) matymu“ (angl. *tunnel vision*). Asmens polinkis į selektyvų (tunelinį) matymą iš dalies yra įgimtas, tai yra žmogaus psichologinės struktūros dalis (Findley, 2010, p. 6). Selektīvus matymas, nors ir yra natūralus žmogaus polinkis, tačiau jis yra žalingas baudžiamosios justicijos sistemoje. Selektīvus (tunelinis) matymas baudžiamojo proceso teisės kontekste suvokiamas kaip „bendrų euristinių ir loginių klaidų rinkinys“, dėl kurio baudžiamojo proceso subjektai „sutelkia dėmesį į įtariamąjį, atrenka ir filtruoja įrodymus, kurie padės tą kaltę sukurti, ir ignoruoja arba nutyli įrodymus, kurie nukreipia nuo kaltės“. Dėl to ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras, teisėjas, advokatas (gynėjas) susitelkia ties tam tikra išvada, kurią nori pasiekti, ir visus byloje esančius įrodymus „filtruoja“ per šios išvados prizmę. Per šį filtrą visa informacija, patvirtinanti priimtą išvadą, tampa svarbesnė, vertinama kaip atitinkanti kitus byloje esančius įrodymus. Esant šiam selektyviam matymui, įrodymų, prieštaraujančių pasirinktai išvadai, lengva nepastebėti arba juos atmesti kaip nereikšmingus. Suprantant, kad baudžiamajame procese dalyvaujantys subjektai – teisėjas, prokuroras – yra ne tik profesionalūs teisininkai, bet ir žmonės, pritartina teiginiui, kad selektīvus (tunelinis) matymas dažnu atveju būna ne piktybiškumo ar abejingumo, o žmogiškos būsenos bei institucinio ir kultūrinio spaudimo padarinys (Maritn, 2006 cituota Findley, 2010, p. 2).

Vienas iš selektyvaus (tunelinio) matymo elementų – *patvirtinimo šališkumas* (angl. *confirmation bias*), t. y. asmens „polinkis ieškoti tokios informacijos, kuri patvirtintų išankstinę nuomonę“. Psichologai pastebi, kad noras ieškoti tokios informacijos trukdo spręsti problemas (Myers, 2008, p. 494). Anglų psichologas P. Wasonas, tyrinėjantis kognityvinę psichologiją, sako: „Paprasti žmonės <...> vengia faktų, tampa nenuoseklūs arba visais būdais ginasi nuo naujos problemai svarbios informacijos grėsmės“ (Myers, 2008, p. 495). Empiriniai tyrimai rodo, kad žmonės ne tik ieško jų išankstinę nuomonę patvirtinančios informacijos, bet ir yra linkę šališkai prisiminti informaciją. Tam, jog prisimintų anksčiau gautą informaciją, žmonės pirmenybę teikia tokios informacijos paieškai, kuri yra šališka ir patvirtina jų iškeltą hipotezę ar įsitikinimą (Findley, 2010, p. 7). Be to, žmonės ne tik yra šališki atmintyje užfiksuotos informacijos ieškojimui, bet ir yra linkę teikti didesnę reikšmę informacijai, kuri patvirtina jų įsitikinimus, o ne informacijai, kuri jiems prieštarauja. Šie tyrimai leidžia daryti išvadą, kad žmonės negali įvertinti įrodymų stiprumo, nepriklausomai nuo savo ankstesnių įsitikinimų, o tai reiškia, kad asmenys yra linkę pervertinti jų nuomonę patvirtinančius įrodymus ir nepakankamai įvertinti jų įsitikinimų nepatvirtinančios informacijos (Findley, 2010, p. 8).

Amerikiečių psichologas T. Gilovichius pastebi, kad asmenys yra linkę taikyti skirtingus kriterijus, jog įvertintų teiginius ar išvadas, kuriais nori ar nenori tikėti. Informacijai, kuri pagrindžia asmens susiformuotus įsitikinimus, reikia, kad turimi įrodymai nepriverstų tikėti kitaip – tai gana lengva, atsižvelgiant į tai, kad informacija gali turėti dviprasmišką pobūdį. Turimiems įrodymams, kurie prieštarauja žmogaus įsitikinimui, jau keliamas klausimas – ar šie įrodymai verčia asmenį eiti prieš savo įsitikinimus. Kitaip tariant, norimų išvadų atveju asmuo yra linkęs savęs klausti, „ar galiu tuo tikėti?“, o jo įsitikinimams prieštaraujančių išvadų atveju – „ar privalau tuo tikėti?“. Pasirinkęs tokias skirtingas klausimų formuluotes, asmuo gali tikėti tuo, kuo nori tikėti, ir įsitikinti, kad tam turi objektyvų pagrindą (Gilovich, 1991, p. 84).

Natūraliai kyla klausimas, ar ir šis pažintinės veiklos ypatumas – patvirtinimo šališkumas – yra aktualus baudžiamajam procesui? K. A. Findley įsitikinimu, šis reiškinys yra reikšmingas tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas, kai nusikalstamos veikos padarymu įtariamą (kaltinamą) asmenį vertina ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, teisėjai, kuriems kaip pirminė hipotezė yra pateikta tai, kad įtariamasis (kaltinamasis) yra kaltas. Tokiu atveju jie yra linkę šią savybę išvelgti, nepaisant to, kad egzistuoja nekaltumo prezumpcija (Findley, 2010, p. 9).

Gali pasitaikyti tokių atvejų, kai žmogus sužino tam tikrus faktus apie įvykį, juos priima kaip tiesą, o vėliau paaiškėja, jog tie „faktai“ yra klaidingi ir nepagrįsti. Tokia žmogaus sąmonėje užfiksuota klaidinga informacija, nepaisant to, kad prašoma į ją nekreipti dėmesio, esant tam tikroms sąlygoms toliau gali daryti įtaką asmens samprotavimams ir supratimui dėl tam tikrų faktų (Johnson, Seifert, 1994, p. 1420). Atlikti psichologiniai tyrimai parodė, kad tam, jog būtų pašalinta klaidingos informacijos įtaka, nepakanka vien šios klaidingos informacijos paneigimo. Asmenys gali ir toliau laikytis savo nuomonės, susidarytos išgirdus ir užfiksavus klaidingą duomenį savo atmintyje net ir po to, kai ta pirminė informacija, kuria buvo grindžiami įsitikinimai ar nuomonė, buvo paneigta. Toks reiškinys psichologijoje vadinamas *įsitikinimų tvarumu* (angl. *belief perseverance*), t. y. „asmens polinkis tvirtai laikytis savo įsitikinimų susidūrus su priešingais įrodymais“ (Myers, 2008, p. 503). Kuo labiau žmogus pradeda vertinti, kodėl jo susiformuotas įsitikinimas yra teisingas, tuo tvirčiau jis laikosi savo nuomonės. Kai žmonės patys sau išaiškina, kodėl tiki vienu ar kitu įsitikinimu, jie stengiasi nepastebėti jų įsitikinimus griaunančių įrodymų, „tai reiškia, kad daug svaresnių įrodymų reikia susiformavusiems ir pagrįstiems įsitikinimams pakeisti, negu jiems sukurti“ (Myers, 2008, p. 503–504).

Daugelyje baudžiamųjų bylų, kuriose asmenys buvo nuteisti nepagrįstai, vyrauja *įsitikinimo atkaklumo* fenomenas. Pavyzdžiui, net ir tokiu atveju, kai pateikiami DNR įrodymai, patvirtinantys, kad iš seksualinės aukos paimti objektai (biologiniai skysčiai) negalėjo būti kaltinamojo, prokurorai kartais laikosi savo įsitikinimų ir priešinasi kaltinamojo išteisinimui (Medwed, 2004 cituota Findley, 2010, p. 10). Tokioje situacijoje jie kelia hipotezes apie „nenustatytų bendrininkų“ egzistavimą, siekdami įrodyti, kad kaltininkas vis tik gali būti kaltas (Findley, 2010, p. 10).

Verta paminėti ir psichologijoje išskiriamas *euristikas* (intuityvius veiksmus), turinčias įtakos vidinio įsitikinimo formavimuisi. Pavyzdžiui, patvirtinimo euristika (angl. *confirmation bias*), „gudrumo po laiko“ euristika (angl. *hindsight bias*), pasiekiamumo euristika (angl. *availability heuristic*), „informacijos pakankamumo“ efektas ir kt. Šį žmogaus psichologijos aspektą išsamiai yra išanalizavę V. Justickis, G. Valickas, D. Petkevičiūtė-Barysienė¹. Deja, darbo apimtis neleidžia euristikoms skirti didesnio dėmesio.

Apžvelgus psichologinį „kelį“, kaip žmogus suvokia iš aplinkos gaunamą informaciją, kyla klausimas, kokią įtaką šios kognityvinės psichologijos reikšmė daro baudžiamajam procesui? Autorės vertinimu, svarba yra neabejotina. Kaip jau buvo minėta, tam, kad baudžiamajame procese būtų priimtas teisingas sprendimas, turintis esminę reikšmę ir kaltinamojo, ir nukentėjusiojo interesams, labai svarbu suprasti, kokie veiksniai gali veikti teisingumą vykdančio subjekto – teismo (teisėjo) – sąmonę. Nekvestionuotina, kad teisėjas yra (arba turėtų būti) didžiulę gyvenimišką bei profesinę patirtį sukaupęs baudžiamojo proceso subjektas, tačiau, nepaisant turimo statuso, teisėjas išlieka žmogumi, kurio priimamiems sprendimams gali daryti įtaką, pavyzdžiui, tiek iki teisminio bylos nagrinėjimo išgirsta informacija žiniasklaidoje apie ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis (jei juos prokuroras nusprendžia atskleisti), tiek duomenys, su kuriais teisėjas susipažino ruošdamasis bylos nagrinėjimui, ar tam tikri vidiniai teisėjo įsitikinimai.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad baudžiamojo proceso metu priimami sprendimai yra koreliaciniais ryšiais susiję su kognityvine psichologija. Svarbu išmanyti šį tarpdisciplininį psichologijos ir teisės procesą, siekiant suprasti, kas gali turėti įtakos įrodymų vertinimui, taip pat ir priimamam procesiniam sprendimui.

¹Plačiau žr. Justickis, V., Valickas, G. ir Petkevičiūtė-Barysienė, D. (2013). Psichologiniai teisėjo priimamų sprendimų subjektyvumo veiksniai. *Jurisprudencija*, 20(4), 1492–1509, DOI: <https://doi.org/10.13165/JUR-13-20-4-12>.

1.2. Įrodinėjimo baudžiamajame procese tikslas ir pagrindiniai principai

„Įrodinėjimas baudžiamajame procese yra bendro tikrovės pažinimo dalis“ (Rinkevičius, 1990, p. 23). Išanalizavus BPK nuostatas, reglamentuojančias baudžiamojo proceso subjektų veiklą baudžiamajame procese, galima daryti išvadą, kad įrodinėjimo subjektais, kurie turi įrodinėjimo pareigą (lot. *onus probandi*), laikytini ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas. Žinoma, prie įrodinėjimo subjektų galima priskirti ir kitus baudžiamojo proceso subjektus: įtariamąjį, kaltinamąjį, gynėją, nukentėjusįjį ir pan., tačiau šių asmenų pečių „neslegia“ įrodinėjimo našta, kuri baudžiamąjį persekiojimą ir teisingumą vykdančių institucijų negali būti jiems perkeliama.

Vienas pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų – rengiamų, daromų ar padarytų nusikalstamų veikų atskleidimas (Panomariovas, Ramanauskas, 2005, p. 50). Baudžiamojo proceso kodekse šis tikslas nėra *expressis verbis* įtvirtintas, tačiau jį galime išvesti iš BPK 1 straipsnio 1 dalies, kurioje numatyta, jog „baudžiamojo proceso paskirtis yra greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“. „Vertinant kokią nors gyvenimišką situaciją pagal teisę pirmiausia nustatomi faktai (kaip viskas realiai vyko), po to tiems faktams parenkamos juos atitinkančios teisinės taisyklės – preskripcijos (privalomybės kategorija), išreikštos teisės normose ir (ar) teisės principuose. <...> faktai (faktinė tikrovė arba esamybė) turi būti nustatyti teisingai – tik tokiu atveju įmanoma įgyvendinti teisingumą. Teisiškai reikšmingų faktų nustatymas tiesiogiai koreliuoja su tiesos ir teisingumo sąvokomis“ (Lastauskienė, 2023, p. 8). Taigi, iš baudžiamojo proceso paskirties, įtvirtintos BPK 1 straipsnio 1 dalyje, „išplaukia“ ir įrodinėjimo tikslas atskleisti nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, o kitais žodžiais tariant – nustatyti byloje tiesą.

Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje pažymima, kad teisėtas, pagrįstas bei teisingas sprendimas byloje priimamas tais atvejais, kai yra išsamiai išaiškinamos reikšmingos bylai tirti aplinkybės. „Įvykio, dėl kurio buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, vaizdas turi būti atkurtas pakankamai tiksliai. Priešingu atveju bylą nagrinėjantis teismas neturi jokių galimybių daryti pagrįstas išvadas. Proceso metu nesurinkus visos svarbios informacijos, teismas negali patikimai nuspręsti, ar buvo padaryta nusikalstama veika ir ar atsakomybėn patrauktas asmuo kaltas dėl tos veikos padarymo“ (Goda *et al.*, 2011, p. 173).

Reikalavimas nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje tiesiogiai kyla iš Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) įtvirtintų ir oficialioje Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) doktrinoje išplėtotų

teisinės valstybės ir teisingumo principų. „Įstatymų leidėjas, konstruodamas BPK normų turinį, iš esmės neturėjo jokio kito pasirinkimo, kaip tik atkartoti tiesos paieškos idėją“ (Kurapka *et al.*, 2011, p. 54).

Konstitucinis Teismas, plėtodamas oficialią konstitucinę doktriną, kai kuriuose savo nutarimuose yra išreiškęs poziciją dėl tiesos paieškos idėjos procese. Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarime nurodoma, kad „<...> Teismo priedermė – išnaudoti visas galimybes, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta tiesa <...>“, Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarime pažymima, kad „<...> Garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos ir nepriklausomos, siektų nustatyti objektyviąją tiesą ir sprendimą priimtų tik teisės pagrindu <...>“. Tiesos nustatymo procese siekiamybė atskleidžiama ir Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime, kuriame Konstitucinis Teismas analizavo BPK nuostatų, skirtų įslaptinto liudytojo apklausai, prieštaravimą Konstitucijai. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas asmens teisės į teisingą teismą principas, „be kita ko, reiškia, kad teismas privalo besąlygiškai laikytis konstitucinių principų ir juos įtvirtinančių įstatymų reikalavimų dėl baudžiamojo proceso šalių lygybės įstatymui ir teismui, būti bešališkas ir nepriklausomas. Tai – svarbiausios prielaidos, kad teisme būtų visapusiškai, nuodugniai bei objektyviai ištirtos bylos aplinkybės ir nustatyta tiesa bei teisingai pritaikyti baudžiamieji įstatymai“. Tiesos nustatymo tikslą galime aptikti ir nagrinėdami Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimą, kuriame pažymima, kad „<...> Iš minėtos Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalies nuostatos prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri, *inter alia*, sudarytų teisinę prielaidą teismui baudžiamojoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo. <...> Pagal Konstituciją, *inter alia*, Konstitucijos 109 straipsnį, teisinės valstybės ir teisingumo principus, teismui baudžiamajame procese kyla pareiga išnaudoti visas galimybes nustatyti objektyvią tiesą baudžiamojoje byloje ir priimti teisingą sprendimą <...>“. Viena naujausių Konstitucinio Teismo nutarimų teigiama, kad „<...> teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai ištirti visas bylos aplinkybes ir nustatyti byloje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams) <...>. Konstitucijos reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja tai, kad teismas turi teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, teisingai pritaikyti baudžiamuosius įstatymus <...>. Teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi

veikti taip, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas <...>“ (Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 12 d. nutarimas).

Aptarus teisinį reglamentavimą bei Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, apibrėžiančius, be kita ko, įrodinėjimo tikslą, tikslinga pereiti prie bendrosios „tiesos“ definicijos aiškinimo bei vertinimo, kokią tiesą stengiamasi nustatyti baudžiamojo proceso metu. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne žodis „tiesa“ aiškinama kaip visa „tai, kas atitinka tikrovę, teisybė“. Šią definiciją puikiai reprezentuoja XX a. lenkų logiko, filosofo K. Ajdukiewicziaus pateiktas samprotavimas, kad „minties tiesa – tai jos atitikimas tikrovei“ (Adjukiewicz, 1949 cituota Arlauskaitė-Rinkevičienė, 2006, p. 74). Tačiau pažymėtina, kad tiesa yra ne teisinė, o „filosofinė kategorija ir dėl šios priežasties ji, absoliuti, objektyvi tiesa, baudžiamajame procese yra tik siekiamybė, prie kurios klasikiniame baudžiamajame procese tiriant, o vėliau ir nagrinėjant nusikalstamas veikas galima tik priartėti, o ne ją atskleisti ar nustatyti“ (Kurapka *et al.*, 2011, p. 55).

Diskurse dėl tiesos, kaip įrodinėjimo tikslo, matyti, kad dažniausiai išskiriamos tokios tiesos rūšys: objektyvioji, materialioji ir formalioji tiesos (Merkevičius, 2018, p. 218; Lastauskienė, 2023, p. 10). Nesiekiant išsamiai atskleisti, kuo šios tiesos rūšys skiriasi viena nuo kitos, paminėtina, kad Lietuvai tapus demokratine valstybe, vyraujančioje doktrinoje reikalaujama nustatyti materialiąją tiesą². Teismas, siekdamas nustatyti materialiąją tiesą, privalo pats (asmeniškai, *ex officio*) ištirti įvykusį (praeityje buvusį) įvykį, nustatyti tikrąsias jo aplinkybes, nėra saistomas proceso šalių paaiškinimų ir pateiktų įrodymų ir yra visiškai laisvas tyrinėti bet kokius aspektus, neatsižvelgdamas į tai, ar proceso šalys prašo juos tirti (Merkevičius, 2018, p. 219).

Vis tik Konstitucinio teismo jurisprudencijoje, kuri taip pat pradėta formuoti po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atgavimo, galima aptikti „objektyvios tiesos“ sampratą. Sovietinis baudžiamojo proceso mokslas, kuris, kaip ir visi to laikmečio socialiniai mokslai, vadovavosi marksistine filosofija, teigė, kad baudžiamajame procese turi būti nustatyta objektyvi tiesa. Neva žmogaus – sovietinio teisėsaugos pareigūno ar teisėjo pažinimo galimybės yra neribotos ir todėl baudžiamojo proceso priemonėmis yra įmanoma tiksliai nustatyti, kaip buvo padaryta nusikalstama veika“ (Goda *et al.*, 2011, p. 173). Žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, suprantama, kad toks postuluojamasis aiškinimas, jog sovietinio baudžiamojo persekiojimo pareigūnų bei teismo pažinimo galimybės yra

² „Materialioji tiesa – tai teismo baigiamajame akte, t. y. įsiteisėjusiame nuosprendyje ar nutartyje, konstatuotos išvados, padarytos ištyrus ir teisingai įvertinus visus reikšmingus duomenis“ (Goda *et al.*, 2011, p.174).

beribės, todėl įmanoma nustatyti tiksliai nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, yra idėjinis ir iš tiesų, kaip teisingai pažymima baudžiamojo proceso teisės doktrinoje, „pretenzingas“ (Goda *et al.*, 2011, p. 173). Įtaigų objektyvios tiesos pavyzdį pateikia A. Panomariovas, nurodydamas, kad „tiesos objektyviaja prasme baudžiamajame procese statusas, jos paieška gali būti palyginama su kalno viršūne, kuri nuolat arba beveik visada panirusi debesyse. Alpinistui ne tik sunku ten patekti, jis net gali nežinoti, kad ten jau pateko, nes dėl debesų gali neatskirti pagrindinės viršūnės nuo kurios kitos keteros. Tačiau nuo to nepriklauso objektyvus viršukalnės egzistavimas. Lygiai taip pat yra baudžiamajame procese, kuriame labai dažnai net nėra įmanoma pasakyti, kad objektyvi, absoliuti tiesa yra arba buvo surasta“ (Kurapka *et al.*, 2011, p. 56). Taigi, vertinant objektyviosios tiesos sampratą, darytina išvada, kad nėra galimybės įrodyti „objektyviosios tiesos“, todėl pritartina teisės mokslininkų išvadai, kad tai tėra ideologizuotos sovietinės sistemos palikimas ir šiai dienai tikslinga vartoti būtent „materialiosios tiesos“ sampratą.

Nors aktualioje baudžiamojo proceso teisės doktrinoje postuluojama, kad įrodinėjimo proceso metu stengiamasi nustatyti, kaip jau minėta, materialiąją tiesą, tačiau kyla klausimas, ar iš tiesų baudžiamajame procese dalyvaujantys subjektai siekia tik šio vienintelio tikslo? Prieš atsakant į šį klausimą, galima atkreipti dėmesį į tai, kad nepaisant to, jog ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnai su ikiteisminį tyrimą organizuojančiu ir jam vadovaujančiu prokuroru privalo rinkti ne tik asmenį kaltinančius, bet ir jį teisinančius duomenis. Perdavus kaltinamąjį aktą su baudžiamosios bylos medžiaga, valstybinį kaltinimą palaikantis prokuroras sieks vieno – kaltinamo asmens nuteisimo. Kad pasiektų šį tikslą, prokuroras, įrodinėdamas asmens kaltumą ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis, sieks teismui įrodyti, t. y. įtikinti teismą, jog nėra jokios abejonės dėl asmens kaltumo. Taigi, kaip teisingai pastebi R. Merkevičius, dar vienas „įrodinėjimo tikslas – įtikinti teisėją“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 161).

Autorės nuomone, materialiosios tiesos nustatymas baudžiamojoje byloje ir siekis įtikinti teisėją koreliuoja tarpusavyje. Tokia išvada peršasi todėl, kad visų pirma teisėjas yra vienintelis baudžiamojo proceso subjektas, kuris, vadovaudamasis įstatymu ir savo vidiniu įsitikinimu, valstybės vardu priima procesinį sprendimą – nuosprendį (arba nutartį), o antra, teisėjas nematė, kaip tiriamas įvykis pasireiškė iš tiesų, t. y. teisėjas nematė nei kaltinamojo darant nusikalstamą veiką, nei dalyvavo ikiteisminiame tyrime, kai buvo renkami duomenys, kad nusikalstamą veiką, jei ji buvo, padaręs asmuo bei veikos padarymo aplinkybės būtų nustatytos.

Nors anksčiau pateiktas pavyzdys yra susijęs tik su prokuroro siekiu įrodyti tiesą, tačiau pastebėtina, kad baudžiamajame procese įrodinėja ne vienas subjektas, todėl

teisminio bylos nagrinėjimo metu stengiamasi įrodinėti ne vieną subjekto su savimi į teismo posėdžio salę „atsineštą“ tiesą. Teisinio ginčo šalys paprastai nesutaria dėl faktų, teismui pasakoja skirtingas, dažniausiai priešingas to paties įvykio versijas. Jų tikslas teismą įtikinti, kad būtent viena, o ne kita gyvenimo istorija yra tiesa (Lastauskienė, 2023, p. 9). Pavyzdžiui, prokuroras stengiasi įrodyti, kad nusikalstamą veiką padarė kaltinamasis ir ją padarė tokiomis aplinkybėmis, kurios nurodytos kaltinamajame akte. Kaltinamasis vienas arba kartu su gynėju, naudodamiesi visomis įstatymų suteiktomis gynybos priemonėmis ir būdais, stengiasi, kad nagrinėjamoje baudžiamojoje byloje būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios kaltinamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę. Pažymėtina, kad jie neprivalo įrodinėti kitų aplinkybių, turinčių reikšmės teisingam bylos išsprendimui (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių..., 2007, p. 2).

Paminėtina, kad teisminio bylos nagrinėjimo metu įrodinėjimas negali vykti bet kaip. Baudžiamojo proceso įstatymas numato taisykles, kuriomis vadovaujantis bylos šalys įrodinėja savo tiesą. Tokiomis taisyklėmis galima laikyti ne tik BPK XXI skyriuje įtvirtintą įrodymų tyrimo tvarką, bet ir pagrindinius įrodinėjimo principus baudžiamajame procese. Teisės mokslininkai akcentuoja, kad „vadovaujantis principais baudžiamajame procese siekiama vienintelio ir kryptingo tikslo – nustatyti byloje tiesą ir priimti teisingą sprendimą. <...> principai padeda procesinėje veikloje laikytis vienos ir nuoseklios krypties siekiant teisingumo“ (Jurka *et al.*, 2009, p. 9).

Kaip anksčiau minėta, vienintelis subjektas, vykdamas teisingumą, yra teismas (teisėjas), todėl įrodymų tyrimo etapas visų pirma yra paremtas betarpišku įrodymų ištyrimu. Betarpiškumo principą galima suprasti kaip susidedantį iš BPK 242 straipsnio 1 ir 2 dalyse įtvirtintų nuostatų: tiesioginio ir žodinio bylos nagrinėjimo teisme.

Aktualioje teisės doktrinoje nurodoma, kad pirmosios instancijos teismas, siekdamas užtikrinti išsamų ir nešališką visų bylos aplinkybių išnagrinėjimą, privalo tiesiogiai (betarpiškai) ištirti bylos įrodymus, be kita ko, apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius ir liudytojus (Goda, 2003b, p. 74). Betarpiškumo principas reikalauja, kad teisėjas pats matytų kaltinamąjį, liudytojus, girdėtų kaltinamojo pasiteisinimą ir liudytojų parodymus (Kriščiukaitis, 1928, p. 28). „Įrodymai turi būti pateikiami ir tiriami betarpiškai (tiesiogiai), siekiant gauti ir ištirti įmanomai pirminį įrodymą ar jo šaltinį“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 162). Kaip pastebi R. Merkevičius, „tiesioginio faktinių duomenų ištyrimo teisme principas prisideda prie išsamaus ir nešališko visų bylos aplinkybių išnagrinėjimo, yra teisėjų savarankiškumo garantija ir sudaro sąlygas proceso šalims aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese. <...> svarbiausia šio principo reikšmė yra tai, kad jis draudžia teismui vidinį įsitikinimą formuoti įvairiais įrodymų surogatais (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu

surašytais apklausų protokolais), o įpareigoja teismą patį ištirti visus įrodomosios informacijos šaltinius ir iš jų argumentuotai „kildinti“ konkrečius teisiškai reikšmingus faktus, kuriuos pripažįsta (konstatuoja esant) nustatytais, t. y. šis principas suponuoja <...> asmeninės iniciatyvos imperatyvą, draudžiantį apklausą pakeisti apklausos protokolo perskaitymu, kartu pabrėžiant asmeninių įrodymų pirmumą prieš dokumentinius“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 152–153).

Betarpiską įrodymų ištirimo principą papildė BPK 242 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas žodinio bylos nagrinėjimo principas, reiškiantis, kad teisiame posėdyje apklausiami asmenys parodymus ir paaiškinimus privalo duoti žodžiu. „Visais atvejais, kai yra galimybė apklausti asmenis teisiame posėdyje, negalima apsiriboti tik jų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymu. <...> Tais atvejais, kai nėra galimybės tiesiogiai teismo posėdyje ištirti visų įrodymų, teismas gali įstatymų numatytais atvejais tai padaryti kitokia tvarka. Pavyzdžiui, nesant galimybių tiesiogiai teisme ištirti kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymus šiuos asmenis apklausiant teisiame posėdyje, jų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui ar anksčiau teisme, gali būti perskaitomi (BPK 276 straipsnis)“ (Goda, 2003b, p. 74–75).

Teisminio bylos nagrinėjimo metu veikiant betarpiskam įrodymų tyrimo principui, sudaromos sąlygos veikti ir kitam, vienam iš kertinių įrodinėjimo principų – rungimosi principui, įtvirtintam BPK 7 straipsnyje. Pastebėtina, kad rungimosi principas aktyviausiai veikia teisminio bylos nagrinėjimo metu, kai tiek kaltinimo, tiek gynybos šalis gali teikti teismui įrodymus ar kvestionuoti teisminio bylos nagrinėjimo metu tiriamus duomenis (Girdauskas, 2004, p. 103). Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje pažymima, kad tai yra vienas svarbiausių baudžiamojo proceso principų, leidžiančių gynybos ir kaltinimo šalims lygiomis teisėmis varžytis procese ginant savo interesus (Jurka *et al.*, 2009, p. 116). Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „teisminio bylos nagrinėjimo metu svarbi asmens, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisės į gynybą garantija yra kaltintojo, teismo, gynėjo, nukentėjusiojo ir jo atstovo, taip pat civilinio ieškovo ir atsakovo, jų atstovų teisių lygybė ir rungimosi principo laikymasis“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas). Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) ne kartą yra konstatavęs, kad pagrindinis teisės į teisingą bylos nagrinėjimą aspektas yra tai, jog baudžiamasis procesas būtų rungtyniškas, o kaltinimo ir gynybos pusės – lygios. Teisė į rungtynišką procesą baudžiamojoje byloje reiškia, kad tiek kaltinimo, tiek gynybos šalims turi būti suteikta galimybė susipažinti su procesinio oponento pateiktomis pastabomis ir įrodymais bei juos pakomentuoti (pavyzdžiui, EŽTT 2000 m. vasario 16 d. sprendimas byloje *Jasper prieš Jungtinę Karalystę*; 2004 m. spalio 27 d. sprendimas byloje *Edwards*

ir *Lewis prieš Jungtinę Karalystę*). Vadinasi, rungimosi principas yra kertinis teisės į teisingą bylos nagrinėjimą principas, lemiantis procesinių priešininkų lygiateisiškumą.

Vis tik klaidinga būtų teigti, kad rungimosi principas veikia tik teisminėse bylos nagrinėjimo stadijose. Sisteminė BPK normų analizė leidžia daryti išvadą, kad rungimosi principo apraiškų galima aptikti ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, tik būtina pabrėžti, kad rungimosi principas „įsijungia“ tik tuomet, kai atitinkami procesiniai veiksmai atliekami pas ikiteisminio tyrimo teisėją, dėl kurių šis turi priimti sprendimą. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos liudytojų, nukentėjusiųjų apklausoje turi teisę dalyvauti įtariamasis ir jo gynėjas. Šioje apklausoje dalyvavę įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę dalyvauti tokioje apklausoje, užduoti apklausiamam asmeniui klausimus, kai apklausa baigta, susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas (BPK 184 straipsnio 4 dalis). Būtų galima teigti, kad liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausoje, atliekamoje ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, dalyvauja ir įtariamasis, ir (ar) jo gynėjas, taip pat veikia rungimosi principas, tačiau, kaip pastebi baudžiamojo proceso teisės mokslininkai, „teisė susipažinti su apklausos protokolu, daryti jame pakeitimus ir pataisas Baudžiamojo proceso kodekse tiesiogiai yra suformuluota tik kaip liudytojo teisė (BPK 81 straipsnio 2 punktą)“ (Merkevičius, 2024a, p. 804). Iš to galima daryti išvadą, kad net ir užtikrinus gynybos šalies dalyvavimą ikiteisminio tyrimo pareigūnų atliekamos liudytojų, nukentėjusiųjų apklausoje, rungimosi principas visgi neveikia tokia apimtimi, kokia turėtų veikti.

Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje kaip vienas rungimosi principo elementų yra įvardijamas ir procesinių oponentų lygiateisiškumas, t. y. „kaltinimo ir gynybos šalys bylą nagrinėjimo teisme metu turi lygias teises teikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės teisingai ją išspręsti“ (Girdauskas, 2004, p. 104). Aptariamą problematiką, susijusią su ikiteisminio tyrimo metu duotais parodymais, rėmuose svarbu pažymėti, kad, skirtingai nei prokuroras, gynybos šalis negali pateikti teismui gynybos liudytojų apklausų protokolų, jei jie nebuvo apklausti ikiteisminio tyrimo metu, kadangi tokia asmenų apklausos funkcija yra pavesta baudžiamojo persekiojimo institucijoms. Nors šalių procesinio lygiateisiškumo principo įgyvendinimas suponuoja, kad teismas turi išklausyti ne tik kaltinimo, bet ir gynybos liudytojus, tačiau baudžiamojo proceso teisės doktrinoje pažymima, kad EŽTT praktikos analizė rodo, jog „ši teisė nėra absoliuti, nes Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 3 dalies d punktą nereikalauja iškviesti ir apklausti kiekvieną gynybos liudytoją. <...> tai priklauso

nuo konkrečių bylos aplinkybių, nuo poreikio išsamiai ir greitai ištirti faktines bylos aplinkybes“ (Jurka *et al.*, 2009, p. 130).

Užbaigus įrodymų tyrimo etapą ir teismui išėjus į pasitarimų kambarį priimti sprendimo, pradeda veikti kitas principas – laisvo įrodymų vertinimo principas, įtvirtintas BPK 20 straipsnio 5 dalyje. „Laisvas faktinių duomenų (įrodymų) vertinimas <...> iš esmės reiškia tik tai, kad, skirtingai nei inkviziciniame procese, kai buvo aiškiai apibrėžta, kada tam tikras faktas gali būti laikomas nustatytu, teisėjas nebėra suvaržytas jokiais formaliomis įrodinėjimo taisyklėmis, t. y. įstatymas nenustato, kada tam tikras faktas gali būti pripažįstamas įrodytu. Teisėjas yra visiškai laisvas nuspręsti tiek dėl konkretaus įrodymo turinio, tiek dėl jo patikimumo, tiek ir dėl jo įrodomosios vertės. Nė vienas įrodymas teismui neturi iš anksto (lot. *in abstracto*) nustatytos teisinės galios ar reikšmės. Be to, šis principas draudžia aukštesnių instancijų teismams keisti žemesnių instancijų teismų pateiktą įrodymų vertinimą savu“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 154). Aktuali baudžiamojo proceso teisės doktrina ir teisminė praktika, analizuodama laisvo įrodymų vertinimo principo turinį, skiria šio principo dvi dedamąsias: (i) vidinis teisėjo įsitikinimas, pagrįstas išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu; (ii) įrodymų vertinimas, vadovaujantis įstatymu (Žibaitė-Neliubšienė, 2023, p. 60).

Vadovaujantis betarpiško įrodymų tyrimo, lygiateisiškumo, rungimosi, laisvo įrodymų vertinimo principais, BPK XXI skyriuje įtvirtintomis teisės normomis, reguliuojančiomis įrodymų tyrimą, teismo bylos nagrinėjimo metu yra tiriami teismui pateikti duomenys, kuriuos vėliau teismas, vadovaudamasi BPK 20 straipsnio 2 ir 5 dalimis, pripažįsta įrodymais. Iš to, kas pirmiau išdėstyta, galima daryti išvadą, kad tiesa baudžiamajame procese yra ne ta tiesa, kuri buvo iš tikrųjų, o ta tiesa, kuri buvo įrodyta įrodymais.

Taigi, apibendrinant įrodinėjimo tikslą, galima daryti nekvestionuojamą išvadą, kad vienas iš baudžiamojo proceso tikslų yra lygiateisio rungimosi sąlygomis įtikinti teisėją, jog baudžiamojo proceso metu būtų nustatyta tikroji (įrodymais įrodyta) tiesa. Tik teismas (teisėjas), vadovaudamasis įstatymu, vertindamas įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą, priima procesinį sprendimą, kuriame atsispindi materialioji tiesa, t. y. faktinės nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės.

1.3. Teisėjo vidinis įsitikinimas dėl praeities faktų

Pagrindinis teismo proceso tikslas – bylos nagrinėjimo išsamumas, visapusiškumas, objektyvumas ir tuo pagrindu priimtas teisingas, visas įstatymo nuostatas atitinkantis, teismo sprendimas (Justickis *et al.*, 2013, p. 1492). Teismo sprendimas – tai oficialus

procesinis dokumentas, atspindintis teisėjo vidinį įsitikinimą. R. Merkevičius išskiria, kad, nepaisant to, jog teismas turėtų būti nepriklausomas, nešališkas, privalantis nustatyti tiesą byloje, visgi svarbiausia baudžiamajame procese yra vidinis teisėjo įsitikinimas (Ancelis *et al.*, 2009, p. 137–138). Iš tiesų, tam, kad priimtų sprendimą, teismas, vadovaudamasis savo vidiniu įsitikinimu, turėtų nuspręsti, ar visi byloje ištirti įrodymai pagrindžia asmens kaltumą, ar *vice versa* (liet. priešingai) – jį paneigia.

Konstitucijos 109 straipsnyje įtvirtinta, kad teismai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo, tačiau Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinta, kad teismas, be kita ko, baigęs nagrinėti bylą ir išėjęs į pasitarimų kambarį priimti procesinio sprendimo, vadovaujasi ne tik įstatymu, bet ir savo vidiniu įsitikinimu dėl kaltinamo asmens (ne)kaltumo. Kaip žinoma, „vidinio įsitikinimo“ definicija yra įtvirtinta BPK 20 straipsnio 5 dalyje. Taigi, ne tik teismo teisingumas, nešališkumas yra svarbūs teisingo sprendimo užtikrinimui, bet ir įstatymo numatyta imperatyvi nuostata, kad teismas, kurio žinioje yra byla, įrodymus vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, sąvoka „vidinis įsitikinimas“ buvo įtvirtinta ir 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – 1961 m. BPK) 76 straipsnyje (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo..., 1961). Priėmus 2002 m. Baudžiamojo proceso kodeksą, vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų vertinimo kriterijus, išliko. Sistemiškai analizuojant „vidinio įsitikinimo“ definiciją tiek 1961 m. BPK, tiek ir aktualaus BPK kontekste matyti, kad skyrėsi subjektų, turinčių diskreciją vertinti įrodymus, skaičius. Kaip pažymi D. Sabonis, pasikeitus baudžiamojo proceso įstatymui, įrodymų vertinimas tapo išimtinė teismo prerogatyva. „Tuo tarpu kvotėjas, tardytojas (pastaruosius du proceso dalyvius galiojančiame BPK pakeitė ikiteisminio tyrimo tyrėjai) bei prokuroras, vertinę įrodymus pagal iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusį BPK, šios teisės neteko, nors galiojančio BPK straipsnių analizė leidžia teigti, jog vertinančiuoju subjektu prokuroras išliko.“ Vis tik vertinant BPK terminologijos kontekste, prokuroras pagal galiojančią baudžiamojo proceso įstatymą vertina ne įrodymus, o duomenis, reikšmingus nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (Sabonis, 2006, p. 42).

Minėta, kad sąvoka „tiesa“ priskiriama ne teisei, o filosofinei kategorijai, tačiau, autorės vertinimu, „vidinis įsitikinimas“ taip pat galėtų būti laikomas filosofine sąvoka. Nei įstatymai, nei poįstatyminiai teisės aktai neapibrėžia, kas yra „vidinis įsitikinimas“, kaip juo vadovaujantis teismui priimti teisingą sprendimą, kokiomis taisyklėmis, be BPK 20 straipsnyje įtvirtintų, remtis, kad sprendimas kiltų iš teisėjo vidinio įsitikinimo. Žinoma, visa tai tik svarstymai, kuriems neįmanoma pateikti vienareikšmiško atsakymo.

Pasak J. Rinkevičiaus, įsitikinimas – „tai tikėjimas žinių, pažiūrų, nuomonės tikrumu, susijęs su žmogaus intelektu ir jausmais“ (Rinkevičius, 1990, p. 39). D. Sabonis patikslina, kad vidinis įsitikinimas – tai objektyvių ir subjektyvių veiksmų vienovės išraiška. Toliau detalizuodamas vidinio įsitikinimo dedamąsias dalis, D. Sabonis pažymi, kad prie objektyviųjų veiksmų priskirtinas išsamus visų bylos aplinkybių išnagrinėjimas, o subjektyvieji veiksmai, turintys reikšmės teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi, – pirma – žinojimas, antra – tikėjimas, jog žinojimas teisingas, trečia – valios stimulus priimti sprendimą. Vidinis įsitikinimas – tai „iš vidaus kylantis stimulus priimti vienokį ar kitokį sprendimą, kuriam gali turėti įtakos ir vertinančiojo profesinė bei gyvenimo patirtis“ (Sabonis, 2006, p. 43). „Vidinio įsitikinimo turinį lemia objektyvūs (objektyvioji vidinio įsitikinimo pusė – forma) ir subjektyvūs (subjektyvioji vidinio įsitikinimo pusė – turinys) tarpusavyje dinamiškai sąveikaujantys veiksniai, nuo kurių priklauso įrodymų įvertinimo rezultatas“ (Žibaitė-Neliubšienė, 2023, p. 62). Atsižvelgiant į tai, kad teisės doktrinoje laikoma, jog „vidinio įsitikinimo“ sampratą sudaro dvi dedamosios dalys, t. y. subjektyvusis ir objektyvusis elementai, toliau siekiant atskleisti, kaip formuojasi teisėjo vidinis įsitikinimas dėl praeities faktų, tikslinga panagrinėti abu šiuos elementus.

Visų pirma, analizuojant subjektyvųjį teismo vidinio įsitikinimo kriterijų, paminėtina, kad, priešingai nei Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme, Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – Prancūzijos BPK) 353 straipsnis atspindi vidinio įsitikinimo subjektyviąją pusę. Nors minimas Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekso straipsnis yra skirtas ne profesionaliems teisėjams, o žiuri (pranc. *jury*) nariams, vis tik apibrėžiama, į ką šie asmenys turi kreipti dėmesį priimdami sprendimą. Prancūzijos BPK 353 straipsnyje nurodoma, kad „įstatymas nereikalauja iš teisėjų atsiskaityti, kokiomis priemonėmis jie pasiekė savo vidinį įsitikinimą, įstatymas neformuluoja taisyklių, kuriomis vadovaudamiesi jie privalo visapusiškai įvertinti įrodymų pilnumą ir pakankamumą; įstatymas įpareigoja tyloje ir susikaupus kreiptis į save ir tyra / nuoširdžia sąžine rasti tą įspūdį, kurį, jų manymu, jiems paliko įrodymai. Įstatymas kelia tik vieną klausimą, kuriame telpa visos jų pareigos: ar esate vidumi įsitikinęs?“ (pranc. *Avez-vous une intime conviction?*) (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 1958; Skripkutė, 2020, p. 98; Žibaitė-Neliubšienė, 2023, p. 62).

Tai, kad teisėjo vidinis įsitikinimas yra susijęs su teisėjo sąmonėje vykstančiais psichologiniais procesais, patvirtinta ir Lietuvoje vyraujanti teisminė praktika. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – ir LAT, kasacinis teismas, kasacinės instancijos teismas) yra pateikęs išaiškinimą, kad „teisėjo vidinis įsitikinimas – tai teisine sąmone paremtas įsitikinimas dėl atskirų įrodymų ir visų jų reikšmės sprendžiant kaltinamojo kaltės ir kitus

esminius bylos klausimus. Vidinis įsitikinimas privalo turėti objektyvų pagrindą ir apie jį sprendžiama pagal tai, kaip teisėjo sąmonėje susiformuoja nuomonė apie objektyviai egzistuojančias bylos aplinkybes“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje). LAT pabrėžia, kad „<...> Įrodymų vertinimas iš esmės yra subjektyvus loginis procesas, kuris reiškiasi BPK normų sistemos nustatytose ribose, o teisminis nagrinėjimas ir baigiamojo akto motyvai yra ypatingas argumentacijos atvejis, kai derinami faktiniai duomenys ir loginės taisyklės. Esminis reikalavimas šiam loginiam procesui yra išsamus ir nešališkas visų bylos aplinkybių išnagrinėjimas vadovaujantis įstatymu. Išsamus bylos aplinkybių išnagrinėjimas suponuoja reikalavimą indukuoti į šį procesą visas reikšmingas bylai aplinkybes, išnaudojant baudžiamojo proceso nustatytas priemones joms gauti, permanentiškai sujungiant visus faktus į loginę visumą, ir po to daryti apibendrinančias išvadas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2021 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2024 m. balandžio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi, nors kasacinės instancijos teismas paaiškina, kad įrodymų vertinimas yra subjektyvus loginis procesas, pabrėžia, jog apie vidinį teisėjo įsitikinimą yra sprendžiama iš to, kaip bylą nagrinėjančio teisėjo sąmonėje susiformuoja jo nuomonė apie įrodinėtinas bylos aplinkybes, tačiau atsakymo į klausimą, kaip visas šis procesas vyksta, reikia ieškoti psichologijos moksle. Apie žmogaus pažinimo psichologiją bendrais bruožais nurodyta 1.1. skyriuje, todėl, siekiant išsamiau atskleisti su teisėjo vidinio įsitikinimo formavimusi susijusią problematiką priimant sprendimus baudžiamosiose bylose, verta paanalizuoti, kokią įtaką ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai daro teisėjo vidiniam įsitikinimui.

Kaip teisingai pažymėjo R. Merkevičius, „psichologijos mokslas neleidžia abejoti, kad teisėjo, kaip ir bet kurio kito žmogaus, vidinis įsitikinimas visuomet yra subjektyvus ir jį didele dalimi lemia pirminis įspūdis, t. y. nuomonė, kuri susiformavo pirmojo susipažinimo su faktais ir jų apmąstymo metu. Vėlesniuose pažinimo etapuose paaiškėjusios aplinkybės nepajėgia iš teisėjo sąmonės ar pasąmonės ištrinti to, kuo teisėjas jau yra įtikėjęs. Tai yra objektyvus, žmogaus prigimties nulemtas dėsningumas, kuriam yra visiškai vis vien, kad Baudžiamojo proceso kodekso 20 straipsnio 5 dalis įpareigoja teisėją savo vidinį įsitikinimą grįsti išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaujantis įstatymu. Tai, kaip bus surašytas (kokiomis faktinėmis aplinkybėmis ir teisiniais argumentais bus pagrįstas) teismo nuosprendis, didele dalimi priklauso nuo teisėjo išmonės ir išradingumo, t. y. vidiniai įtikėjęs tam tikru faktu ar sprendimu, protingas teisėjas visuomet ras, kuo jį pagrįsti (motyvuoti) procesiniame dokumente“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 138). „Psichologai neneigia, kad, nors teisėjai yra patyrę, gerai apmokyti ir motyvuoti sprendimus priimantys

asmenys, jie yra pažeidžiami pažinimo (kognityvinių) iliuzijų“ (Hans, Vidmar, 1986 cituota Žibaitė-Neliubšienė, 2023, p. 65).

Pirmasis teisėjo susipažinimas su duomenimis, kurie, vadovaujantis pagrindiniais įrodinėjimo principais, turėtų būti ištirti teisiama jame posėdyje, užtikrinant aktyvaus rungimosi principo veikimą, įvyksta tuo metu, kai teisėjas turi priimti sprendimą ar perduoti bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje. BPK 231 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad gavus baudžiamąją bylą teisme yra paskiriamas teisėjas, kuris rengs bylą nagrinėti teisme ir po jos perdavimo nagrinės šią bylą teisiama jame posėdyje. Tačiau tam, kad paskirtas teisėjas galėtų priimti vieną iš BPK 232 straipsnyje numatytų nutarčių, teismas turi susipažinti su byla, „*inter alia*, ir parodymais, kuriuos įtariamasis, nukentėjęsysis ar liudytojai davė ikiteisminio tyrimo metu“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 143). Jau pradiniam bylos parengimo etape susiduriama su situacija, kurios metu, nori to ar nenori, prasideda teisėjo vidinio įsitikinimo formavimasis. Teisėjas, perduodamas bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje, koncentruoja savo dėmesį į jam pateiktus duomenis, todėl perskaitytą, pamatytą informaciją įsimena, o jo atmintyje užkoduojamas „atminties pėdsakas“. A. Juozapavičius ir E. Leonaitė akcentuoja, kad „<...> netinkamai suprantant efektyvią baudžiamąją justiciją ir konstitucinį imperatyvą būti aktyviam procese, teismas neretai ateina „pasiruošęs bylai“, t. y. jau perskaitęs visus apklausų protokolus (nors BPK 276 straipsnyje nustatyta, kad tik įrodymų tyrimo metu ir tik šiame straipsnyje nustatytais atvejais gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai), kitus dokumentus, perklausęs ir peržiūrėjęs įrašus ir kt.“ (Juozapavičius, Leonaitė, 2021, p. 89). Taigi, nors sisteminė BPK normų, susijusių su įrodymų tyrimu, analizė leidžia daryti prielaidą, kad teisėjas į teisiama jį posėdį turėtų ateiti tarsi švarus popieriaus lapas (lot. *tabula rasa*) ir vėliau savo vidinį įsitikinimą grįstų tik rungtyniškame teismo procese ištirtais įrodymais, tačiau Lietuvoje vyrauja ydinga praktika, kai teisėjas ateina į teisminį bylos nagrinėjimą jau žinodamas, ką nori išgirsti kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo apklausos metu, kelia klausimą, ar įrodymų tyrimo etape gali būti užtikrintas BPK įtvirtintų principų veikimas.

Nerealistiška reikalauti iš teisėjo ateiti į teisminį bylos nagrinėjimą visiškai nesusipažinus su baudžiamosios bylos medžiaga, jei pats baudžiamąjo proceso įstatymas įpareigoja teisėją tai padaryti. Pastebėtina, kad nei LAT, nei žemesnės instancijos teismai nėra suformulavę jokio teisės aiškinimo, susijusio su BPK 231 straipsnio 1 dalimi, dėl imperatyvios nuostatos teismui susipažinti su perduotos baudžiamosios bylos medžiaga dar prieš teisminį bylos nagrinėjimą. *Inter alia*, net ir aktuali baudžiamąjo proceso teisės doktrina apsiriboja lakonišku aiškinimu, kad „teisėjas, kuriam paskiriama byla, pasiruošia ją nagrinėti teisme susipažindamas su bylos medžiaga, joje esančiais dokumentais, teismui

pristatytais daiktiniais įrodymais ir pan.“ (Goda, 2003b, p. 44). Autorės vertinimu, tokia įstatymo norma tarsi verčia kelti klausimą, ar toks įstatymo numatytas įpareigojimas nesumažina įrodinėjimo principų reikšmės, kartu ir įrodinėjimo tikslo, be kita ko, ar tokiu būdu nėra formuoja ydingą praktiką, ko rezultatu gali būti ir neteisingo sprendimo priėmimas, kadangi teisėjas besąlygiškai įtikėjęs ikiteisminio tyrimo metu surinktais ir dar teisme neištirtais duomenimis, gali formuoti savo vidinį įsitikinimą.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į situaciją, kai teismo posėdžio metu pradedamas įrodymų tyrimas. BPK 242 straipsnio 1 dalyje, įtvirtinančioje įrodymų tyrimo tvarką pirmosios instancijos teisme, nurodoma, kad pirmiausia turėtų būti apklausiami asmenys, o paskutinis teismo atliktas veiksmas įrodymų tyrimo stadijoje turėtų būti baudžiamojoje byloje esančių protokolų ir kitų dokumentų pagarsinimas. Vis tik teismas, išklauses kaltinamųjų, nukentėjusiųjų, liudytojų parodymų, duotų jam tiesiogiai teismo bylos nagrinėjimo metu, neišgirdęs asmenų pasakojimuose to, ką jis perskaitė besiruošiant bylai, pakreipia užduodamus klausimus apklausiamiems asmenims ta linkme, kad tą atsakymą išgautų. Galima sutikti su R. Merkevičiaus pastebėjimu, kad, neišgirdęs to, ką jis tikėjosi išgirsti, arba abejodamas, ar asmuo perpasakoja teisingą faktinę informaciją, teismas, vadovaudamasis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, perskaito šio asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu (Ancelis *et al.*, 2009, p. 143–144). Turėtų būti keliamas klausimas, ar teismas, vadovaudamasis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, pagarsinęs ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus iš tiesų siekia patikrinti byloje esančius įrodymus, ar siekia nustatyti nagrinėjamoje byloje kuo daugiau jo vidinį įsitikinimą dėl asmens (ne)kaltumo pagrindžiančių įrodymų. Siekiant atsakyti į šį klausimą, būtų pravartu atlikti empirinius tyrimus, turint tikslą gauti objektyvių duomenų, dėl to, kas iš tiesų paskatina teisėjus priimti atitinkamą sprendimą, t. y. garsinti ar negarsinti asmenų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu.

Iš to, kas aptarta, matyti, kad klausiant asmenų parodymų, duodamų tiesiogiai teismui, kurio žinioje yra byla, teismo mąstymą veikia jau perskaityti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti asmenų parodymai. Tai suteikia pagrindą manyti, kad teismo vidinis įsitikinimas pradeda formotis dar prieš įrodymų tyrimo etapą, todėl veikiant *patvirtinimo šališkumui* (angl. *confirmation bias*), teismas stengiasi iš asmenų išgauti tokius parodymus, kurie patvirtintų jo dar iki teismo bylos nagrinėjimo susiformavusį vidinį įsitikinimą. Dėl to autorė pritaria R. Merkevičiaus pagrįstai išsakytai kritikai, kad teisėjo susipažinimas su bylos medžiaga parengimo nagrinėti teisme etape yra pakankamas tam, kad teisėjas susiformuotų savo vidinį įsitikinimą (Ancelis *et al.*, 2009, p. 143).

Atkreiptinas dėmesys, kad pats kasacinis teismas yra pažymėjęs, jog asmenų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, perskaitymas ir analizė bendrame bylos duomenų kontekste gali turėti reikšmės formuojantis teismo vidiniam įsitikinimui ir galutiniam įrodymų įvertinimui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2022 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Kitas svarbus kriterijus, formuojantis teismo vidinį įsitikinimą, yra objektyvumas. Teisėjo vidinis įsitikinimas negali būti nulemtas vien subjektyvių veiksmų, jis turi turėti objektyvų pagrindą. Kaip žinia, BPK 305 straipsnyje įtvirtinta, kad priimant apkaltinamąjį nuosprendį, teismas apkaltinamojo nuosprendžio aprašomojoje dalyje privalo išdėstyti įrodytas pripažintos nusikalstamos veikos aplinkybes (BPK 305 straipsnio 1 dalies 1 punktas), įrodymus, kuriais grindžiamos teismo išvados, ir motyvus, kuriais vadovaudamasis teismas atmetė kitus įrodymus (BPK 305 straipsnio 1 dalies 2 punktas), o išteisinamojo nuosprendžio atveju – būtina nurodyti teismo nustatytas bylos aplinkybes (BPK 305 straipsnio 2 dalies 2 punktas) bei įrodymų vertinimo motyvus (BPK 305 straipsnio 2 dalies 2 punktas). Sistemine BPK normų analizė leidžia daryti išvadą, kad teismo vidinio įsitikinimo objektyvusis kriterijus yra būtent surinkti ir teismo posėdyje ištirti įrodymai, jų visuma ir tarpusavio ryšys. D. Sabonis daro prielaidą, kad teismo pateikiami motyvai tiek apkaltinamajame, tiek ir išteisinamajame nuosprendyje „atskleidžia vidinio teisėjo įsitikinimo susiformavimo objektyvių bylos aplinkybių atžvilgiu priežastis bei pagrindus. Būtent nuosprendyje atskleidžiamas jau visiškai susiformavęs teisėjo vidinis įsitikinimas dėl kiekvieno įrodymo atskirai ir visų byloje esančių įrodymų kaip visumos. Tačiau tam, kad teisėjo vidinis įsitikinimas būtų teisingas, o nuosprendis teisėtas ir pagrįstas, reikia, jog motyvai sektų vienas iš kito, nebūtų vidinių prieštaravimų, taip pat, kad jų išdėstymas tiesiogiai sietųsi su baudžiamojoje byloje surinkta medžiaga ir būtų jos analizės loginės išvados. Tuo tarpu loginės klaidos, faktų, kuriuos teismas nuosprendyje pripažino nustatytais, prieštaravimas motyvuojamajai nuosprendžio daliai daro teismo motyvaciją klaidingą, o teisėjo vidinį įsitikinimą neobjektyviu“ (Sabonis, 2006, p. 55).

Mokslinės literatūros analizė rodo, kad psichologijos ir teisės mokslo sinergija leidžia atskleisti teisėjo vidinį įsitikinimą veikiančius veiksnius. Nepaisant to, kad teisėjo vidinis įsitikinimas turi būti pagrįstas teismo bylos nagrinėjimo metu ištirtais įrodymais, būtina pabrėžti, jog didelę įtaką jo vidinio įsitikinimo formavimuisi daro subjektyvusis faktorius. BPK 231 straipsnio 1 dalies analizė, susijusi su imperatyviu nurodymu teisėjui susipažinti su bylos medžiaga, suteikia pagrindą teigti, kad teisėjas savo vidinį įsitikinimą pradeda

formuoti dar bylos parengimo nagrinėti teisme etape, kai susipažįsta su valstybinį kaltinimą palaikančio prokuroro pateiktais duomenimis. Todėl veikiant psichologiniams faktoriams, tą informaciją, *inter alia*, ir informaciją, užfiksuotą asmenų parodymuose, duotuose ikiteisminio tyrimo metu, turi omenyje, juos tikisi išgirsti ir teisiama jame posėdyje vykstant asmenų apklausoms, o vėliau jais, nors ir netiesiogiai, gali remtis ir priimdamas sprendimą.

Pastebėtina, kad intensyvios diskusijos dėl BPK 231 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto įpareigojimo susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga tiek tarp teisės praktikų, tiek tarp akademinės bendruomenės narių nekylo, tačiau kai kurie teisės mokslininkai, kaip R. Merkevičius, A. Juozapavičius ir E. Leonaitė, pastebi, kad tai iš tiesų yra sisteminė problema, kuri neleidžia užtikrinti sąžiningo baudžiamojo proceso. R. Merkevičius vienoje iš savo mokslinių publikacijų yra pateikęs modernaus teismo nagrinėjimo proceso struktūrą³, kuri padėtų užtikrinti sąžiningo baudžiamojo proceso veikimą, be kita ko, autorės vertinimu, kartu išspręstų ir BPK 231 straipsnio 1 dalies problematiką. Vis tik, autorės nuomone, įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į netinkamą imperatyvų nurodymą teismui, kuris turi pareigą teismo bylos nagrinėjimo metu betarpiškai, veikiant rungimosi bei kitiems principams, ištirti jam kartu su kaltinamuoju aktu perduotą baudžiamosios bylos medžiagą ir atlikti baudžiamojo proceso įstatymo pataisas. Vien tik nagrinėjamos problematikos kontekste sudėtinga pateikti siūlymą, kaip nurodoma problema galėtų būti išspręsta, kadangi būtina vertinti galimas BPK pataisas viso įstatymo kontekste, be kita ko, atsižvelgiant ir į visam baudžiamajam procesui keliamus tikslus.

³Plačiau žr. Merkevičius, R. (2009). Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: Ancelis, P. et al. (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: UAB „Industrus“, 135–173.

2. PARODYMŲ, DUOTŲ IKITEISMINIAME TYRIME, TYRIMAS BYLOS NAGRINĖJIMO TEISME METU

BPK 242 straipsnyje nurodoma, kad teismas turi betarpiškai ištirti byloje esančius įrodymus, *inter alia*, apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, kurie savo parodymus privalo duoti žodžiu. Tačiau įstatymų leidėjas BPK 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtino galimybę teismo bylos nagrinėjimo metu, atliekant įrodymų tyrimą, perskaityti asmenų parodymus, duotus ikiteisminiame tyrime. Siekiant išsamiai atskleisti ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo baudžiamajame procese problematiką, svarbu nustatyti tikslą, kodėl yra garsinami asmenų parodymai, duoti ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje, išsamiai išanalizuoti pagrindus, kuriems esant tokie parodymai gali būti garsinami teisme bei nustatyti, kokia yra ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų reikšmė.

2.1. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo teisme tikslas

„Apklausa – tai procesinis nusikalstamos veikos tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, (*aut. past.* – prokuroras), ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas, griežtai laikydamiesi baudžiamojo proceso normų reikalavimų, ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu iš apklausiamąjo asmens parodymų forma gauna ir užfiksuoja informaciją (duomenis) apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai ištirti“ (Kurapka, Matulienė, 2013, p. 84). BPK XIV skyriaus antrajame skirsnyje įtvirtinta, kad vienas iš ikiteisminio tyrimo veiksmų yra apklausa, o atsižvelgiant į tai, jog žmogus yra pirminis informacijos šaltinis, galintis pateikti duomenų, reikšmingų nusikalstamos veikos tyrimui, neabejotina, kad kiekviename ikiteisminiame tyrime yra pasinaudojama galimybe atlikti šį ikiteisminio tyrimo veiksmą ir surinkti kuo įmanoma daugiau duomenų. Tokia išvada peršasi dar ir todėl, kad pagal BPK 188 straipsnio 1 dalį, ikiteisminio tyrimo metu, iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turi būti apklaustas. Žinoma, įtariamasis, naudodamasis jam įstatymų suteikta teise tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, gali neduoti parodymų, tačiau, bet kokių atveju, toks jo atsisakymas vis tiek bus užfiksuotas įtariamojo apklausos protokole, kuris kartu su kaltinamuoju aktu ir kita baudžiamosios bylos medžiaga bus perduotas teismui. Kaip žinia, BPK 179 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad atliekant tyrimo veiksmus rašomi protokolai. 2010 m. gruodžio 16 d. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 220 straipsnio pakeitimo įstatymu Nr. XI-1240 buvo pakeista BPK 220 straipsnio 1 dalis, o toks pasikeitęs

įstatyminis reguliavimas įpareigojo prokurorą perduoti teismui kaltinamąjį aktą kartu su visa baudžiamosios bylos medžiaga, *inter alia*, ir ikiteisminio tyrimo metu atliktų apklausų protokolais (Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso..., 2010). Taigi, ikiteisminio tyrimo metu atliekant apklausas yra renkami reikšmingi duomenys tolimesniam bylos nagrinėjimui, apklausų protokolai tampa oficialiais dokumentais, kuriuos prokuroras privalo perduoti teismui.

BPK 241 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad teismo posėdžio pirmininkas imasi visų įstatymų numatytų priemonių, kad būtų išsamiai ir nešališkai ištirtos bylos aplinkybės. Aiškinant šią įstatymo nuostatą, teisės doktrinoje pažymima, kad tam, jog bylos aplinkybės būtų išsamiai ir nešališkai ištirtos, teismo posėdžio pirmininkas turi sumaniai, profesionaliai ir atsakingai naudotis jam suteiktomis teisėmis ir priskirtomis pareigomis (Goda, 2003b, p. 73). Atsižvelgiant į tai, kad teismas turi pareigą aktyviai dalyvauti įrodymų tyrime, t. y. betarpiškai apklausti asmenis, ištirti baudžiamosios bylos medžiagoje esančius mokslinius įrodymus, daiktus ir dokumentus, o įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme yra įtvirtinęs ikiteisminio tyrimo metu ar anksčiau teisme duotų parodymų perskaitymo (pagarsinimo) teisme institutą, įtvirtintą BPK 276 straipsnyje, susidaro įspūdis, kad teismas, siekdamas išsiaiškinti tikrąsias nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, privalo pasinaudoti ir šia įstatymo suteikta galimybe.

Baudžiamąją bylą nagrinėjantis teismas, vadovaudamasis tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme principais (BPK 242 straipsnis), privalo pats apklausti asmenis, t. y. gauti informaciją pats asmeniškai iš pirminio („idealaus“) šaltinio. Tačiau kognityvinės psichologijos atstovai pastebi, kad nors liudytojų parodymai gali būti labai svarbūs tyrimui, tačiau tokių įrodymų kokybei įtakos turi atmintis, kuri laikui bėgant greitai išblėsta. Be to, kuo ilgesnis laiko tarpas tarp nusikalstamos veikos ir prisiminimo, tuo didesnė tikimybė, kad liudytojas susidurs su klaidinga informacija. Kai po įvykio liudytojai susiduria su klaidinga informacija, jie tokią informaciją įtraukia į savo atminį. Toks reiškinys vadinamas dezinformacijos efektu (angl. *misinformation effect*). Kai liudytojo atmintis apie įvykį blėsta, asmuo tampa vis jautresnis minėtam dezinformacijos efektui, mažiau pastebi neatitikimų tarp savo paties užfiksuotų pirminių prisiminimų ir bet kokios netikslios po įvykio gautos informacijos (Chevroulet *et al.*, 2022, p. 471). Taip yra todėl, kad asmens po įvykio užfiksuota klaidinga informacija apie įvykį sudaro įspūdį, kad ji pateikia išsamesnę įvykių versiją nei žmogaus atminties prisiminimai (Lee, 2004 cituota Van Bergen *et al.*, 2009, p. 9).

Dezinformacijos efektas gali pasireikšti, kai tam tikro įvykio liudytojais tampa daugiau nei vienas asmuo. Tokiose situacijose liudytojai yra linkę kalbėtis vieni su kitais iš karto po

įvykio, taip pat laukiant, kol atvyks ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Tačiau, kaip minėta anksčiau, kiekvienas žmogus savaip įsimena tam tikras įvykio detales, kurias vėliau užfiksuoja savo atmintyje, todėl ir liudytojai, būdami skirtingi, tikėtina, kad matys ar pastebės ir prisimins skirtingus dalykus, net ir būdami to paties įvykio liudytojais. Bendraudami vieni su kitais apie nusikalstamą veiką, jie ne tik sustiprina bendrus prisiminimus apie įvykį, bet ir pakeičia vienas kito užfiksuotus pirminius atsiminimus (Laney, Loftus, 2025; Ross, 2023).

Klaidingas prisiminimas apie įvykį asmens atmintyje užsifikuoti gali nebūtinai dėl pokalbio su kitais asmenimis, kurie taip pat turi reikšmingos informacijos apie regėtą įvykį, bet ir pokalbio su baudžiamojo persekiojimo ar teisingumą vykdančių institucijų pareigūnais metu, o tiksliau, kai yra atliekama oficiali liudytojų, nukentėjusiųjų ar netgi įtariamųjų apklausa. 1974 m. amerikiečių psichologų E. F. Loftus ir J. C. Palmer atliktas eksperimentas⁴ parodė, kad konkreti klausimų apie įvykį kalba (tiksliau, klausimų formulavimas) turi didelę įtaką atsakymui. Tokie eksperimentai rodo, kad negalima pasikliauti asmens atmintimi, kai kalbama apie smulkias įvykių detales ir jog ja galima manipuliuoti taikant apklausos taktiką ir formuluojant klausimus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, teismai yra linkę naudoti nukreipiančiuosius klausimus, kurie skatina pateikti norimus atsakymus (Ross, 2023). Autorės vertinimu, jei apklausą atliekantis pareigūnas pateikia liudytojui atsakymą menančius klausimus (ką iš tiesų draudžia BPK), šis, įpareigotas formalios apklausos aplinkos, gali jausti spaudimą pateikti tokį atsakymą, kokio gali tikėtis apklausiantysis. Apklausiamas asmuo gali jaustis nepasitikintis savo atmintimi, kadangi gali preziumuoti, kad apklausiantysis puikiai yra susipažinęs su bylos medžiaga, žino daug daugiau informacijos, todėl lengviau pasikliauja išorinėmis užuominomis (Van Bergen *et al.*, 2009, p. 8).

Aptarti atvejai rodo, kad net ir praėjus neilgam laiko tarpui po nusikalstamos veikos padarymo, asmuo gali būti linkęs neprisiminti tikslų aplinkybių, kurias užfiksavo savo atmintyje, kadangi joms gali turėti įtakos kitų asmenų pasakojimai ar netgi tam tikros klausimų formuluotės, kurios tarsi diktuoja atsakymą. Todėl teismas, siekdamas nustatyti materialią tiesą baudžiamojoje byloje, pasinaudojęs ikiteisminio tyrimo metu duotų

⁴ 1974 m. E.F. Loftus ir J. C. Palmer atliko eksperimentą, kurio metu dalyviams buvo rodomi vaizdo įrašai, kuriuose užfiksuoti automobilių susidūrimai, transporto priemonės važiuojant 20, 30 ir 40 mylių per valandą greičiu. Po šių vaizdo įrašų peržiūrėjimo eksperimento dalyviams buvo užduoti klausimai apie tai, kokių greičiu važiavo automobilis. Klausimų formuluotės buvo vienodos, išskyrus pavartotą veiksmažodį. Kai kurie veiksmažodžiai, pavyzdžiui, „susidūrė“, rodė, kad susidūrimas buvo nedidelis. Kiti veiksmažodžiai, kaip antai, „sudaužė“, leido suprasti, kad įvyko rimta avarija. E.F. Loftus ir J. C. Palmer nustatė, kad vartojama klausimo formuluotė turėjo didesnę įtaką dalyvių atsakymams nei faktinis automobilių greitis. Plačiau žr. Loftus, E. F. ir Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of Automobile Destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), 585–589.

parodymų perskaitymo galimybe, turėtų tikrinti apklausos protokole užfiksuotus duomenis, o ne iš karto jais formuoti savo vidinį įsitikinimą.

Nepaisant to, kad BPK 1 straipsnio 1 dalyje bei BPK 172 straipsnio 2 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad nusikalstamos veikos turi būti atskleistos greitai ir išsamiai, vis tik ikiteisminiai tyrimai dažnu atveju užtrunka ne vienerius metus, jų trukmė priklauso nuo įvairių objektyvių ir subjektyvių veiksnių. Nuo veikos padarymo momento iki teismo bylos nagrinėjimo praeina reikšmingas laiko tarpas, kuris turi įtakos asmenų atminčiai. Tarsi būtų galima daryti išvadą, kad, žvelgiant iš laiko perspektyvos, ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai yra daug tikslesni nei parodymai, duoti teismui teismo bylos nagrinėjimo metu, todėl teismas, turėdamas pareigą imtis visų įstatymų numatytų priemonių, jog materialioji tiesa baudžiamojoje byloje būtų atskleista, privalo perskaityti ikiteisminio tyrimo metu asmenų duotus parodymus, jais formuoti savo vidinį įsitikinimą ir priimti teisingą sprendimą. Vis tik, autorės nuomone, garsinti ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus tikslinga yra tik tokiu atveju, jei tokių parodymų perskaitymas teisme leidžia sąžiningai ir nešališkai formuoti teismo vidiniam įsitikinimui. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų ištyrimo būdas turėtų prisidėti prie objektyvaus ir pagrįsto sprendimo priėmimo, o ne klaidinti teismą ar daryti nepagrįstą įtaką teismo (apsi)sprendimui. Tačiau tam, kad teismas galėtų pagrįsti sprendimą dėl asmens (ne)kaltumo, kyla klausimas, ar apklausos protokolo perskaitymas yra tinkamiausia forma, užtikrinanti sąžiningą baudžiamąjį procesą?

Apibendrinant galima teigti, kad ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo teismo bylos nagrinėjimo metu tikslas ir įrodinėjimo tikslas baudžiamojoje byloje turi glaudų tarpusavio ryšį, jei tokių parodymų ištyrimas leidžia sąžiningai formuoti teismo vidiniam įsitikinimui ir priimti teisingą ir pagrįstą sprendimą. Vis tik nepaisant teismo, kurio žinioje yra byla, pareigos imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad materialioji tiesa baudžiamojoje byloje būtų nustatyta, teismas negali pamiršti, kad jis, kaip teisingumą vykdanči institucija, kartu turi pareigą ginti persekiojamo asmens teises ir laisves, todėl turi užtikrinti, kad vyksiantis baudžiamasis procesas persekiojamo asmens atžvilgiu būtų kuo sąžiningesnis.

2.2. Ikiteisminio tyrimo metu užfiksuotų parodymų vieta įrodymų tyrimo etape, jų ištyrimo procesinė forma

Įrodymų tyrimo etapas teismo bylos nagrinėjimo metu reglamentuojamas BPK XXI skyriuje. Sistemškai analizuojant BPK nuostatas, susijusias su įrodymų tyrimu, taip pat ir doktrinos išskiriamas įrodymų rūšis, susidaro įspūdis, kad įrodinėjimo procesas teisminėje baudžiamosios bylos nagrinėjimo stadijoje yra suskirstytas į sąlyginai savarankiškus keturis etapus, priklausomai nuo to, kokia įrodymų rūšis tuo metu yra tiriamą.

Asmenų parodymų tyrimo etape, kai teismas yra įpareigotas įstatymo betarpiškai apklausti pirminį įrodomosios informacijos šaltinį, t. y. kaltinamąjį, nukentėjusįjį, liudytoją, atsiranda minėtų proceso subjektų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ar anksčiau teisme, perskaitymo galimybė, įtvirtinta BPK 276 straipsnyje. Kyla klausimas, kokią gi vietą įrodymų tyrimo etape užima anksčiau duotų parodymų perskaitymo (pagarsinimo) teisiama jame posėdyje institutas: ar tai yra sudedamoji asmenų apklausos teisme dalis, ar ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymas teismo bylos nagrinėjimo metu yra atskiras įrodymų tyrimo veiksmas, ar vis dėlto tokių apklausų protokolai turėtų būti tiriami kaip byloje esantys dokumentai? Tokių klausimų kėlimą suponuoja minėta BPK 241 straipsnio 2 dalis.

BPK 36 straipsnyje įtvirtinta, kad protokolas yra dokumentas, kuriame BPK nustatyta tvarka patvirtinamas ikiteisminio tyrimo arba teismo veiksmų atlikimo faktas, jų turinys bei rezultatai. Analizuojant šią teisės normą, tikslinga įvertinti, kuo ikiteisminio tyrimo metu atliktos apklausos protokolas, kuris teisme neturi (ar, preciziškai vadovaujantis BPK, neturėtų turėti) svarbios įrodomosios galios, jei apklausa buvo atlikta ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, arba apklausos protokolas, kuris byloje atsirado po ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausos, skiriasi nuo kitų baudžiamosios bylos medžiagoje esančių dokumentų, kurie teismo bylos nagrinėjimo metu, vykstant įrodymų tyrimui, vadovaujantis BPK 290 straipsnio 1 dalimi, yra perskaitomi ir apžiūrimi.

BPK 95 straipsnyje įtvirtinta, kad dokumentais, turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra objektai, kuriuose, be kita ko, pareigūnas ar fizinis asmuo tam tikrais ženklais užfiksuoja informaciją, galinčią padėti atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti su šia veika susijusias aplinkybes. J. Rinkevičius išskiria, kad BPK 95 straipsnyje pateikiami pagrindiniai dokumento, kaip savarankiškos įrodinėjimo priemonės (įrodymų rūšies), požymiai yra šie: 1) materialus dokumento pobūdis; 2) dokumento autorius; 3) įrodomosios informacijos užfiksavimo dokumente būdas; 4) dokumento turinys“ (Rinkevičius, 2004, p. 84). Reikia atkreipti dėmesį, kad BPK 95 straipsnis 2015 m.

lapkričio 19 d. pakeitimo įstatymu Nr. XII-2046 buvo pakeistas, todėl baudžiamojo proceso įstatyme nebėra reikalavimo, jog dokumentas turėtų materialiąją išraišką (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2015).

Teisės doktrinoje nurodoma, kad prie dokumentų yra priskiriami ir ikiteisminio tyrimo veiksmų protokolai (Goda *et al.*, 2011, p. 437). Dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra apžiūros, kratos, poėmio, parodymo atpažinti, parodymų patikrinimo vietoje, eksperimento ir kitų proceso veiksmų protokolai, taip pat teismo teisiamojo posėdžio protokolai (BPK 96 straipsnio 1 dalies 1 punktas), kurie įrodymų tyrimo metu teisme yra perskaitomi ir apžiūrimi, o nesant proceso subjektų prieštaravimų, perskaitomas dokumento pavadinimas ir baudžiamosios bylos lapas, kuriame šis protokolai yra, tai pažymint teisiamojo posėdžio protokole (Goda, 2003b, p. 171). J. Rinkevičiaus teigimu, BPK 96 straipsnio 1 dalies 1 punkte nurodytas ikiteisminio tyrimo veiksmų protokolų sąrašas „nėra baigtinis, nes jame šalia keleto konkrečiai įvardytų proceso veiksmų protokolų palikta galimybė į sąrašą įtraukti ir protokolus kitų proceso veiksmų, kurie konkrečiai nenurodomi“ (Rinkevičius, 2006, p. 116).

Nesileidžiant į pernelyg išsamią kiekvieno požymio analizę, pažymėtina, kad sisteminė BPK straipsnių, reglamentuojančių liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo apklausas, analizė rodo, kad apklausas ikiteisminio tyrimo metu gali atlikti baudžiamąjį persekiojimą vykdančios pareigūnas, prokuroras, taip pat ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, t. y. apklausų protokolai yra surašyti pareigūno. Antra, apklausų protokoluose reikšminga informacija yra užfiksuojama vadovaujantis BPK 179 straipsnio 1 dalimi, t. y. tokiu pat būdu kaip ir informacija, atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Vertinant dokumento turinio požymį, baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, kad, pavyzdžiui, kalbant apie liudytojo apklausą, „asmuo gali liudyti tik apie tas aplinkybes, kurios turi reikšmės bylai teisingai išspręsti. <...> Liudytojo parodymai turi atspindėti reikšmingas nusikalstamai veikai tirti aplinkybes. <...>“ (Goda, 2003a, p. 480). Toks aiškinimas suponuoja išvadą, kad apklausų metu siekiama taipogi gauti duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, kadangi to reikalauja įrodymų sąsajumo požymis. Taigi, neabejotina, kad, vertinant asmens apklausos protokolą formaliosios išraiškos aspektu, visus požymius, kuriuos privalo atitikti baudžiamojoje byloje esantys dokumentai, *inter alia*, ir ikiteisminio tyrimo veiksmų protokolai, atitinka ir apklausų protokolai.

Analizuojant baudžiamojoje byloje esančių dokumentų bei asmenų apklausų, atliktų ikiteisminio tyrimo metu, protokolų tyrimą teismo bylos nagrinėjimo metu, pastebima, kad šių duomenų ištyrimas teismo bylos nagrinėjimo metu yra beveik toks pat. Teismas, vadovaudamasis BPK 290 straipsnio 1 dalimi, įrodymų tyrimo metu dokumentus, esančius

baudžiamojoje byloje, paskelbia juos išvardydamas. Tuo atveju, kai būtina bylos aplinkybėms išsamiai ištirti, nagrinėjimo teisme dalyvių prašymu ar teismo iniciatyva šie dokumentai ar jų dalys paskelbiami perskaitant ir apžiūrimi. Vertinant ikiteisminio tyrimo metu atliktų apklausų protokolų ištirimo teismo bylos nagrinėjimo metu tvarką, t. y. BPK 276 straipsnio 1 bei 4 dalyse įtvirtintą teisinį reglamentavimą, pastebima, kad, nusprendus tirti tokius duomenis įrodymų tyrimo etape, teismas privalo balsu perskaityti ikiteisminio tyrimo metu atliktų apklausų protokoluose užfiksuotą informaciją. Taigi, tiriant baudžiamosios bylos medžiagoje esančius dokumentus ir ikiteisminio tyrimo metu atliktos apklausos protokolus įžvelgiamas ir jų ištirimo teisme skirtumas, t. y. ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų turinį teismas privalo perskaityti be jokių išlygų, nepakanka tik įvardinti, kad byloje yra konkretaus asmens ikiteisminio tyrimo metu atliktos apklausos protokolas, kartu nurodant baudžiamosios bylos tomą ir lapus, kur toks protokolas yra, kaip dažnu atveju yra daroma atliekant dokumentų tyrimą teisme. Vis tik verta atkreipti dėmesį į BPK 276 straipsnio 5 dalį, kuri tiesiogiai nukreipia į BPK 290 straipsnį. Atsižvelgiant į tai, kad teismas turi pareigą imtis visų įstatyme numatytų priemonių, kad būtų išsamiai ir nešališkai ištirtos bylos aplinkybės, „ikiteisminio tyrimo metu surašyti apklausų protokolai, jei jie nėra pagarsinami BPK 276 straipsnyje nustatyta tvarka, teisiamaajame posėdyje privalo būti ištirti BPK 290 straipsnyje nustatyta tvarka, kaip dokumentai (nors apklausos protokolas ir nėra *expressis verbis* paminėtas BPK 96 straipsnio 1 dalies 1 punkte, tačiau šio punkto teisinis reguliavimas yra gana atviras ir platus – „ir kitų proceso veiksmų protokolai““ (Merkevičius, 2024b, p. 570).

Remiantis atlikta analize, galime daryti neabejotiną išvadą, kad asmenų apklausų protokolai atitinka visus dokumentui, kaip įrodymų rūšiai, keliamus reikalavimus, be to, panaši ir tokių duomenų ištirimo tvarka. Tačiau šiuo atveju daug svarbiau yra analizuoti kriterijus, pagal kuriuos vertinamos šios atskiros duomenų rūšys. Baudžiamojo proceso įstatymas nereglementuoja kriterijų, pagal kuriuos turėtų būti vertinama viena ar kita įrodymų rūšis. Pagrindiniai kriterijai, kuriuos turi atitikti duomuo, kad jį teismas pripažintų įrodymu, yra įtvirtinti BPK 20 straipsnyje.

Vertinant asmenų parodymus, kiekvienu atveju būtina atsižvelgti į asmens parodymų patikimumo kriterijų, kas reikštų asmens duotų parodymų atitikimą byloje ištirtų įrodymų visumai. „Reikalavimas, kad parodymai būtų patikimi (tikri), yra būtina duomenų (įrodymų) tikrinimo ir vertinimo etapų sąlyga. <...> Jų patikimumas <...> suponuoja įsitikinimą, kad jais galima neabejotinai tikėti todėl, kad nepriekaištinga yra ne tik jų forma (leistinumas), bet ir jų turinys, t. y. jie teisingai atspindi tikrovę“ (Jurka, 2005, p. 30). „Siekdamas išaiškinti apklausiamo asmens (liudytojo, nukentėjusiojo) parodymų

patikimumą, teismas privalo padaryti jo išdėstytų faktų analizę ir įvertinti jų reikšmę, patikrinti, ar teisingai liudytojas (nukentėjusysis) suprato tų faktų esmę, ar gerai prisimena juos ir teisingai išdėstė duodamas parodymus“ (Goda, 2003b, p. 193). „Vertinant įrodymų patikimumą, kai faktinių duomenų šaltinis yra žmogus (liudytojas, nukentėjusysis, kaltinamasis ir kt.), svarbu įvertinti jo individualias savybes, nuo kurių priklauso asmens sugebėjimas ne tik teisingai suvokti, bet ir perduoti informaciją (ar asmuo mediciniškai tinkamas, pavyzdžiui, tinkama rega, klausa, asmens amžius, psichinė būklė ir t. t.), taip pat, ar nėra objektyvių ir subjektyvių veiksnių, trukdančių jam tai padaryti (suinteresuotumas, prastas apšvietimas, greitas objekto judėjimas ir pan.). <...> atidesnio (griežtesnio) vertinimo reikalavimas paprastai siejamas arba su šių šaltinių asmeninėmis savybėmis, arba su jų procesine padėtimi“ (Žibaitė-Neliubšienė, 2016, p. 313, 316). Analizuojant kasacinio teismo praktiką, pastebima, kad LAT nurodo, jog vertindami asmenų parodymus žemesnių instancijų teismai, siekdami nustatyti asmens parodymų patikimumą, analizuoja asmens parodymus, duotus viso baudžiamojo proceso metu, atsižvelgia į asmens procesinio statuso byloje specifiškumą, lygina asmens duotus parodymus tiek tarpusavyje, tiek su kitais byloje ištirtais įrodymais (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2020 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Dokumentai taip pat yra vertinami atsižvelgiant į patikimumo kriterijų. Tačiau vertinant dokumentų patikimumą yra atsižvelgiama į kitas aplinkybes, nei vertinant apklausų protokolus. Siekiant nustatyti, ar dokumentas yra patikimas, yra atsižvelgiama į faktines aplinkybes, kuriomis tas dokumentas atsirado ar buvo sukurtas (pavyzdžiui, vertinama, kas surašė dokumentą ir ar tas asmuo turėjo teisę tokį veiksmą atlikti) bei vertinamas pats dokumento turinys. Vertinant dokumentus, neskiriama tiek dėmesio žmogaus atminčiai, supratimui ir prisiminimams, kurie yra reikšmingi vertinant asmenų parodymus, užfiksuotus apklausų protokoluose. Šioje vietoje taip pat akcentuotina, kad šios įrodymų rūšies vertinimui didelę reikšmę turi jų ištyrimo būdas byloje, kurį suponuoja pats įstatymas. „Toks teismo procesinis elgesys su dokumentais yra gerokai nutolęs nuo tikslų, kuriuos mėginama pasiekti betarpiškumo principu. <...> teismo bylos nagrinėjimo metu dokumentai nėra tiriami viešumo, žodiškumo, betarpiškumo ir rungimosi sąlygomis“ (Merkevičius, 2024b, p. 568).

Taigi, atsižvelgiant į tai, kaip byloje yra vertinami apklausų protokolai bei kiti byloje esantys dokumentai, darytina išvada, kad teismas, apklausų protokolų ištyrimui ir vertinimui teikia daug didesnę dėmesį, kadangi vėliau šiais duomenimis gali tikrinti kitus byloje esančius įrodymus, be kita ko, ir dokumentus. Teismas taip pat užtikrina, kad tiriant tokį duomenų šaltinį veiktų įrodinėjimo principai.

BPK 276 straipsnyje reglamentuojama kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo pirmiau duotų parodymų perskaitymo galimybė, todėl tikslinga analizuoti, ar tokie asmenų parodymai yra sudedamoji asmenų apklausų, atliekamų įrodymų tyrimo etape, dalis, ar visgi ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimas teisiamaajame posėdyje yra savarankiškas įrodymų tyrimo veiksmas.

Sistemiškai analizuojant BPK XXI skyrių, reglamentuojantį įrodymų tyrimą, matyti, kad asmenų parodymų tyrimo tvarka reglamentuojama nuo BPK 272 straipsnio iki 283 straipsnio. Tuo tarpu asmenų anksčiau duotų parodymų perskaitymo teisme institutas yra įterptas asmenų parodymų tyrimą reglamentuojančių straipsnių sistemos viduryje.

Vertinant, ar BPK 276 straipsnis yra sudedamoji asmenų apklausos dalis ar savarankiškas veiksmas, tikslinga atkreipti dėmesį į analizuojamo baudžiamojo proceso įstatymo normoje įtvirtintas formuluotes. Kaip antai BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punkte įtvirtinta, kad teismas gali perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui arba pirmiau teisme, jei asmuo atsisako arba vengia duoti parodymus, taip pat kai pareiškia, kad neprisimena aplinkybių, apie kurias anksčiau davė parodymus, o 3 punkte numatyta, kad pagarsinti tokio asmens parodymus galima, jei asmuo duoda teisiamaajame posėdyje parodymus, kurie iš esmės skiriasi nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ar pirmiau teisme. BPK 276 straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad byloje esantiems įrodymams patikrinti gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, kad „prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui atlikus apklausą gauti duomenys gali būti reikšmingi teismui tikrinant bei vertinant teisiamaajame posėdyje gautus kaltinamųjų, nukentėjusiųjų bei liudytojų parodymus, ekspertizės aktą bei specialisto išvadą, byloje esančius dokumentus ir daiktinius įrodymus. Jeigu yra skirtumų ir prieštaravimų tarp parodymų, kuriuos asmenys davė atliekant ikiteisminį tyrimą ir teisme, teisėjas gali išsiaiškinti juos“ (Goda, 2003b, p. 193). Taigi, viena vertus, šios įstatymo formuluotės suponuoja, kad parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui ar anksčiau teisme, garsinimas atliekamas kartu su asmens apklausa (išskyrus atvejį, kai perskaitomi mirusio asmens arba procese nedalyvaujančio asmens parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu), todėl nėra savarankiškas įrodymų tyrimo veiksmas. Teismui betarpiškai atliekant asmenų apklausas, jei reikia nustatyti apklausiamo asmens parodymų tikrumą, patikimumą ir pan., teismas gali perskaityti apklausiamo asmens anksčiau duotus parodymus. Kita vertus, vertinant BPK 276 straipsnio 4 dalį, kurioje nurodoma, kad teismas asmens ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duotais parodymais gali patikrinti, pavyzdžiui, specialisto išvadą, byloje esančius daiktus ir dokumentus, t. y. teismas gali pasinaudoti

asmens anksčiau duotų parodymų garsinimo teisme institutu ir tirdamas kitus byloje esančius įrodymus, nesusijusius su asmenų apklausa.

J. Rinkevičiaus nuomone, „apklausų protokolai yra savita sudedamoji atitinkamų parodymų, kaip savarankiškų įrodymų rūšių, dalis“, todėl „apklausų protokolai neturi savarankiškos įrodomosios reikšmės, ir apskritai įrodomąją reikšmę jie įgauna tik per pačius liudytojų, nukentėjusiųjų ir įtariamųjų parodymus, kaip jų procesinės formos“ (Rinkevičius, 2006, p. 117). Reikia sutikti su tokia doktrinoje išreikšta nuomone, kad iš tiesų ikiteisminio tyrimo metu atliktų apklausų protokolai neturi savarankiškos įrodomosios reikšmės, tačiau, autorės vertinimu, daryti vienareikšmės išvados, kad BPK 276 straipsnyje įtvirtintas parodymų perskaitymo teisme institutas yra sudedamoji asmenų apklausos dalis negalima. Kita vertus, negalima teigti, kad tai yra atskiras įrodymų tyrimo veiksmas. Apibendrinant galima pasakyti, kad teismui nusprendus įrodymų tyrimo etape pasinaudoti kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo anksčiau duotų parodymų perskaitymo galimybe, BPK 276 straipsnis, atsižvelgiant į tikslą, kurio siekiama perskaitant anksčiau asmens duotus parodymus, turėtų būti laikomas atitinkamo įrodymo, t. y. asmenų apklausos, mokslinių įrodymų, daiktų ar dokumentų, tyrimo sudedamoji dalis.

Išanalizavus asmenų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, vietą įrodymų tyrimo sistemoje, tikslinga pereiti prie kito svarbaus aspekto – tokių duomenų ištyrimo teisme formos.

Baudžiamojo proceso įstatymas įpareigoja teisėją betarpiškai ištirti byloje esančius įrodymus (BPK 242 straipsnis). R. Merkevičius pažymi, kad „tiesioginio faktinių duomenų ištyrimo teisme principas prisideda prie išsamaus ir nešališko visų bylos aplinkybių išnagrinėjimo, yra teisėjų savarankiškumo garantija ir sudaro sąlygas proceso šalims aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese, <...> šis principas yra rungimosi proceso elementas, o galbūt ir teismo pareigos nustatyti tiesą išraiška. <...> Svarbiausia šio principo reikšmė yra tai, jog jis draudžia teismui vidinį įsitikinimą formuoti įvairiais įrodymų surogatais (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu surašytais apklausų protokolais), o įpareigoja teismą patį ištirti visus įrodomosios informacijos šaltinius ir iš jų argumentuotai „kildinti“ konkrečius teisiškai reikšminius faktus, kuriuos pripažįsta (konstatuoja esant) nustatytais, t. y. šis principas suponuoja <...> asmeninės iniciatyvos imperatyvą, draudžiantį apklausą pakeisti apklausos protokolo perskaitymu, kartu pabrėžiant asmeninių įrodymų pirmumą prieš dokumentinius, jei pastarieji yra iš asmeninio įrodymo (t. y. jei yra savotiški asmeninio įrodymo pakaitalai)“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 152–153).

Baudžiamojo proceso principai yra baudžiamojo proceso pamatinės nuostatos, kuriomis privaloma vadovautis. Atsižvelgiant į tai, kad ikiteisminio tyrimo metu

ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai, siekdami kuo išsamiau atskleisti nusikalstamos veikos faktines aplinkybes, apklausia asmenis, o vienas iš pagrindinių įrodymų tyrimo etapo principų yra tiesioginio faktinių duomenų ištirimo principas, suponuojantis, kad pats teismas turi tiesiogiai apklausti asmenis teismo bylos nagrinėjimo metu, kyla klausimas, ar tokia formalizuota įstatymo suponuota apklausų tvarka nesukuria „funkcijų neapibrėžtumo ir dubliavimo“ (Ancelis, 2006, p. 10). Atsižvelgiant į tai, kad asmenys parodymus duoda teisme, svarstyтина, ar ikiteisminio tyrimo metu visais atvejais būtina rašyti apklausos protokolą, ar juos galima pakeisti alternatyviais dokumentavimo būdais.

Ikiteisminio tyrimo metu atliekamų apklausų reikšmė nėra kvestionuojama būtent ikiteisminio tyrimo etapui. Šioje baudžiamojo proceso stadijoje atliekant asmenų apklausas yra gaunama informacija, padedanti nustatyti kitas svarbias tiriamo įvykio aplinkybes. Baudžiamojo proceso įstatymas numato, kad „proceso veiksmas privalomai turi būti įforminamas protokolu, kuriame užfiksuoti duomenys gali būti pripažinti įrodymais“ (Belevičius, 2004, p. 88). Tačiau nagrinėjamos problematikos kontekste, kuomet yra tiriami ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokurorui duotų parodymų protokolai, nėra keliamas klausimas dėl tokių duomenų pripažinimo įrodymais, nes Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad anksčiau minėtiems proceso subjektams duoti parodymai gali būti perskaitomi byloje esantiems įrodymams patikrinti. Kasacinio teismo formuojamoje praktikoje pažymima, kad „teisme perskaityti ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai, skirtingai nuo teisme perskaitytų jų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, nėra savarankiškas įrodymų šaltinis, tačiau šiais duomenimis galima patikrinti kitus byloje surinktus įrodymus“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2024 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Šiai dienai atliekant apklausas ikiteisminio tyrimo metu privalomai pildomas apklausos protokolas, kurį vėliau teismas gali perskaityti teismo bylos nagrinėjimo metu. Tačiau, vadovaujantis tuo, kad iš esmės tokių apklausų protokolais teismas negali remtis kaip įrodymais priimdamas nuosprendį, darytina prielaida, kad tokie parodymai nebūtinai turi būti užfiksuoti pildant protokolą.

Pavyzdžiui, P. Ancelis yra išreiškęs poziciją, kad tam, jog ikiteisminis tyrimas būtų mažiau formalizuotas, būtų galima svarstyti apie tokį variantą, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras apklausų neprotokuluotų, o tik pasižymėtų duomenis atitinkamame akte, kuris vėliau būtų pateikiamas teismui (Ancelis, 2006, p. 10). L. Belevičius siūlo, kad duomenys ikiteisminio tyrimo metu būtų fiksuojami darant garso

ir vaizdo įrašus, t. y. panaudojant technines priemones (Belevičius, 2004, p. 90). Autorės nuomone, tikslinga sutikti su mokslininkų siūlymu pakeisti apklausos protokolus kitais dokumentavimo būdais. Atsižvelgiant į tai, kad teismas turi pareigą betarpiškai ištirti byloje esančius duomenis, *inter alia*, apklausti asmenis, o ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui duoti parodymai savarankiškos įrodomosios reikšmės teismui priimant procesinį sprendimą neturi, tikslinga teigti, kad apklaudami asmenis, svarbius tyrimui duomenis baudžiamąjį persekiojimą vykdančys pareigūnai galėtų pasižymėti ir kitu būdu įformintame dokumente, o ne protokole. Toks apklausų fiksavimo būdas sumažintų perteklinį formalizavimą, o vaizdo ir garso įrašuose užfiksuoti asmenų verbaliniu būdu duoti parodymai būtų tinkamesnis šaltinis nei apklausos protokolas, kad teismas galėtų tokiais duomenimis formuoti savo vidinį įsitikinimą dėl asmens (ne)kaltumo.

Suprantama, kad siūlymas apklausos protokolo perskaitymą pakeisti apklausos vaizdo ir garso įrašo perklausymu ir (ar) peržiūrėjimu sukeltų nepatogumų, kaip antai, didesnės laiko sąnaudos ir techninės įrangos panaudojimo galimybės. Vis dėlto, tai leistų teismui sąžiningiau formuoti savo vidinį įsitikinimą. Autorės vertinimu, šis klausimas vertas išsamesnės diskusijos platesniame baudžiamojo proceso įstatymo ir jam keliamų tikslų kontekste, siekiant pateikti argumentus dėl ikiteisminio tyrimo metu atliekamų apklausų fiksavimo ir vėlesnio jų ištyrimo teisme būdo.

Aptartos problematikos kontekste galima daryti išvadą, kad, nors ikiteisminio tyrimo metu atliktų apklausų protokolai formaliai atitinka visus reikalavimus, kurie yra keliami dokumentams, kaip įrodymų rūšiai, vis tik skiriasi asmenų parodymų ir dokumentų vertinimo kriterijai. Skirtingai nei dokumentai, asmenų apklausų protokolai teismo bylos nagrinėjimo metu yra vertinami pagal jų patikimumo kriterijų tam, kad nustatytų asmens ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų atitikimą byloje ištirtų įrodymų visumai. Vertinant, ar parodymų pagarsinimo teisiamejame posėdyje institutą galima laikyti sudėtine apklausų dalimi ar savarankišku įrodymų tyrimo veiksmu, galima daryti išvadą, kad šis institutas yra sudedamoji įrodymų tyrimo veiksmo dalis, kadangi pagrindinis faktorius yra tikslas, dėl kurio asmenų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, yra garsinami. Atsižvelgiant į tai, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti parodymai savarankiškos įrodomosios reikšmės neturi ir yra skirti tik patikrinti kitiems byloje esantiems įrodymams, darytina išvada, kad, siekiant efektyvesnio padarytos veikos faktinių aplinkybių atskleidimo, kartu užtikrinant ir įrodinėjimo principų veikimą, verta pagalvoti ir apie kitokį tokių apklausų fiksavimo būdą.

2.3. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymas teisme

Apklausa, kaip vienas iš ikiteisminio tyrimo veiksmų, reglamentuojama BPK XIV skyriaus antrajame skirsnyje. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išskiriama, kad, atsižvelgiant į BPK nustatytas apklausų taisykles, ikiteisminio tyrimo metu atliekamos apklausos skirstomos į rūšis pagal kelis kriterijus: 1) pagal tai, kas yra apklausiamas: a) liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa; b) įtariamojo apklausa; 2) pagal tai, kas atlieka apklausą: a) ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliekama apklausa; b) ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama apklausa; 3) pagal apklausiamo asmens amžių: a) suaugusių asmenų (įprastine tvarka atliekama) apklausa; b) nepilnamečių apklausa; 4) pagal vienu metu apklausiamų asmenų skaičių: a) vieno asmens apklausa; b) akistatos, kurių metu apklausiami du asmenys (Goda *et al.*, 2011, p. 311).

Nesiekiant išsamiai atskleisti kiekvienos apklausos rūšies, toliau darbe, bandant atskleisti ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo pagrindus bei tokių parodymų reikšmę, pasirinkta analizuoti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro bei ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamas įtariamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo apklausas. Kadangi tiek liudytojas, tiek nukentėjusysis yra apklausiami pagal liudytojo apklausos tvarką, toliau šiame darbe apibendrintai kalbama tik apie liudytojo apklausas, omenyje turint ir nukentėjusiųjų apklausas. Pažymėtina, kad apklausų tvarkos pas minėtus proceso subjektus bus analizuojamos bendrai, t. y. neanalizuojant specifinių subjektų, kaip antai, mažamečių, nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, apklausų.

2.3.1. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, garsinimo pagrindai

Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo teisme institutas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nėra naujas. Parodymų, duotų ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje, pagarsinimo pagrindai buvo įtvirtinti tiek 1864 m. Baudžiamojo proceso įstatyme (toliau – 1864 m. BPI), tiek ir 1961 m. BPK.

1864 m. BPI 625 straipsnyje įtvirtinta, kad teismo tardymas vyksta žodžiu, tačiau yra leidžiamos išimtys iš šios taisyklės. Kaip antai, 1864 m. BPK 626 straipsnyje įtvirtinta, kad „nedraudžiama skaityti teismo posėdy raštiniai parodymai liudytojų, nestojusių teisman dėl mirties, ligos, senatvės arba dėl išvykimo į tolimą vietą, taip pat ir parodymai asmenų, nurodytų 65 straipsnio pastaboje (*aut. past.* – „Valstybės Tarybos nariai, Ministras Pirmininkas ir ministrai“ (Kavolis, 1933, p. 71)), jei jie buvo klausinėjami jų

gyvenamojoje vietoje“. Aiškinant šią įstatymo normą nurodoma, kad jei šalis nenurodė pagrindo, dėl kurio liudytojo parodymas yra perskaitytinas, teismas gali atsisakyti tai padaryti. 1864 m. BPI 627 straipsnyje reglamentuojama, kad „nedraudžiama skaityti stojusiojo liudytojo anksčiau duotus parodymus, jei jo nauji parodymai žodžiu nesutinka su raštiniais, duotais rengiamojo tardymo metu“ (Kavolis, 1933, p. 416–417).

Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisme institutas buvo įtvirtintas 1961 m. BPK 310 ir 316 straipsniuose. 1961 m. BPK 310 straipsnio, 316 straipsnio 1 ir 2 punktuose buvo įtvirtinti iš esmės tokie patys parodymų, duotų ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje ar anksčiau teisme pagrindai, vienintelis skirtumas – proceso dalyvio statusas. Taigi, tuometinėje baudžiamojo proceso įstatymo redakcijoje buvo numatyta, kad teisiamojo bei liudytojo parodymai, duoti darant parengtinį tyrimą, gali būti balsu perskaitomi šiais atvejais: 1) jeigu yra esminių prieštaravimų tarp šių parodymų ir teisiamojo / liudytojo parodymų, duotų teisme; 2) jeigu teisiamasis / liudytojas atsisako arba vengia duoti parodymus teisme. Didesnis skirtumas matomas 1961 m. BPK 310 ir 316 straipsnių 3 punkte: 310 straipsnio 3 punkte įtvirtinta, kad teismas gali pagarsinti anksčiau duotus teisiamojo parodymus, jeigu teisiamojo nėra akivaizdoje arba jeigu jis yra miręs, kai toje byloje yra keli kaltinamieji; 316 straipsnio 3 punkte numatyta, kad galima pasinaudoti anksčiau duotų parodymų perskaitymo teisme institutu, kai liudytojo nėra teisiamajame posėdyje dėl priežasčių, kurios jo atvykimą į teisiamąjį posėdį daro negalimą. To meto aktualioje baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, kad „aplinkybės, dėl kurių liudytojas negali dalyvauti teisme, turi būti išimtinės, darančios tokį dalyvavimą negalimą apskritai (pavyzdžiui, liudytojo mirtis) arba ilgam laikui (pavyzdžiui, tolimesnė ir ilga komandiruotė, liga, kliudanti dalyvauti teisme, išvykimas iš gyvenamosios vietos, nesant galimybės nustatyti liudytojo buvimą vietą ir t. t.)“ (Bareikienė, 1989, p. 279).

Šiai dienai galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas taip pat numato kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo pirmiau duotų parodymų perskaitymo galimybę (BPK 276 straipsnis). Nagrinėjamos problematikos kontekste aktualios yra BPK 276 straipsnio 1 ir 4 dalys, kuriose įtvirtinta galimybė teismui teisminio bylos nagrinėjimo metu perskaityti kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymus, duotus, be kita ko, ikiteisminio tyrimo metu. Baudžiamojo proceso įstatymas ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo atvejus išskiria ne tik pagal rūšį, kokiam subjektui (ikiteisminio tyrimo teisėjui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui) tokie parodymai buvo duoti, bet ir numato skirtingus atvejus, kada tokie parodymai gali būti perskaitomi, t. y. „kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai gali būti perskaitomi ne bet kokiais atvejais, o tik tais, kurie nurodyti įstatyme“ (Goda, 2003b, p. 142).

2.3.1.1. Ikiteisminio tyrimo teisėjui duotų parodymų perskaitymo (pagrasinimo) teisme pagrindai

Kasacinio teismo formuojamoje teisminėje praktikoje pateiktas išaiškinimas, kad „asmenų parodymai yra įrodymai tuo atveju, kai jie nepažeidžiant įstatyme nustatytos tvarkos yra duoti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo posėdyje arba ikiteisminio tyrimo teisėjui“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2021 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje ir kt.). Atsižvelgiant į tai, kad parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui turi savarankišką įrodomąją galią, tikslinga analizę pradėti būtent nuo šios parodymų rūšies.

BPK 276 straipsnio 1 dalyje reglamentuoti trys pagrindai, kada iš esmės nagrinėjant bylą teismas, kurio žinioje yra byla, gali perskaityti asmenų parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui. Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinta, kad kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui arba pirmiau teisme, gali būti teisiame posėdyje balsu perskaitomi, taip pat perklausomi ir peržiūrimi tokių apklausų garso ir vaizdo įrašai, kai kaltinamasis, nukentėjusysis ar liudytojas: 1) yra miręs arba nedalyvauja teisiame posėdyje dėl svarbių priežasčių, o kaltinamojo nėra – dar ir BPK 246 straipsnyje numatytais atvejais; 2) atsisako arba vengia duoti parodymus, taip pat kai pareiškia, kad neprisimena aplinkybių, apie kurias anksčiau davė parodymus; 3) duoda teisiame posėdyje parodymus, kurie iš esmės skiriasi nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ar pirmiau teisme (BPK 276 straipsnio 1 dalis). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos matyti, kad įstatymų leidėjas BPK 276 straipsnio 1 dalį konstravo pagal 1961 m. BPK 310 ir 316 straipsnių nuostatas.

Kaip jau aptarta, BPK 276 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas baigtinis sąrašas pagrindų, kuriems esant gali būti garsinami parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Iš pirmo žvilgsnio toks baigtinis sąrašas parodymų garsinimo pagrindų suponuoja teisinį apibrėžtumą. Tokia prielaida daroma todėl, kad tarsi įstatyme aiškiai įtvirtinti parodymų pagarsinimo pagrindai koreliuoja su teismo pareiga pačiam betarpiškai ištirti byloje esančius duomenis, garantuoja sąžiningo rungimosi principo veikimą, tuo pačiu yra tarsi ir mechanizmas, saugantis proceso dalyvių teises nuo teismo diskrecijos garsinti tokius asmenų parodymus bet kada. Vis tik BPK 276 straipsnio 1 dalyje įtvirtintų pagrindų nagrinėjimas indikuoja, kad ir tokių parodymų perskaitymo galimybė teisme reikalauja detalesnės analizės ir vertinimo.

Visų pirma, BPK 276 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo parodymai

gali būti perskaitomi, kai šie asmenys yra mirę. Ši aplinkybė yra dėsninga ir nepalieka vietos jokiai interpretacijai. Jei bendra taisyklė yra ta, kad teismas, vadovaudamasis BPK 242 straipsnyje įtvirtintais tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo teisme principais, turėtų pats betarpiškai apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, asmens mirties atveju dėl akivaizdžių priežasčių to padaryti neįmanoma.

Panašiai pasakytina ir apie kitą aplinkybę – dėl asmens nedalyvavimo teisiame posėdyje dėl svarbių priežasčių. Ši aplinkybė taikoma tik tais atvejais, kai dėl tokių priežasčių negali dalyvauti nukentėjusysis ar liudytojas, kadangi kaltinamojo dalyvavimas būtų nagrinėjant pirmosios instancijos teisme yra privalomas, išskyrus procesą *in absentia* (BPK 246 straipsnio 1 dalis). BPK 37 straipsnyje yra išskiriamos asmens nedalyvavimo baudžiamajame procese priežastys, kurios yra laikomos svarbiomis. BPK 37 straipsnis yra bendroji norma visam baudžiamojo proceso įstatymui. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, kad BPK 37 straipsnyje nurodytos aplinkybės yra vertinamojo pobūdžio, t. y. įvertinus konkrečios situacijos aplinkybes įmanoma nustatyti, ar priežastis gali būti laikoma svarbia (Goda, 2003a, p. 78). Pavyzdžiui, nekvestionuojama, kad nukentėjusiojo nedalyvavimas teismo bylos nagrinėjimo metu dėl šeimos nario mirties (BPK 37 straipsnio 1 dalies 6 punktas) yra svarbi priežastis. Tačiau tokią aplinkybę vertinant BPK 276 straipsnio 1 dalies 1 punkto kontekste, nereiškia, kad teismas tą pačią dieną, kada buvo suplanavęs tokio asmens apklausą, o šiam neatvykus dėl svarbių priežasčių, gali tokio asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, pagarsinti. Priešingai, teismas, vadovaudamasis betarpišku įrodymų ištyrimo principu, toliau gali atlikti kitus įrodymų tyrimo veiksmus arba paskelbti byloje pertrauką, įvertinęs, kad tokį asmenį galima apklausti išnykus aplinkybėms, dėl kurių asmens nebuvo galima apklausti. Svarbu paminėti, kad net ir esant situacijai, nurodytai BPK 276 straipsnio 1 dalies 1 punkte, ne visais atvejais mirusio ar nedalyvaujančio teisiame posėdyje dėl svarbių priežasčių asmens parodymai gali būti perskaitomi. Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė pačiam apklausti kaltinamojo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti. „Konvencijos 6 straipsnio 3 dalyje yra išvardytos minimalios asmenų, kaltinamų nusikaltimų padarymu, garantijos. <...> Šias garantijas valstybė privalo užtikrinti kiekvienam asmeniui, dėl kurio veiksmų yra vykdomas baudžiamasis persekiojimas“ (Bernatonis *et al.*, 1995, p. 144). Be to, EŽTT jurisprudencijoje taip pat išskiriama teismo aktyvi pareiga siekti, dėti visas realias pastangas, kad kaltinimo liudytojas dalyvautų teisiniame bylos nagrinėjime, nes tai yra viena iš kaltinamojo teisės užduoti klausimus sąlygų (pavyzdžiui, EŽTT 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę*).

Trečioji aplinkybė, kai teismas, kurio žinioje yra byla, gali perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, yra susijusi išimtinai su kaltinamojo asmeniu, t. y. vykstant baudžiamajam procesui kaltinamajam nedalyvaujant (procesas *in absentia*). Bendroji taisyklė, kad „kaltinamojo dalyvavimas teismo posėdyje nagrinėjant jo baudžiamąją bylą yra būtinas. Kaltinamojo dalyvavimas teismo procese ne tik užtikrina, kad kaltinamasis pasinaudos savo teisėmis, numatytomis BPK 22 straipsnio 3 dalyje“ (Goda, 2003b, p. 80). Kaltinamojo teisė dalyvauti jo bylos teisiniame nagrinėjime numatyta ir Tarptautinio pilietinių ir politinių pakto 14 straipsnio 3 dalies d punkte, kuriame įtvirtinta, kad kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kurį jam pareikštą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę, kad jis būtų teisiamas jam dalyvaujant ir galėtų gintis pats arba padedamas savo pasirinkto gynėjo (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių..., 2002). Tačiau svarbu pabrėžti, kad ne visais atvejais pavyksta užtikrinti kaltinamojo betarpišką dalyvavimą teisiniame bylos nagrinėjime, kadangi pasitaiko atvejų, kai asmuo pabėga ar pasislepia nuo teismo. Vis dėlto, siekiant, kad būtų užtikrintas proceso tęstinumas ir priimtas atitinkamas baigiamasis teismo aktas, „tam tikromis aplinkybėmis turėtų būti galima priimti sprendimą, kuriuo įtariamasis arba kaltinamasis pripažįstamas kaltu ar nekaltu, netgi tuomet, kai atitinkamas asmuo nedalyvauja bylą nagrinėjant teisme“ (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2016). BPK 246 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad toks procesas gali vykti tik tuo atveju, kai kaltinamasis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismą. Esant šioms aplinkybėms, kai teismas pats betarpiškai negali apklausti kaltinamojo, jis turi teisę pagarsinti šio asmens parodymus, jei jie buvo duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, nes pats betarpiškai apklausti šio asmens negali dėl objektyvių priežasčių.

Atsižvelgiant į tai, kas aptarta anksčiau, galima daryti išvadą, kad BPK 276 straipsnio 1 dalies 1 punkte nurodytos aplinkybės, dėl kurių teismas turi diskreciją pagarsinti kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo parodymus, yra objektyviai akivaizdžios, nes teismas, esant tokioms situacijoms, negali gauti žodinių ar tiesioginių parodymų, todėl privalo perskaityti ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus parodymus. Teismas juos palygina su kitais įrodymais, patikrina ir įvertina. Balsu neperskaičius šių įrodymų, jais negalima remtis priimant nuosprendį (Goda, 2003b, p. 143).

Antrasis pagrindas – atvejis, kai asmuo atsisako arba vengia duoti parodymus, taip pat kai pareiškia, kad neprisimena aplinkybių, apie kurias anksčiau davė parodymus (BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punktas). Jei analizuojamo straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtinti atvejai, kai teismas dėl objektyvių priežasčių pats betarpiškai negali ištirti pirminio įrodymų šaltinio teismo bylos nagrinėjimo metu yra pakankamai aiškus, antrasis asmenų

parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, perskaitymo pagrindas kelia didelių abejonių, ar teismas visais atvejais privalo tokius parodymus garsinti.

Visų pirma, analizuojamoje teisės normoje nurodoma, kad teismas turi diskreciją pagarsinti kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, jei šie atsisako arba vengia duoti parodymus. Esant tokiai situacijai yra susiduriama su asmens teisės ir pareigos pusiausvyros klausimu – ar teismo diskrecija garsinti ikiteisminio tyrimo metu asmens duotus parodymus yra kompensavimo mechanizmas tais atvejais, kai asmuo vengia vykdyti pareigą, ar priešingai – asmuo, atsisakydamas duoti parodymus teisme, realizuoja įstatymo numatytą teisę?

Baudžiamojo proceso įstatymas garantuoja kaltinamajam (įtariamajam), be kita ko, šias teises: duoti parodymus, tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (BPK 21 straipsnio 4 dalis, 22 straipsnio 3 dalis). Pastaroji teisė įtvirtinta ne tik BPK, bet ir aukščiausios teisinės galios akte – Konstitucijoje. Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save. Teisės moksle ši kaltinamojo (įtariamąjo) teisė įvardijama kaip savęs nekaltinimo privilegija (lot. *nemo tenetur se ipsum accusare*; angl. *privilege against self incrimination*). Pagal Lietuvoje vyraujančią baudžiamojo proceso teisės doktriną tiek kaltinamajam, tiek ir įtariamajam garantuojamos teisės, susijusios su parodymų (ne)davimu, yra alternatyvios. Asmuo, viena vertus, turi „teisinę galimybę duoti parodymus; antra vertus, kadangi tai yra teisė (lot. *jus*), o ne pareiga (lot. *obligatio*), žmogui garantuojama teisinė galimybė atsisakyti duoti parodymus“ (Merkevičius, 2008, p. 487).

Žvelgiant sistemiškai į BPK nuostatas, reglamentuojančias įtariamąjo bei kaltinamojo teises, pastebėtina, kad teisė duoti parodymus bei teisė tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, yra priskirtos tiek asmeniui, turinčiam įtariamąjo procesinį statusą, tiek ir bylą nagrinėjant teisme, kai asmuo tampa kaltinamuoju. Dėl to galima teigti, kad teisę atsisakyti duoti parodymus asmuo turi ne tik ikiteisminio tyrimo metu, bet ir teismo bylos nagrinėjimo metu. Kyla klausimas, ar teismas, garsindamas kaltinamo asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, kai teismo bylos nagrinėjimo metu kaltinamasis ketina naudotis savo teise tylėti, nepažeidžia įstatymų suponuotos kaltinamojo teisės neįkaltinti savęs savo paties parodymais?

Remiantis tuo, kad naudotis teise tylėti ir neduoti parodymų apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką asmuo gali ne tik ikiteisminio tyrimo metu, bet ir nagrinėjant bylą teisme, autorės nuomone, prieštaringai vertintinas doktrinoje įtvirtintas aiškinimas apie kaltinamojo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, perskaitymą, kai šis pasinaudoja

teise neįkaltinti savęs savo paties parodymais. Kaip antai, doktrinoje nurodoma, kad „jeigu kaltinamasis atsisako teisme duoti parodymus, teismo posėdžio pirmininkas privalo iš pradžių paaiškinti, jog parodymų davimas yra efektyvi kaltinamojo gynimosi priemonė. Jeigu ir po to kaltinamasis neduoda parodymų, teismui belieka perskaityti jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu“ (Goda, 2003b, p. 143). Pirma, nors sutiktina, kad parodymų davimas gali būti efektyvus teisės į gynybą užtikrinimo būdas, kadangi „praktikoje įtariamojo (kaltinamojo) tylėjimas neretai yra <...> [netiesiogiai] vertinamas kaip „kaltės (kaltumo) pripažinimas <...>“ (Merkevičius, 2024a, p. 468), tačiau „neduodamas parodymų kaltinamasis neapsunkina savo procesinės padėties (pozicijos), nes tylėjimu jis savęs nei tiesiogiai, nei netiesiogiai neapkaltina. Kaltinamojo tylėjimas kai kuriais atvejais sukuria spaudimą baudžiamojo persekiojimo institucijoms, priverčia jas įrodinėjimui skirti didesnes pastangas, pareikalauja intensyvesnio darbo“ (Merkevičius, 2024a, p. 437). Antra, nesutiktina ir su doktrinoje nurodoma pozicija, kad kaltinamajam atsisakius duoti parodymus, teismui „belieka“ tik perskaityti šio asmens ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus. Teismas, kurio žinioje yra byla, taip pat ir valstybinį kaltinimą palaikantis prokuroras privalo imtis kitų priemonių, rinkti papildomus duomenis, kad įrodytų, jog būtent kaltinamas asmuo padarė jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką, o ne stengtis jį įkaltinti jo paties parodymais, kartu atimant vieną iš svarbių teisių į efektyvią gynybą.

Kaip minėta, kaltinamojo teisė neduoti parodymų prieš save yra įtvirtinta ir Konstitucijoje. Natūraliai kyla klausimas, ar įstatymo numatyta galimybė teisme perskaityti kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, kai šis atsisako duoti parodymus teisme, nėra šio asmens konstitucinės apsaugos pažeidimas? Autorės nuomone, teismo diskrecija pagarsinti kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, net ir esant teisiniam atsisakymo pagrindui, implikuoja kaltinamojo teisės pažeidimą ir, jei kaltinamasis parodymus davė ikiteisminio tyrimo metu, „verčia“ jį duoti parodymus teisme. Galų gale, negalima pamiršti ir to, kad kaltinamojo parodymai yra viena iš jo gynybos priemonių. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, garsinimas tiesiogiai riboja kaltinamojo gynybos galimybes teismo bylos nagrinėjimo stadijoje.

Kaltinamasis, priešingai nei liudytojas (nukentėjusysis), neturi įstatyminės pareigos duoti parodymų apie aplinkybes, reikšmingas bylai išspręsti teisingai. Atrodo, kad vertinti atvejį, kai teismas pagarsina kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, kaltinamajam vengiant duoti parodymus, būtų netikslinga. Tačiau, jei vengimą duoti parodymus traktuotume plačiau, ne tik teisinės pareigos turėjimo požiūriu, faktiškai ir kaltinamasis gali vengti kalbėti teismo bylos nagrinėjimo metu. Tačiau, vėlgi, vertinant

tai, kad įstatymas kaltinamajam garantuoja teisę tylėti viso baudžiamojo proceso metu, vengimas kalbėti teisme laikomas „teisės neatsakyti į klausimus“ įgyvendinimu, o ne vengimu.

BPK 83 straipsnyje 1 dalyje, be kita ko, įtvirtinta svarbiausia liudytojo pareiga – duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išskiriama, kad vienas iš liudytoją apibūdinančių požymių yra „neutralumas, arba, kitaip tariant, suinteresuotumo bylos baigtimi ar jos eiga nebuvimas“ (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 215). Teisės mokslininkų išsakytą mintį atliepia ir LAT, kuris nurodo kad „liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytojas turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2010 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Atsižvelgiant į tai, kad tiek teisės mokslininkai, tiek ir kasacinės instancijos teismas liudytoją laiko neutraliu baudžiamojo proceso subjektu, darytina prielaida, kad toks asmuo turi tik įstatymo numatytą pareigą duoti teisingus parodymus. Jam atsisakius ar vengiant šios savo pareigos, teismas turi pilną teisę pagarsinti ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus parodymus. Vis tik sutinkant su A. Juozapavičiaus nuomone, kad „liudytojo neutralumo požymis labiau reiškia ne tai, kad liudytojas neturi jokių interesų dėl bylos eigos ar jos baigties <...>, o tai, kad liudytojui procesas (jo eiga, baigtis) neturi (negali turėti) įtakos (reikšmės) jo teisėms ir pareigoms“ (Juozapavičius, 2020, p. 38), vertinant, ar asmuo pagrįstai atsisako duoti parodymus teisminio bylos nagrinėjimo metu, nereikėtų pamiršti, kad liudytojais gali būti ir suinteresuotumą bylos baigtimi turintys asmenys. „Kaip liudytojai [gali būti] apklausiami įtariamąjo, kaltinamojo, nukentėjusiojo šeimos nariai arba artimi giminaičiai, kurie, savaime suprantama, yra faktiškai suinteresuoti artimo asmens, kuris yra proceso dalyvis, gerove“ (Ažubalytė *et al.*, 2016, p. 215). Liudytojų, turinčių suinteresuotumą bylos baigtimi, atžvilgiu Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje bei BPK 82 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas liudijimo imunitetas (ypatumas). „Liudijimo imunitetai – įstatymuose numatyti atvejai, kai tam tikri asmenys atleidžiami nuo pareigos duoti parodymus baudžiamojoje byloje. Liudijimo imunitetų tikslas – apsaugoti tam tikrus santykius ir interesus, kuriuos visuomenė vertina kaip svarbesnius nei pareigą liudyti baudžiamajame procese. <...> Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus ne tik prieš save, bet ir prieš savo šeimos narius ir artimus giminaičius užtikrina galimybę ginti teisę saugoti paties savo artimųjų ir giminaičių asmeninio gyvenimo privatumą ir jo paslaptis, asmens nepriklausomybę, žmogaus orumą“ (Šapalaitė, 2007, p. 86). Nurodytos aplinkybės leidžia teigti, kad kaip kaltinamasis turi teisę

neduoti parodymų teismo bylos nagrinėjimo metu, kadangi tai *expressis verbis* įtvirtinta įstatyme, taip ir liudytojas (nukentėjusysis), kurio procesinis statusas nesikeičia atitinkamai keičiantis baudžiamojo proceso stadijomis, turi teisę neduoti parodymų prieš savo šeimos narį ar artimą giminaitį ne tik ikiteisminio tyrimo metu, bet ir teisme.

Kiek kitaip reikėtų vertinti atvejus, kada asmuo vengia duoti parodymus. Kiekvienas liudytojas (nukentėjusysis) yra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000) ir prisaikdinamas (BPK 277 straipsnio 2 dalis). Įspėjami dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą ir prisaikdinami gali būti ir kaltinamojo artimi giminaičiai ir šeimos nariai, jei šie atsisako savo liudijimo imuniteto, t. y. sutinka duoti parodymus (BPK 278 straipsnio 2 dalis). Kai asmenys neduoda parodymų teisme, nors yra įstatymo įpareigoti duoti teisingus parodymus ir tokiems asmenims įstatymas nenumato jokios išimties dėl parodymų davimo, arba asmenys patys, nieko neverčiami atsisako jiems suteikto liudijimo ypatumo, teismas negali tokių asmenų betarpiškai apklausti įrodymų tyrimo etape, todėl yra priverstas pagarsinti šių asmenų parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Ikiteisminis tyrimas ir teisminis bylos nagrinėjimas iš esmės yra skirtingos baudžiamojo proceso stadijos. Nei Konstitucijoje, nei BPK neįtvirtinta, kad asmuo pasinaudoti jam įstatymo suteikta teise atsisakyti duoti parodymus prieš save ar savo šeimos narį ar artimą giminaitį gali pasirinktinai tik vienoje baudžiamojo proceso stadijoje. Kaip buvo minėta, teisė neduoti parodymų prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius yra įtvirtinta įstatymuose. Vienas tokių įstatymų – BPK. Gera žinoma, kad įstatymas turi būti taikomas kaip viena sistema, t. y. sistemiškai turi būti aiškinami tiek įstatymą sudarantys straipsniai, tiek ir atskiros įstatymo dalys. Tad darytina išvada, kad BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punktas tais atvejais, kai teismas nori garsinti kaltinamojo, liudytojo (nukentėjusiojo) parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl to, kad šie atsisako ar vengia duoti parodymus teisme, turėtų būti kartu vertinama su BPK 22 straipsnio 3 dalimi ar 82 straipsnio 2 dalimi, kad teisė, kurią įstatymas numato asmenims, nebūtų paneigta teismo pareigos nustatyti materialią tiesą baudžiamajame procese. Tokiu būdu būtų apribota teismo diskrecija aiškinti įstatymą pažodžiui, neatsižvelgiant į kitus baudžiamojo proceso įstatyme numatytus straipsnius. Baudžiamasis procesas nėra (ar bent jau neturėtų būti) vien apie tai, kad bet kokiais būdais būtų įrodyta asmens, kuris yra traukiamas baudžiamajon atsakomybėn, kaltė. Priešingai, viena iš baudžiamojo proceso paskirčių – ginti ir žmogaus teises bei laisves, o teismo bylos nagrinėjimo metu tai gali padaryti teismas. Kaip teisingai pastebi R. Merkevičius, „pirminė teismo paskirtis yra

apginti kaltinamąjį ir taip suteikti jam galimybę reabilituotis prieš visuomenę“ (Ancelis *et al.*, 2009, p. 158).

Paskutinė aplinkybė, įtvirtinta BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punkte, – atvejis, kai asmuo pareiškia, kad neprisimena aplinkybių, apie kurias anksčiau davė parodymus. Kaip minėta, laikui bėgant žmogaus atmintis yra linkusi tam tikrus dalykus pamiršti arba būna paveikta dezinformacijos. Nuo nusikalstamos veikos padarymo iki teisme atliekamos asmens apklausos gali praeiti reikšmingas laikotarpis, todėl dėsninga, kad tam tikri atminties pėdsakai išnyksta iš žmogaus atminties. Viena vertus, būtų galima manyti, kad neįmanoma pamiršti visų aplinkybių, ypač kai kalbame apie nusikalstamas veikas, o juo labiau, kai žmogus tą informaciją ne tik užfiksavo savo prisiminimuose, bet buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo, o galiausiai dar turėjo galimybę savo duotus parodymus perskaityti. Kita vertus, žmonės yra skirtingi, jų individualūs skirtumai nulemia ir skirtingas reakcijas į įvairias situacijas. Taigi, gali būti ir atvejų, kai asmuo nepamena ir labai reikšmingų įvykio detalių, kadangi jo atmintis stengiasi ištrinti visus nemalonius atsiminimus.

Analizuojant įrodymų tyrimo metu atliekamą liudytojo (nukentėjusiojo) apklausą, pagrindinis faktorius, kodėl asmenys sako esą neprisimena savo anksčiau duotų parodymų, yra baudžiamosios atsakomybės baimė. Jau minėta, kad prieš apklausiant nukentėjusįjį ar liudytoją tiek pas ikiteisminio tyrimo teisėją, tiek ir teisme, asmuo pirmiausia yra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės pagal BK 235 straipsnį dėl melagingų parodymų davimo ir prisaikdinamas. Atsižvelgiant į vieną iš baudžiamosios teisės funkcijų – bendrosios prevencijos funkciją, kuri „siejama su baudžiamojo įstatymo (jo taikymo) bauginamuoju poveikiu“ (Švedas *et al.*, 2019, p. 21) – iš vienos pusės atrodo, kad BK įtvirtinta norma dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą yra prasminga ir teigiamai vertintina, o asmens nenorėjimas klaidinti teismo rodo ir visuomenės ar bent jau atskirų asmenų sąmoningumą. Kita vertus, gresiančios baudžiamosios atsakomybės akcentavimas prieš pat asmens apklausą tarsi nepalieka asmeniui kito pasirinkimo, kaip prašyti teismo pagarsinti jo anksčiau duotus parodymus, jei šis neprisimena visko, ką sakė ikiteisminio tyrimo metu.

Atsižvelgiant į tai, kad teismas pirmiausia turi pareigą pats betarpiškai ištirti įrodymus, tikslinga manyti, jog teisingumą vykdoma institucija pirmiausia to ir imsis, nes, kaip minėta, turi galimybę ištirti idealų įrodymų šaltinį – žmogų. Liudytojui (nukentėjusiajam) teigiant, kad aplinkybių, apie kurias anksčiau davė parodymus, neprisimena, teismas neturėtų apsiriboti vien formaliu teisės normų taikymu, kaip antai BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punktu. Teismas pats turėtų imtis aktyvių veiksmų ir stengtis išgauti informaciją iš

asmens, o nelaukti, kad šis patvirtintų savo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, po to, kai teismas juos perskaito.

Nors mokslinių diskusijų baudžiamojo proceso teisės srityje šiuo klausimu nėra, verta atkreipti dėmesį į A. Šekštelos, remiantis Tarptautinės prekybos rūmų (ICC) komisijos ataskaita, išskirtas priemones, kaip teismas galėtų sumažinti liudytojo atminties „eroziją“. Pirmiausia siūloma prieš liudytojui duodant parodymus, akcentuoti liudytojui jo asmeninių prisiminimų svarbą, paaiškinti, kad normalu yra nežinoti atsakymų ar ko nors neprisiminti, sąžiningai klysti. Teismas taip pat turėtų išaiškinti apklausiamajam, kad „jis skirtų asmeninius prisiminimus nuo to, ką jam <...> pasakė kiti asmenys ar perskaitė iš dokumentų“. Kartu paminėtinas ir siūlymas „sudaryti kuo patogesnę liudytojui aplinką, nes stresas gali iškreipti liudytojo atmintį“ (Šekštelo, 2021). Vadovaujantis šiais siūlymais ir atsižvelgiant į tai, kad ištis apklausa asmeniui gali kelti diskomfortą ir emocinę įtampą, galima daryti išvadą, jog, siekiant išgauti iš paties liudytojo parodymus, pirmiausia liudytojui turėtų būti akcentuojama jo parodymų svarba, kad šis nebijotų pasakyti, ką prisimena apie apklausiamą įvykį. Jei ir neprisimena visų aplinkybių, teismas turėtų paaiškinti, kad už tam tikrų detalių, minėtų ikiteisminio tyrimo metu, neprisiminimą, asmuo nebus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Kitas siūlymas yra susijęs su klausimų liudytojui uždavimu. Kaip buvo minėta ankstesnėje darbo dalyje, teismas, prieš priimdamas sprendimą perduoti bylą į teisminį bylos nagrinėjimą, susipažįsta su baudžiamosios bylos medžiaga, be kita ko, ir asmenų apklausų protokolais. Atsižvelgiant į tai, kad teismas iš esmės žino, kokius parodymus asmuo yra davęs ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje, pirmiausia, stengdamasis iš liudytojo betarpiškai išgauti parodymus, teismas turėtų „uždavinėti atvirus ir netendencingus klausimus, vartoti neutralią kalbą“. Teismui derėtų „vengti pertraukinėti ir kreipti liudytojo atsakymus ar juos apibendrinti“, o jei liudytojo „atsakymas yra neaiškus ar nepilnas, perfrazuoti klausimą“ (Šekštelo, 2021). Stengdamasis užduoti klausimus, žinoma, svarbu, kad tie klausimai nebūtų menantys atsakymą, teismas turėtų galimybę įsitikinti liudytojo parodymų patikimumu. Tokiu būdu teismas siektų išnaudoti visas galimybes gauti parodymus iš pirminio šaltinio, o ne „eiti pačiu lengviausiu keliu“ – perskaitytų liudytojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuriuos vėliau apklausiamasis patvirtintų, o teismas galėtų remtis priimdamas sprendimą dėl kaltinamo asmens (ne)kaltumo.

Trečiasis pagrindas, suteikiantis teismui galimybę perskaityti kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, – situacija, kai asmuo duoda teisiamejame posėdyje parodymus, kurie iš esmės skiriasi nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu ar pirmiau teisme (BPK 276 straipsnio 1 dalies 3 punktas).

Analizuojant šį pagrindą, dėmesio verta įstatyme įtvirtinta formuluotė „iš esmės skiriasi“. Iš esmės asmens parodymai, duoti skirtinguose baudžiamojo proceso etapuose, skirtis gali todėl, kad, visų pirma, jis, nepriklausomai nuo to, ar turi pareigą duoti teisingus parodymus, ar ne, sąmoningai keičia parodymus. Vertinant iš kaltinamojo pozicijos, taip gali nutikti todėl, kad šis gali siekti išvengti gresiančios baudžiamosios atsakomybės, o galbūt, priešingai, teismo bylos nagrinėjimo metu, atsisakęs teisės tylėti ir neduoti parodymų, asmuo kaip tik siekia duoti teisingus parodymus. Atitinkamai ir liudytojas (nukentėjusysis) gali pakeisti savo parodymus, nepaisant to, kad buvo įspėtas dėl baudžiamosios atsakomybės dėl melagingų parodymų davimo ir prisaikdintas. To priežastys gali būti įvairios: asmuo parodymus gali pakeisti dėl jo atžvilgiu daromo spaudimo, baimės ar kitų priežasčių. Kitas dalykas, asmens parodymų turinys priklauso nuo to, kokie klausimai jam buvo užduoti. Bendroji praktika yra tokia, kad apklausos protokole nėra užrašomi asmeniui užduodami klausimai, o teismo bylos nagrinėjimo metu teismas ištiria tik asmens apklausos protokolą, o ne perklauso garso įrašą, kuris yra sudedamoji teismo posėdžio protokolo dalis, jei toks asmens apklausos metu buvo darytas. Pavyzdžiui, asmens apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją proceso dalyviai gali neužduoti dalies klausimų, kurie buvo užduoti teismo bylos nagrinėjimo metu. Todėl vienuose parodymuose užfiksuotos išsamesnės aplinkybės nebūtinai reiškia, kad tuo atveju, kai asmens parodymai skiriasi „iš esmės“, asmuo kažkurios apklausos metu davė melagingus parodymus. Trečias aspektas, tai ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai gali skirtis nuo parodymų, duotų teismo bylos nagrinėjimo metu, kadangi asmuo gali tam tikrų aplinkybių neprisiminti taip išsamiai, arba, priešingai, praėjus kuriam laikui, asmuo aplinkybes, apie kurias yra apklausiamas, gali prisiminti geriau. Pavyzdžiui, nukentėjusieji nuo seksualinės prievartos iš karto po nusikalstamos veikos, atliktos jų atžvilgiu, gali patirti didelį atminties praradimą, kurį gali sukelti emocinė trauma. Esant pernelyg dideliui ir ilgalaikiui stresui, emociniam susijaudinimui, asmuo gali patirti amneziją, kuri gali tęstis kelias minutes, valandas, dienas ar netgi savaites, o vėliau amnezija gali pradėti mažėti, t. y. asmuo pradeda prisiminti aplinkybes, kurių jo atmintis negalėjo atkurti iškart po patirto išgyvenimo (Joseph, 1999, p. 716, 718).

Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje išskiriama, kad, „jeigu prieštaravimai susiję su parodymų detalėmis ir nėra svarbūs bylai, parodymus perkaityti nėra pagrindo. Prieštaravimai laikytini svarbūs bylai tais atvejais, kai jie susiję su aplinkybėmis, išdėstytomis nuosprendyje (nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdas, padariniai ir kt.), jeigu tokie prieštaravimai teismui kliudo padaryti pagrįstas išvadas. Perskaičius parodymus teismas privalo išsiaiškinti prieštaravimų priežastis: ar jie atsirado

kaltinamajam, nukentėjusiajam ir liudytojų pakeitus parodymus, ar ikiteisminio tyrimo metu parodymai buvo netiksliai užrašyti, ar yra kitos priežastys. Teisiamojo posėdžio pirmininkas kreipiasi į kaltinamąjį, nukentėjusįjį ir liudytoją, prašydamas paaiškinti, dėl ko atsirado prieštaravimai ir kuriais jo parodymais reikia tikėti“ (Goda, 2003b, p. 143).

Aiškinant BPK 276 straipsnio 1 dalies 3 punktą, doktrinoje nurodoma, kad „remdamasis šių asmenų paaiškinimo analize ir kitais byloje surinktais įrodymais, teismas, priimdamas nuosprendį, turi nuspręsti, kurie parodymai yra teisingi“ (Goda, 2003b, p. 143). Kyla klausimas, jeigu teismas turėjo galimybę pats betarpiškai apklausti asmenį, kokią reikšmę jis turi suteikti parodymams, duotiems teismo bylos nagrinėjimo metu, bei parodymams, duotiems ikiteisminio tyrimo teisėjui? Jeigu teismas parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, nusprendžia laikyti sąlyginai didesnę įrodomąją galią turinčiais duomenimis nei parodymus, kuriuos jis pats betarpiškai išgirdo teismo bylos nagrinėjimo metu, kokia prasmė yra apklausti asmenį papildomai teismo bylos nagrinėjimo metu, atsižvelgiant į tai, kad teismas gali vadovaudamasis įstatymu pagarsinti asmenų parodymus, duotus teismo bylos nagrinėjimo metu, ir jais remtis, priimdamas teismo baigiamąjį aktą. Tai leidžia manyti, kad teismas, apklausdamas asmenį teisme, tik formaliai atlieka baudžiamojo proceso įstatyme numatytą įpareigojimą pačiam betarpiškai ištyrtyti byloje esančius įrodymus, o jo atliktos apklausos neturi jokios reikšmės, jei teismas „didesnės vertės“ įrodymo šaltiniu laiko būtent ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus parodymus. Taip pat tokia formali apklausa, kurios metu teismas gali pagarsinti asmens parodymus, jei jie „iš esmės skiriasi“ nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, suponuoja ir tai, kad asmuo privalo pakartoti tą patį, ką sakė ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje, nedarydamas jokių nukrypimų teismo bylos nagrinėjimo metu.

Iš atliktos BPK 276 straipsnio 1 dalies analizės matyti, kad ši nagrinėjamo straipsnio dalis leidžia teismui garsinti parodymus bet kada, kai tik teismui atrodo būtina tai padaryti. Tokia išvada darytina todėl, kad BPK 276 straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose išskirti atvejai yra tokie, kurie suteikia teismui galimybę juos plačiai interpretuoti. Šioje vietoje galima pasakyti, kad minėtas teisinis apibrėžtumas netenka prasmės, kadangi teismas, priklausomai nuo situacijos interpretavimo, gali pasinaudoti galimybe pagarsinti ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus ir jais remtis priimdamas sprendimą. BPK 276 straipsnio 1 dalyje įtvirtinti pagrindai rodo, kad įrodinėjimas asmenų parodymais, duotais teismo bylos nagrinėjimo metu, nėra absoliutus ar savarankiškas, veikiau priklauso nuo kitų procesinių veiksnių. Tai suponuoja ir kitą išvadą, kad įrodinėjimas teismo bylos nagrinėjimo metu nebėra esminė baudžiamojo proceso dalis. Įrodinėjimas didesnę reikšmę įgyja ikiteisminio tyrimo metu, nes „būtent ikiteisminiame tyrime

formuojasi svarbiausi teisiniai įrodymai“ (Gušauskienė, 2004, p. 126), kuriuos teismo bylos nagrinėjimo metu teismas, vadovaudamasis įstatymu, pagarsina.

2.3.1.2. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, panaudojimo galimybė teismo bylos nagrinėjimo metu

Kitas parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) pagrindas įtvirtintas BPK 276 straipsnio 4 dalyje, kurioje nurodoma, kad byloje esantiems įrodymams patikrinti gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo parodymai, taip pat perklausomi ir peržiūrimi tokių apklausų garso ir vaizdo įrašai. „Prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui duoti parodymai įrodomosios reikšmės teismui priimant nuosprendį neturi, tačiau jie gali būti reikšmingi tikrinant ir vertinant kitus byloje esančius įrodymus“ (Goda, 2003b, p. 144).

Vertinant BPK 276 straipsnio 4 dalį, matyti paradoksali situacija, kad parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, kas tarsi suponuoja, jog duomenys buvo gauti vykstant sąžiningam, rungtyniškam procesui, teismas gali perskaityti teismo bylos nagrinėjimo metu tik esant įstatyme numatytiems pagrindams, o parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, gali būti perskaitomi bet kada. Įstatymas nenumato atskirų atvejų, kada teismas gali tokius parodymus perskaityti. Taigi, tokia situacija indikuoja dar didesnę teisinę neapibrėžtumą, nes teismas tokius parodymus gali perskaityti iš esmės bet kada įrodymų tyrimo metu. Tai rodo, kad teismas, kaip buvo nurodyta vertinant BPK 276 straipsnio 1 dalyje įtvirtintus pagrindus, gali neatsižvelgti į asmenų įstatymų suponuotą teisę atsisakyti duoti parodymus tiek prieš save, tiek savo šeimos narius ar artimus giminaičius.

Teismo sprendimas „turi būti pagrįstas visų byloje esančių duomenų patikrinimu, palyginimu, prieštaravimų pašalinimu“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2024 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tai reiškia, kad teismas privalo vienus įrodymus patikrinti kitais, juos palyginti ir pan. Atitinkamai teismas gali patikrinti byloje esančius duomenis perskaitydamas ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duotus parodymus, kurie pagrindžia įrodymo patikimumą. Pavyzdžiui, jei byloje yra pateiktas vaizdo įrašas, kuriame nurodoma aplinkybė, susijusi su nagrinėjama nusikalstama veika, o ta aplinkybė patvirtinta ir asmens apklausos pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą protokole, teismas gali konstatuoti įrodymo patikimumą. Atsižvelgiant į tai, kad kiekvieną duomenį, kuris gali būti pripažintas įrodymu, privaloma tikrinti tiek atskirai, tiek visumoje kitų baudžiamojoje byloje esančių duomenų,

susidaro situacija, kad bet koku atveju asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, teismas privalės perskaityti įrodymų tyrimo etape.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši analizuojama įstatymo norma nesukelia esminių sunkumų taikant teisę, lyginant su BPK 276 straipsnio 1 dalimi. Tačiau, nors parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, neturi savarankiškos įrodomosios reikmės, kaip pripažįsta pats kasacinės instancijos teismas, tokių apklausų protokoluose užfiksuoti duomenys „padeda formuoti teismo vidinį įsitikinimą“ (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. spalio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2023 m. birželio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje ir kt.). Įdomu tai, kad kasacinės instancijos teismas, nurodydamas, kad nerungtyniškame procese gauti duomenys gali turėti įtakos teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi, kartu pažymi, kad „šiomis taisyklėmis, be kita ko, siekiama užtikrinti asmenų parodymų, naudojamų kaip įrodymų byloje, patikimumą ir gynybos teisių įgyvendinimą“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2022 m. spalio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje ir kt.). Visų pirma, kvestionuotina, ar tokie parodymai gali būti naudojami patikrinti kitus byloje esančius įrodymus, atsižvelgiant į tai, kad tai yra tik vieno iš procesinių oponentų, t. y. kaltinimo šalies, pateikti duomenys. Šiuo atveju gynyba dažnai jokios įtakos liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų gavimo procesui daryti negali, todėl kvestionuotina, kaip procesinio oponento pateikti duomenys gali užtikrinti gynybos teisių įgyvendinimą. Atsižvelgiant į tai, parodymų, gautų neužtikrinus sąžiningo rungimosi proceso, vaidmuo baudžiamajame procese išlieka reikšmingas, kadangi to padarinys gali būti neteisingas asmens kaltumo klausimo išsprendimas.

Apibendrinant darytina išvada, kad BPK 276 straipsnio 4 dalis suteikia teismui teisę perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, kad jis patikrintų kitus byloje esančius įrodymus. Nepaisant to, kad tokie duomenys yra gauti nerungtyniškame procese, įstatymas skirtingai nei parodymams, duotiems ikiteisminio tyrimo teisėjui, nenumato pagrindų, kada teismas gali tokiais parodymais tikrinti kitus byloje esančius duomenis (įrodymus). Teismas turi absoliučią diskreciją tokius parodymus perskaityti bet kada. Negana to, kad tokie parodymai neturi savarankiškos įrodomosios galios, tačiau, kaip pripažįstama ir teismų praktikoje, tokie parodymai turi įtakos teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi.

2.3.1.3. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisiamajame posėdyje instituto santykis su *Al-Khawaja ir Tahery* testu

Nors parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, pagarsinimo teisme klausimas yra itin svarbus tiek praktiniu, tiek ir doktrininu lygmeniu, kasacinio teismo jurisprudencija šiuo klausimu yra gana lakoniška, apsiribojanti baudžiamojo proceso įstatymo perrašymu, nepateikianti reikšmingų išaiškinimų, susijusių su parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, problematika. Pavyzdžiui, kai žemesnės instancijos teismai priimdami sprendimus rėmėsi asmenų parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, LAT nurodydavo pagrindą, kuriuo teismai vadovavosi garsindami asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2020 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje ir kt.). Šiuo pavyzdžiu norima parodyti, kad kasacinės instancijos teismas, nurodęs parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, pagrindą, plačiau neplėtojo problematikos dėl nurodomo pagrindo (ne)taikymo.

Vis tik negalima absoliutinti, kad visos kasacinės instancijos teismo nutartys, kuriose keliamas klausimas dėl parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, pagarsinimo teismo bylos nagrinėjimo metu, yra apsiribojančios vien tik įstatymo perrašymu. Kasacinis teismas savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, panaudojimas įrodinėjimo procese turi būti įvertinamas pagal *Al-Khawaja ir Tahery* testą. Šis testas yra esminis vertinant, ar nebuvo pažeista kaltinamojo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį ir šio straipsnio 3 dalies d punktą, kai teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, rėmėsi liudytojo, kuriam kaltinamasis negalėjo užduoti klausimų jokioje proceso stadijoje, parodymais. Ši Konvencijos nuostata yra itin svarbi rungimosi principo kontekste. Doktrinoje pažymima, kad teismo „sprendimas negali būti laikomas teisingu, jei asmeniui nebuvo užtikrinta teisė komentuoti pateiktus įrodymus arba jei jis apie juos apskritai nežinojo, ypač jei tokie įrodymai turi svarbią reikšmę priimant sprendimą, nes būtų pažeista ne tik asmens teisė į rungtynišką procesą, bet tam tikrais atvejais ir teisė į procesinio šalių lygiateisiškumo principą“ (Štarienė, 2010, p. 268).

Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. To paties straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta, kad kiekvienas kaltinamas

nusikaltimo padarymu asmuo turi, *inter alia*, teisę pats apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti. Tiek EŽTT, tiek ir LAT yra pažymėję, kad „paprastai visi įrodymai turi būti pateikti viešame teismo posėdyje, dalyvaujant kaltinamajam, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos nagrinėjimą, tačiau tai nereiškia, jog tam, kad liudytojų parodymai galėtų būti pripažįstami įrodymais, jie visada turi būti duodami viešame teismo posėdyje. Liudytojų parodymų, gautų ikiteisminio tyrimo stadijoje, laikymas įrodymais savaime neprieštarauja Konvencijos 6 straipsnio 1 daliai ir šio straipsnio 3 dalies d punktui, jeigu buvo gerbiamos gynybos teisės. Paprastai šios teisės reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti jam klausimų tuo metu, kai jis duoda parodymus, ar vėliau teismo procese. Jei apkaltinamasis nuosprendis grindžiamas vien tik ar didžiąja dalimi parodymais liudytojo, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti ir neturėjo galimybės, kad jis būtų apklaustas ikiteisminio tyrimo stadijoje arba nagrinėjant bylą teisme, tai tik tada laikoma, kad buvo pažeista kaltinamojo teisė į gynybą“ (EŽTT 2001 m. vasario 27 d. sprendimas *Lucà prieš Italiją*; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Kaip matyti, „Konvencija <...> ir jos nuostatas interpretuojantis Europos Žmogaus Teisių Teismas <...> sukuria ir garantuoja viso labo tik minimalų žmogaus teisių apsaugos standartą“ (Merkevičius, 2024b, p. 645).

Kita vertus, pagal EŽTT praktiką baudžiamojo proceso teisingumas vertinamas svarstant šį procesą kaip visumą, atsižvelgiant ne tik į gynybos teises, bet ir į visuomenės bei nukentėjusiųjų interesą, kad nusikalstamos veikos kaltininkai būtų tinkamai persekiojami (EŽTT 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę*). Tuo remiantis, EŽTT yra išskyręs taisykles – dar kitaip vadinamą *Al-Khawaja ir Tahery* testą – pagal kurias teismas, priimdamas baigiamąjį teismo aktą, turi įvertinti, ar gali vadovautis parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo metu, net jeigu kaltinamasis ir (ar) jo gynėjas jokioje proceso stadijoje negalėjo tokio liudytojo apklausti.

Byloje *Al-Khawaja ir Tahery* EŽTT išaiškino principus, kurie turi būti taikomi, kai liudytojas nedalyvavo viešame teismo posėdyje. Šiuos principus EŽTT apibendrina taip: (i) teismas pirmiausia turėtų išnagrinėti preliminarų klausimą, ar liudytojo neatvykimas yra pagrįstas rimta (svarbia) priežastimi. Čia reikia turėti omenyje, kad liudytojas paprastai turėtų duoti parodymus teismo bylos nagrinėjimo metu ir kad reikia dėti visas pagrįstas pastangas, kad būtų užtikrintas tokio asmens dalyvavimas; (ii) įprastinės dalyvavimo priežastys, kaip *Al-Khawaja ir Tahery* atveju, yra liudytojo mirtis arba baimė. Tačiau yra ir kitų pateisinamų priežasčių, dėl kurių liudytojas gali nedalyvauti bylos nagrinėjime teisme; (iii) jei liudytojas nebuvo apklaustas jokioje ankstesnėje proceso stadijoje, leidimas priimti

liudytojo pateiktus parodymus vietoje tiesioginių įrodymų teisme turi būti kraštinė priemonė⁵; (iv) įrodymais pripažįstant nedalyvaujančių liudytojų parodymus, kaltinamajam, kuris iš esmės baudžiamajame procese turėtų turėti veiksmingą galimybę ginčyti prieš jį nukreiptus įrodymus, gali būti sudarytos nepalankios sąlygos. Kaltinamajam turėtų būti sudaryta galimybė patikrinti liudytojų duotų parodymų teisingumą ir patikimumą, apklausiant liudytojus žodžiu jam dalyvaujant arba tuo metu, kai duodami parodymai, arba vėlesnėje proceso stadijoje; (v) pagal „vienintelio ar lemiamo įrodymo taisyklę“, jei kaltinamojo nuteisimas grindžiamas tik arba daugiausia liudytojų, kurių kaltinamasis negali apklausti jokioje proceso stadijoje, parodymais, jo teisė į gynybą yra nepagrįstai apribota; (vi) šiame kontekste žodis „lemiamas“ turėtų būti suprantamas siaurai, kaip reiškiantis įrodymus, kurie yra tokie svarbūs ar reikšmingi, kad gali nulemti bylos baigtį. Kai nepatikrintus liudytojo parodymus patvirtina kiti byloje esantys įrodymai, vertinimas, ar tokie įrodymai yra lemiami, priklausys nuo patvirtinamųjų įrodymų stiprumo: kuo stipresni kiti kaltinamojo kaltę pagrindžiantys įrodymai, tuo mažiau tikėtina, kad nedalyvaujančio liudytojo parodymai bus laikomi lemiamais; (vii) tačiau, kadangi Konvencijos 6 straipsnio 3 dalis turėtų būti aiškinama bendrai vertinant proceso sąžiningumą, „vienintelio ar lemiamo įrodymo taisyklė“ neturėtų būti taikoma nelanksčiai; (viii) kai parodymai iš nuogirdų (kito žmogaus žodžių) yra vieninteliai ir lemiantys įrodymai prieš kaltinamąjį, jų vertinimas kaip įrodymų, automatiškai nereiškia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimo. Tuo tarpu jei apkaltinamasis nuosprendis grindžiamas vien tik ar lemiančia dalimi liudytojo, kuris neatvyko į teismo posėdį, parodymais, tai turi būti itin įdėmiai tiriamas pats teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo procesas. Šiuo atveju turi būti atsakyta, ar buvo pakankamai kompensuojančių (atsveriančių, išlyginančiųjų) faktorių ar veiksmų, įskaitant priemones, leidžiančias sąžiningai ir tinkamai įvertinti tokių įrodymų patikimumą. Tai leidžia apkaltinamąjį nuosprendį pagrįsti tokiais įrodymais tik tuo atveju, jei jie yra pakankamai patikimi, atsižvelgiant į jų svarbą byloje (EŽTT 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę*; 2023 m. gegužės 2 d. sprendimas byloje *Strassenmeyer prieš Vokietiją*).

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, vadovaudamasis EŽTT sprendimais, savo formuojamoje teisminėje praktikoje nurodo, kad baudžiamojoje „byloje galima panaudoti anksčiau duotus liudytojo parodymus, net jeigu gynyba jokioje proceso stadijoje negalėjo

⁵ EŽTT 2011 m. gruodžio 15 d. sprendime byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę* pažymėta, kad pareiškėjo I. Al-Khawaja atžvilgiu teismai rėmėsi nukentėjusiosios S. T. surašytu ir policijai pateiktu pareiškimu.

jo apklausti, laikantis tokių reikalavimų: 1) liudytojo nedalyvavimo teismo procese priežastis turi būti svarbi <...>; 2) tuo atveju, kai apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiama tokio asmens parodymais, teismas turi kuo kruopščiau patikrinti procesą ir atsakyti į klausimą, ar yra pakankamų tokio įrodymo keliamus nepatogumus kompensuojančių veiksnių, įskaitant leidžiančius tinkamai ir teisingai įvertinti parodymų patikimumą. Tuo atveju, kai liudytojas gynybos nebuvo apklaustas jokiaje ankstesnėje proceso stadijoje, jo parodymų panaudojimas vietoj parodymų, duodamų tiesiogiai nagrinėjant bylą teisme, turi būti paskutinė priemonė. Apkaltinamąjį nuosprendį leidžiama grįsti nedalyvaujančio liudytojo parodymais tik tuo atveju, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2020 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje; 2023 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje ir kt.).

Aptarus nurodytus kriterijus, kuriuos turi įvertinti teismas, norėdamas remtis asmens parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, pažymėtina, kad tiek LAT, tiek EŽTT sutaria, kad svarbia priežastimi, dėl kurios asmuo negalėjo dalyvauti teisiniame bylos nagrinėjime laikytinos tokios situacijos kaip asmens mirtis (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Svarbia priežastimi, dėl kurios kaltinamasis negali užduoti apklausiamam asmeniui klausimo, teisminėje praktikoje laikomos ir tos situacijos, kai apklausiamas asmuo nedalyvauja teismo procese dėl kitokios svarbios priežasties, pavyzdžiui, asmens sveikatos būklės. Ši aplinkybė ypatingai akcentuojama tuose baudžiamuosiuose procesuose, kuriuose dalyvauja mažamečiai ir nepilnamečiai, kadangi specialistai, ekspertai nerekomenduoja tokių asmenų apklausti daugiau nei vieną kartą dėl galimų neigiamų pasekmių jų psichikai, asmenybės vystymuisi ir pan. (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Svarbia liudytojo nedalyvavimo teisme priežastimi, dėl kurios kaltinamasis šiam negali užduoti klausimų, laikoma situacija, kai asmuo, esant teisiniui pagrindui, pasinaudoja teise tylėti ir neduoti parodymų. Analizuojant kasacinio teismo praktiką pastebėta, kad ši aplinkybė dažniausiai vertinama bylose, kuriose kaip liudytojai yra apklausiami bendrininkai (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Dar viena aplinkybė, kurią kasacinis teismas laiko svarbia asmens nedalyvavimo teisme priežastimi, yra situacija, kai teismas negali užtikrinti tokio liudytojo dalyvavimo teisme. Svarbu pažymėti, kad tokiais atvejais yra svarbu nustatyti, jog teismas, turėdamas pozityvią pareigą veikti aktyviai, imtųsi veiksmų, pavyzdžiui, žinomais kontaktais siųstų šaukimus, stengtųsi susisiekti su artimaisiais, naudotųsi tarptautinės teisinės pagalbos teikiamomis galimybėmis ir pan., kad tokie

asmenys būtų surasti ir suorganizuota jų apklausa teisme. Tik tokiu atveju, kai teismas išnaudoja visas galimybes surasti asmenį ir pristatyti jį į teismą, toks asmens nedalyvavimas teismo posėdyje laikytinas objektyvia priežastimi, pateisinančia to asmens nebuvimą ir kaltinamojo negalėjimą jam užduoti klausimų (pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Kai pripažįstama, kad asmens, kurio kaltinamasis neturėjo galimybės apklausti nei vienoje proceso stadijoje, nedalyvavimo priežastis laikoma svarbia, antrasis kriterijus, į kurį privalo atsižvelgti teismas, norėdamas remtis asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti jokioje proceso stadijoje, parodymais, turi įvertinti, ar tokio asmens parodymai yra vienintelis ar lemiamas asmens kaltės įrodymas. Jei teismas pripažįsta, kad asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti, parodymai nėra vieninteliai ar lemiantys asmens nuteisimą, tokiu atveju, teismas gali tokio asmens parodymus naudoti įrodinėjimo procese kartu su kitais byloje esančiais įrodymais. Tuo atveju, kai teismas pripažįsta, kad asmens, kuriam kaltinamasis negalėjo užduoti klausimų, parodymai yra vieninteliai ar lemiantys, teismas privalo patikrinti, ar yra pakankamų tokio įrodymo keliamus nepatogumus kompensuojančių veiksnių, įskaitant leidžiančius tinkamai ir teisingai įvertinti parodymų patikimumą.

Neabejotina, jog teismas, norėdamas vadovautis tokio asmens parodymais, priimdamas sprendimą, pirmiausia turėtų patikrinti, ar tokius parodymus asmuo davė ikiteisminio tyrimo teisėjui, ar buvo laikomasi įstatyme numatytos tokios apklausos tvarkos. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį ir į EŽTT išaiškinimus dėl veiksnių, kuriais galėtų būti kompensuojami nepatogumai, su kuriais susidūrė gynyba dėl negalėjimo užduoti klausimų kaltinimo liudytojui: (i) ar nacionaliniai teismai atsargiai vertino neištirtus teisiniame bylos nagrinėjime nedalyvaujančio asmens parodymus, atsižvelgdami į tai, kad tokie įrodymai turi mažesnę įrodomąją galią, ir ar teismai išsamiai argumentavo, kodėl laikė tokio asmens parodymus patikimus, kartu įvertindamas ir kitus turimus įrodymus; (ii) teismo bylos nagrinėjimo metu nedalyvaujančio liudytojo apklausos, atliktos ikiteisminio tyrimo metu, vaizdo įrašo peržiūrėjimas, siekiant suteikti galimybę teismui, kaltinimo ir gynybos šalims galimybę stebėti liudytojo elgesį apklausos metu ir susidaryti nuomonę dėl tokio įrodymo patikimumo; (iii) galimybė teismo posėdyje gauti papildomų įrodymų, patvirtinančių neištirtus liudytojo parodymus, pavyzdžiui, asmenų, kuriems teisiniame bylos nagrinėjime nedalyvaujantis liudytojas pranešė apie įvykius iš karto po nagrinėjamo įvykio, parodymus; papildomus faktinius įrodymus, kriminalistinius įrodymus, ekspertų išvadas ir kt.; (iv) galimybė gynybai teismo bylos nagrinėjimo metu netiesiogiai, pavyzdžiui, raštu, pateikti liudytojui klausimus; (v) galimybė kaltinamajam ar

jo gynėjui užduoti klausimus liudytojui ikiteisminio tyrimo etape. Tais atvejais, kai baudžiamojo persekiojimo institucijos jau ikiteisminio tyrimo etape laikėsi pozicijos, kad liudytojo nebus galima apklausti teismo bylos nagrinėjimo metu, svarbu sudaryti gynybai galimybę tokiam asmeniui užduoti klausimus ikiteisminio tyrimo metu; (vi) kaltinamajam turi būti sudaryta galimybė pateikti savo įvykių versiją ir kvestionuoti teisminiame bylos nagrinėjimo metu nedalyvaujančio liudytojo parodymų patikimumą, atkreipiant dėmesį į bet kokius neatitikimus, lyginant su kitų liudytojų parodymais. Jei gynybai žinoma liudytojo tapatybė, gynyba gali nurodyti galimus motyvus, dėl kurių liudytojas galėjo pateikti melagingus parodymus. Tokiu būdu veiksmingai galėtų ginčyti liudytojo parodymų patikimumą, nors ir mažesniu mastu nei tiesioginės konfrontacijos metu (EŽTT 2015 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Schatschaschwili prieš Vokietiją*; 2023 m. gegužės 2 d. sprendimas byloje *Strassenmeyer prieš Vokietiją*).

Taigi, teismas, norėdamas vadovautis teisminiame bylos nagrinėjime nedalyvavusio asmens, kuriam gynybos šalis neturėjo galimybės užduoti klausimų, parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, privalo atsižvelgti į visus anksčiau nurodomus reikalavimus, kad nebūtų pažeista kaltinamojo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. Galima daryti išvadą, kad neapklausto asmens parodymai turi būti duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, kadangi tik šiam proceso subjektui, skirtingai nei prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui, duoti parodymai turi savarankišką įrodomąją galią byloje ir jais teismas gali remtis priimdamas atitinkamą sprendimą byloje.

Jau minėta, kad teismų praktikoje nuosekliai laikomasi pozicijos, jog parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, nėra savarankiškas įrodymų šaltinis, teismo bylos nagrinėjimo metu, vadovaujantis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, gali būti pasitelkiami kitiems byloje esantiems įrodymams patikrinti bei gali turėti reikšmės teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi. Vis tik nagrinėjamos problematikos kontekste būtina atsižvelgti ir į dar vieną aspektą. „Lietuvos baudžiamajame procese būtina rasti ir aiškų *Al-Khawaja ir Tahery* testo santykį su BPK 276 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta procesine taisykle“ (Merkevičius, 2024b, p. 676).

Analizuojant kasacinio teismo išaiškinimus dėl *Al-Khawaja ir Tahery* testo taikymo, pastebėtina, kad vienoje iš bylų LAT, vertindamas, ar žemesnės instancijos teismai, grįsdami sprendimus teisme neapklaustų asmenų parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo pareigūnui, nepadarė esminių BPK pažeidimų, vadovavosi būtent anksčiau minėta EŽTT praktika dėl galimybės remtis teisme neapklaustų asmenų parodymais. Šiuo konkrečiu atveju „ikiteisminio tyrimo metu S. M. ir A. G. buvo apklausti kaip liudytojai, o G. O. – kaip įtariamasis. <...> abiejų paminėtų liudytojų nebuvo galimybės apklausti teisme, nes

jie mirė (S. M. – 2018 m. rugpjūčio 6 d., o A. G. – 2014 m. gruodžio 7 d.). <...> G. O. nebuvo galimybės apklausti dėl objektyvių priežasčių, nes pirmosios instancijos teismas be siunčiamų šaukimų ėmėsi visų įmanomų priemonių minėtam asmeniui atvesdinti į teismą, tačiau to padaryti nepavyko, nes šio asmens buvimo vieta nėra žinoma. Taigi, visų šių asmenų nedalyvavimo priežastis pripažintina svarbia. Antra, šių asmenų parodymai nebuvo vieninteliai įrodymai, kuriais grindžiamas apkaltinamasis nuosprendis. Visų trijų paminėtų asmenų parodymų patikimumas buvo patikrintas kitomis procesinėmis priemonėmis: išanalizuoti kiti baudžiamojoje byloje esantys liudytojų parodymai, specialisto išvados, rašytinė bylos medžiaga, kuriais buvo grindžiamos teismų išvados dėl nuteistojo kaltės ir motyvai, kuriais vadovaujantis buvo atmesti kiti – nuteistąjį teisinantys – įrodymai. Iš baudžiamosios bylos matyti, kad nuteistosios kaltė grindžiama nešališku ir objektyviu byloje esančių įrodymų visumos įvertinimu: liudytojų V. K., A. L. teisme duotais parodymais, asmens kratos protokolais, specialisto išvadomis ir kitais įrodymais“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Kyla klausimas, ar tikslinga vadovaujantis *Al-Khawaja ir Tahery* testu vertinti parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, nors teismas šiais parodymais negali remtis priimdamas baigiamąjį teismo aktą. Nors *Al-Khawaja ir Tahery* testas yra skirtas iš esmės visoms apklausoms, neišskiriant, koks subjektas šias apklausas atliko, vis dėlto EŽTT išskirtos taisyklės turėtų būti pritaikomos nacionalinėje teisėje taip, kad neprieštarautų BPK įtvirtintam įstatyminiam reguliavimui. „BPK 276 straipsnio 4 dalis suponuoja <...> nacionalinę įrodymų sampratos specifiką, skirtą žmogaus teisių apsaugai, su kuria privalo skaitytis ir kurios negali pakeisti net ir Europos Žmogaus Teisių Teismas (visiškai nepaisant to, ar ir kaip ji atitinka ar dera Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje išskirtų principų, sampratų ar standartų kontekste). Iš tokios parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui sampratos, gana akivaizdu, jog parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, apskritai negali būti matuojami pagal *Al-Khawaja ir Tahery* testą“. Nebent apklausų, atliktų ikiteisminio tyrimo metu, protokolai bus prilyginti dokumentams ir teismo bylos nagrinėjimo metu tiriami kaip dokumentai, „tačiau tokiam procesiniam elgesiui prieštarauja BPK 276 straipsnio 4 dalis“, kuri „tiesiogiai draudžia versti parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, pereidinėti *Al-Khawaja ir Tahery* testą“ (Merkevičius, 2024b, p. 676).

Apibendrinant BPK 276 straipsnio 4 dalies santykį su *Al-Khawaja ir Tahery* testu, akcentuotina, kad BPK 276 straipsnio 4 dalis, reglamentuojanti parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, perskaitymo galimybę, gali būti pasitelkta patikrinti kitus byloje esančius įrodymus ir tokiu būdu prisidėti prie kitų byloje esančių

įrodymų stipresnės įrodomosios galios, bet ne atvirkščiai. Net jei kiti įrodymai ir patvirtinta parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, vis vien netampa savarankišku įrodymu ir jais (net visumoje su kitais įrodymais) negali būti pagrindžiamas joks įkaltinantis faktas (Merkevičius, 2024b, p. 676–677).

2.3.2. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų reikšmė

Kiekvienas byloje esantis duomuo yra itin svarbus teisingo teismo sprendimo priėmimui. Įrodymų tyrimo etape, kaip minėta, teismas yra įpareigotas kiekvieną duomenį tikrinti tiek atskirai, tiek visumoje kitų baudžiamojoje byloje esančių duomenų, o tai turi lemiamą reikšmę teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi dėl asmens (ne)kaltumo. Tačiau reikia nepamiršti, kad ne visi byloje esantys duomenys, turintys reikšmės teismo vidiniam įsitikinimui, yra gaunami užtikrinant sąžiningą baudžiamąjį procesą, o tiksliau ne visų duomenų rinkimo procese veikia rungimosi principas. Nagrinėjamos problematikos kontekste išryškėjo, kad parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, turi ne ką mažesnę, o kartais ir didesnę reikšmę teismo vidinio įsitikinimo formavimuisi, nei paties teismo betarpiškai gauti asmenų parodymai, kurių gavimo metu visais atvejais yra užtikrinamas rungtyniškas procesas.

Siekiant nustatyti ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų reikšmę, būtina analizuoti apklausų atlikimo tvarką. Tik tinkamai įvertinus tokių duomenų gavimo procesą, galima nustatyti tokio duomens, kaip šaltinio, tinkamumą įrodymų tyrimo etapui.

2.3.2.1. Liudytojo (nukentėjusiojo) apklausos procesas ikiteisminiame tyrime

Liudytojo apklausa yra dažniausiai ikiteisminio tyrimo stadijoje ir teismo bylos nagrinėjimo metu įrodymų tyrimo etape atliekamas veiksmas, be kurio faktiškai neištiriama nė viena baudžiamoji byla (Šapalaitė, 2007, p. 83), todėl „liudytojo parodymai yra viena iš populiariausių įrodymų rūšių“ (Goda *et al.*, 2011, p. 190). Liudytojo apklausos tvarka įtvirtinta BPK 183 bei 184 straipsniuose. Nors BPK 185 straipsnyje yra atskirai įtvirtinta nukentėjusiojo apklausa, tačiau BPK 185 straipsnio 1 dalis duoda tiesioginę nuorodą į liudytojo apklausos tvarką, todėl nukentėjusysis yra apklausiamas pagal tas pačias apklausos taisykles kaip ir liudytojas tiek pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą, tiek pas ikiteisminio tyrimo teisėją.

Ikiteisminio tyrimo metu prokuroras bei ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali nuspręsti, kada yra tikslinga apklausti liudytoją. Įstatymas neišskiria atvejų, kuriems esant asmuo gali būti apklausiamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą. Priešingai nei anksčiau minėta apklausa, kurią atlieka baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai, liudytojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją negali būti atliekama bet kada, kai prokuroras nusprendžia. Liudytojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją atliekama įstatyme numatytais atvejais, o tiksliau tokie atvejai numatyti BPK 184 straipsnio 1 dalyje. Taigi, prokuroras raštu gali kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl liudytojo apklausos manydamas, kad: 1) liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; 2) liudytojas nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus; 3) liudytojas ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus. Ikiteisminio tyrimo teisėjas gali atsisakyti atlikti liudytojo apklausą, pavyzdžiui, jei yra reikalas nusišalinti BPK 58 ir 60 straipsniuose numatytais pagrindais ir tvarka, jei ikiteisminio tyrimo teisėjas serga ir pan. Tačiau ikiteisminio tyrimo teisėjas negali atsisakyti vykdyti prokuroro prašymo apklausti liudytoją dėl to, kad teisėjas neranda tam pagrindo. Nepaisant to, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas gali abejoti vieno ar kito pagrindo, dėl kurio prokuroras prašo apklausti liudytoją, egzistavimu, tai negali būti motyvu atsisakyti atlikti apklausą. Dėl šio dalyko ikiteisminio tyrimo teisėjui neleidžiama procesine tvarka diskutuoti su prokuroru (Goda, 2003a, p. 484).

BPK 183 straipsnio 2 dalyje, taip pat ir kriminalistikos moksle pažymima, kad „liudytojo apklausa pradedama jam pasiūlius papasakoti viską, kas jam žinoma apie aplinkybes, dėl kurių jis pašauktas kaip liudytojas“ (Juškevičiūtė, 2014, p. 116). Apklausiai vykstant būtent tokiu būdu, „taip kalbėdamas asmuo gali jam patogiu būdu ir forma, laisvai ir nuosekliai dėstyti jam žinomas bylos aplinkybes. Tokio pasakojimo nereikia pertraukinėti, juo labiau pasakojančiojo skubinti, nes tai jį blaškytų, trukdytų normaliai atgaminti informaciją, neigiamai atsilieptų psichologiniam kontaktui“ (Kazlauskas, Rinkevičius, 1991, p. 14–15). „Apklausiamajam papasakojus, kas jam yra žinoma, jeigu reikia papildyti jo pasakojimą arba išsiaiškinti atskiras detales, yra užduodami klausimai“ (Juškevičiūtė, 2014, p. 116). BPK imperatyviai draudžia užduoti atsakymą menančius klausimus.

Liudytojo apklausa yra protokoluojama, kaip to reikalauja BPK 179 straipsnio 1 dalis. „Apklaustos protokolas gali būti rašomas dviem būdais: (i) baigus žodinę apklausą; (ii) kartu su žodine apklausa. Pirmojo būdo privalumą sudaro tai, kad apklausa vyksta nepertraukiamai ir pareigūnas neatitrūksta nuo pokalbio su liudytoju. Užrašant parodymus antruoju būdu tekstas būna tikslesnis, išsamesnis, protokolo turinys – geresnis. Tačiau

rašydamas protokolą pastaruoju metodu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priverstas atitrūkti nuo pokalbio, dėl to sunkiau išlaikyti su liudytoju reikiamą psichologinį kontaktą“ (Goda, 2003a, p. 482). BPK 183 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad liudytojo parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi liudytojui užduoti klausimai ir jo atsakymai.

Baigus liudytojo apklausą ir surašius apklausos protokolą, apklausiamajam duodama susipažinti su jo apklausos protokolu ir pareikšti dėl jo pastabas. Visos pastabos turi būti užrašomos tame pačiame apklausos protokole. Taip pat ir tais atvejais, jei, apklausiamojo vertinimu, protokolas surašytas teisingai, tai taip pat turi būti pažymėta apklausos protokole. Susipažinęs su apklausos protokolu, liudytojas turi pasirašyti apklausos protokole. Jei asmens apklausoje dalyvauja kiti proceso dalyviai, jiems taip pat asmens apklausos protokolas pateikiamas susipažinimui (Goda *et al.*, 2011, p. 313).

„Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos metu turi būti laikomasi bendrų taisyklių, pagal kurias apklausą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, tačiau BPK 184 straipsnyje ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamai apklausai yra numatytos ir papildomos taisyklės: 1) apklausiamas liudytojas ar nukentėjusysis yra prisaikdinami; 2) apklausoje privalo dalyvauti prokuroras; 3) apie apklausos vietą ir laiką turi būti pranešama įtariamajam ir jo gynėjui, kurie turi teisę atvykti į apklausą“ (Goda *et al.*, 2011, p. 314). Taigi, skirtingai nei liudytojo apklausoje pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą, liudytojo apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę dalyvauti ir gynybos šalis, o tai suponuoja, kad apklausos, atliekamos pas ikiteisminio tyrimo teisėją, metu stengiamasi sudaryti sąlygas rungimosi principo veikimui.

Liudytojui atvykus pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą į apklausą, „procesinė publika“ nebūna tokia gausi, kokia ji būna pas ikiteisminio tyrimo teisėją ar teisme, kai minimi subjektai vykdo liudytojo (nukentėjusiojo) apklausą. Taigi, pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą apklausoje dalyvauja į apklausą pašauktas asmuo (nukentėjusysis, liudytojas), nukentėjusiojo įgaliotas atstovas, apklausą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Gynybos šalis, t. y. įtariamasis ir (ar) jo gynėjas, liudytojo apklausoje gali dalyvauti tik tuo atveju, kai apklausa yra atliekama įtariamąjo arba jo gynėjo prašymu (BPK 48 straipsnio 1 dalies 4 punktas) (Ancelis *et al.*, 2009, p. 239) arba kai tai leidžia ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras (BPK 48 straipsnio 1 dalies 5 punktas).

Teoriškai, apklausa pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą gali būti atliekama veikiant rungimosi principui, jei įtariamajam bei jo gynėjui tokioje liudytojo apklausoje sudaromos sąlygos dalyvauti. Vis tik būtina atsižvelgti į tai, kad, skirtingai nei pas

ikiteisminio tyrimo teisėją, šios apklausos atlikimo vieta nėra tokia oficiali. Nors apklausa yra atliekama teisės saugos institucijos patalpose, vis dėlto pati aplinka diktuoja toną, kad apklausa vyks pagal ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nustatytas taisykles. Kad ir tokioje apklausoje suteikiama galimybė dalyvauti įtariamajam ir gynėjui, gynybos šalis turi ribotas galimybes daryti įtaką pačiai apklausos eigai. Svarbu ir tai, kad apklausoje dalyvaujantis įtariamojo gynėjas, kuris žino faktines aplinkybes, yra pasirengęs apklausai, tačiau profesionalaus apklausinėjimo požiūriu jis nėra lygiavertis procesinis priešininkas apklausiančiajam ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui (Merkevičius, 2024a, p. 477). Autorės nuomone, tokia situacija, kai stengiamasi užtikrinti rungimosi principo veikimą baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnų atliekamų apklausų metu, gali būti grįsta taktiniais ikiteisminio tyrimo tikslais. Kaip žinia, apklausos metu gali būti gaunama reikšminga informacija tolimesniam ikiteisminiam tyrimui. Gynybos šalies prašymai leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis gali būti, o dažnu atveju ir yra atmetami motyvuojant, kad tai gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei (BPK 181 straipsnio 1 dalis). Gynėjo dalyvavimas valstybinių baudžiamojo proceso subjektų atliekamuose proceso (tyrimo) veiksmuose, „psichologiškai tarsi preziūmuoja šio proceso (tyrimo) veiksmo ar prievartos priemonės metu gaunamos informacijos objektyvumą“ (Merkevičius, 2024a, p. 498). Vertinant tokią situaciją nagrinėjamos problematikos kontekste manytina, kad tokiu būdu yra siekiama, kad gynybos šalies dalyvavimas liudytojo apklausoje pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą tarsi užtikrintų gautų duomenų patikimumą, kuriais teismas galėtų tikrinti kitus byloje esančius įrodymus.

Nekvestionuotina tokių apklausų reikšmė ikiteisminio tyrimo stadijai, kuomet renkami duomenys reikšmingi nusikalstamos veikos tyrimui. Vis dėlto teismo bylos nagrinėjimo metu teismui tikrinti kitus byloje esančius įrodymus ir formuoti savo vidinį įsitikinimą duomenimis, gautais nerungtyniškame procese, yra netikslinga, kadangi šis duomuo yra gautas veikiant išimtinai tik kaltinimo šaliai.

Tuo tarpu liudytojo (nukentėjusiojo) apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, kaip minėta, turi teisę dalyvauti tiek kaltinimo, tiek gynybos šalys.

Įdomu tai, kad vertinant gynybos šalies teisę dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje, svarbiausia įsitikinti, kad gynybos šaliai apie planuojamos atlikti apklausos vietą ir laiką būtų pranešta, tačiau laisvėje esančio įtariamojo ar jo gynėjo neatvykimas į liudytojo apklausą netrukdo apklausą atlikti (BPK 184 straipsnio 5 dalis). R. Merkevičius pagrįstai nurodo, kad „teisinis diskursas, ar gynėjas turi teisę reikalauti ar tegali vien tik prašyti (pageidauti), o valstybinis baudžiamojo proceso subjektas turi teisę, galimybę ar pareigą gynėjo prašymu atidėti proceso (tyrimo) veiksmą

(nukelti jį vėlesniam laikui), jei gynėjas negali nurodytu laiku atvykti ar tinkamai pasirengti gynybai dėl šio proceso (tyrimo) veiksmo metu, <...> šiuo aspektu yra klaidingas. Tokia diskurso kryptis <...> tendencingai nukreipia dėmesį nuo reikalo esmės ir menkina gynybos reikšmę“ (Merkevičius, 2024a, p. 503). Iš tiesų, ikiteisminio tyrimo teisėjo atlikta liudytojo apklausos, kurioje nebuvo sudarytos realios sąlygos dalyvauti gynybai, protokolas teisminio bylos nagrinėjimo metu yra tiriamas ir vertinama lygiai taip pat, kaip ir šio proceso subjekto atlikta apklausa, kurioje pilnai veikė rungimosi principas ir gynyba galėjo užduoti klausimus apklausiamam asmeniui. Taigi, teismas, vadovaudamasis BPK 276 straipsnio 1 dalimi, ištyręs tokius faktinius duomenis, kurie buvo gauti nerungtyniškame procese, gali pripažinti turinčius įrodomąją reikšmę. Tokia situacija, be abejo, yra palanki valstybinį kaltinimą palaikančiam subjektui, tačiau jokių būdu nesukurianti procesinių priešininkų lygiateisiškumo. Vertinant tai, kad gynybos šalis liudytojo apklausoje negalėjo dalyvauti dėl objektyvių priežasčių, dėjo maksimalias pastangas, kad apklausos laikas būtų parinktas toks, kuris būtų palankus visiems proceso subjektams, o „atitinkamas proceso (tyrimo) veiksmas, kuriame *ex lege* turėjo teisę dalyvauti ir įtariamąjį gynėjas, atliktas nesudarius realios galimybės gynėjui jame dalyvauti ir tinkamai pasiruošti gynybai jame ir *in concreto* nėra (nebuvo) neatidėliotinos būtinybės situacijos, šio proceso (tyrimo) metu gauta faktinė informacija <...> laikoma iš esmės pažeidus įtariamąjo (kaltinamojo) teisę į gynybą ir teisę turėti advokatą, tad <...> yra neleistinas įrodymas byloje“ (Merkevičius, 2024a, p. 504).

Vienas esminių skirtumų lyginant liudytojo apklausas, atliekamas ikiteisminio tyrimo teisėjo ir ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, yra būtent rungimosi principo veikimas. Kuomet liudytojo apklausa atliekama pas ikiteisminio tyrimo teisėją, stengiamasi sudaryti kuo palankesnes sąlygas rungimosi principo veikimui. Vis dėlto svarbu nepamiršti, kad, nepaisant kaltinamojo ir (ar) jo gynėjo turimos teisės tokioje apklausoje dalyvauti, jų neatvykimas, esant objektyvioms nedalyvavimo priežastims, netrukdo tokios apklausos atlikimui. Kadangi ikiteisminio tyrimo teisėjas yra pasyvus baudžiamajame procese (Kukaitis, 2006, p. 46), o kiek susiję su nagrinėjama problematika, jis tik atlieka prokuroro prašomą liudytojo apklausą, todėl negali priimti sprendimo neapklausinėti liudytojo, jei apklausoje nedalyvauja gynybos šalis. Vis tik, autorės vertinimu, atsižvelgiant į tai, kad tokios apklausos metu surinkti duomenys turi savarankišką įrodomąją galią, doktrinoje vyraujanti pozicija dėl tokios apklausos atlikimo nedalyvaujant gynybos šaliai, laikytina ydinga praktika. Taigi, galima daryti išvadą, kad net ten, kur turėtų veikti rungimosi principas, jis taip pat gali neveikti. Siekiant, kad persekiojamo asmens atžvilgiu baudžiamasis procesas vyktų kaip įmanoma sąžiningiau, nebūtų pažeidžiama jam įstatymų

garantuojama teisė į efektyvią ir veiksmingą gynybą, teismas, norėdamas ištirti baudžiamosios bylos medžiagoje esančius apklausos protokolus, o tiksliau, nutaręs juos pagarsinti BPK 276 straipsnio 1 ar 4 dalies pagrindu, turėtų atsižvelgti, kokiems proceso subjektams dalyvaujant apklausoje duomenys buvo gauti. Kaip minėta, parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, teismas gali remtis priimdamas teismo baigiamąjį aktą, o ne tik šių apklausų metu gauti duomenys, bet ir parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, turi reikšmingą įtaką teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi, todėl teismas turėtų naudotis tik tokiais duomenimis, kurie gauti veikiant procesinių priešininkui rungimuisi. Be kita ko, apklausos, kurioje dalyvavo tik viena proceso šalis – kaltintojas, metu gauti duomenys gali kelti ir parodymų patikimo klausimą, t. y., kaip parodymais, kurių patikimumas yra kvestionuojamas, gali būti tikrinami kiti byloje esantys įrodymai.

Kitas svarbus aspektas – apklausos fiksavimo būdas. Nepaisant to, kad apklausos protokolą pildantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas (tiksliau, teismo posėdžio sekretorius) protokolą užrašo taip, lyg savo duotus parodymus būtų užrašęs pats apklausiamas asmuo, o BPK 81 straipsnio 2 punkte įtvirtinta, jog liudytojas turi teisę susipažinti su savo parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas, vis tik negalima nesutikti su J. Rinkevičiaus pastebėjimu, kad apklausos protokole „įrodomoji informacija fiksuojama tik po to, kai pereina per dokumentą (*aut. past.* – protokolą) sukūrusio asmens sąmonę“ (Rinkevičius, 2004, p. 82). „Teisėsaugos organo darbuotojas, apklausdamas liudytoją, yra jo parodymų retransliuotojas – jis juos perkoduoja iš žodinės formos į rašytinę kalbą“, t. y. „šiuo atveju liudytojo parodymų medžiagą perdirba apklausą atliekantis asmuo“, todėl „parodymai <...> gali būti deformuojami“ (Kazlauskas, Rinkevičius, 1991, p. 13). Kadangi BPK neįtvirtina, kad apklausos protokolas turi būti stenograminis, t. y. pažodžiui fiksuojamas visas apklausos metu vykęs pokalbis, todėl tam tikra informacija, kuri apklausą atliekančiam subjektui gali pasirodyti ne tokia reikšminga nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, gali apklausos protokole net neatsispindėti, o tam tikras apklausiamo asmens išsakytas žodis gali turėti dviprasmišką reikšmę. Vėliau dėl to gali būti apklausą vykdančio subjekto ne taip interpretuotas, paskui sąmoningai ar nesąmoningai gali būti hiperbolizuojama ar iškreipiama visų parodymų prasmė. Pavyzdžiui, liudytojui pasakius, kad įtariamasis jam nurodė atlikti kažkokį veiksma, žodis „nurodė“ gali įgauti neigiamą atspalvį, rodantį, kad įtariamasis davė įsakymą ar spaudė liudytoją. Taigi, teisėsaugos pareigūnas, pildydamas asmens apklausos protokolą tiek sąmoningai, tiek netyčia filtruoja liudytojo apklausos metu pateiktą informaciją ir nusprendžia, kas turėtų ar neturėtų būti įtraukiama į parodymų turinį. Tai rodo, kad

parodymai, užfiksuoti apklausos protokole, galiausiai tampa sutrumpinta ir net netikslia pradinio pokalbio versija. Tad tiek teisės mokslininkai, tiek ir psichologai pastebi, kad, siekiant išlaikyti tokių duomenų patikimumą, turėtų būti tiriamas ne apklausos protokolas, surašytas pareigūno, o, pavyzdžiui, peržiūrimas apklausos vaizdo ar garso įrašas, jei teismas nusprendžia pasinaudoti galimybe perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, turint omenyje tai, kad ta informacija gali būti užfiksuota ne taip, kaip ją perteikė apklausiamasis (Milne, 2022, p. 5).

2.3.2.2. Įtariamojo apklausa ikiteisminio tyrimo stadijoje

„Įtariamojo apklausa yra ne tik įrodomosios informacijos rinkimo veiksmas, bet ir įtariamojo gynybos priemonė nuo jam pateiktų įtarimų“ (Kilinskas, 2005, p. 51). Įtariamojo apklausos tvarka reglamentuojama BPK 188 ir 189 straipsniuose.

Vertinant įtariamojo apklausą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą, būtina pažymėti, kad skirtingai nei liudytojų ar nukentėjusiųjų atžvilgiu, baudžiamojo proceso įstatymas įpareigoja bent kartą apklausti įtariamąjį iki kaltinamojo akto surašymo (BPK 188 straipsnio 1 dalis), taip pat įtariamasis visada turi būti apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę (BPK 188 straipsnio 2 dalis).

BPK 188 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad pradėdamas įtariamojo apklausą, ikiteisminio tyrimo subjektas (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas) privalo tinkamai išaiškinti įtariamajam teisę neduoti parodymų prieš save ir nekaltinti savęs (Goda, 2014, p. 110). Įtariamasis, „skirtingai nei visi kiti baudžiamojo proceso metu parodymus duodantys asmenys, nėra įspėjamas dėl atsakomybės už atsisakymą duoti parodymus, nei dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą“ (Kilinskas, 2005, p. 51). Apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtiriamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę, o vėliau jam gali būti užduodami klausimai. Kaip liudytojo apklausos atveju, taip ir kaltinamojo apklausos metu yra rašomas apklausos protokolas, o po apklausos įtariamajam ir jo gynėjui yra pateikiamas susipažinti. Gynybos šalis turi teisę pareikšti dėl jo pastabas. Apklausos pabaigoje visi asmenys, dalyvavę apklausoje, šį protokolą pasirašo.

Kaip liudytojo, taip ir įtariamojo apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo teisėjo, tvarka yra tokia pati, kaip ir apklausos pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą. Įtariamojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją gali būti organizuojama tiek prokuroro, tiek ir gynybos šalies prašymu. Įtariamojo apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją gynybos

prašymu privalo būti organizuojama visais atvejais, prokuroro prašymu – tik kai manoma, kad bylos nagrinėjimo teisme metu kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. Kaip minėta anksčiau, vertinant BPK 276 straipsnio 1 dalies 2 punktą, šis apklausos tikslas yra nesuderinamas su kaltinamojo teise tylėti ir (ar) neduoti parodymų viso proceso metu, nors tokia teisė baudžiamojo proceso įstatyme yra numatyta tiek įtariamajam, tiek kaltinamajam.

Asmens parodymų gavimo tvarka, išskyrus tam tikras išimtis, susijusias su įtariamajam įstatymų garantuojamomis teisėmis, niekuo nesiskiria nuo kitų asmenų apklausos. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad įstatymas garantuoja įtariamajam teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos turėti gynėją (BPK 21 straipsnio 4 dalis), šio subjekto apklausoje, ar ją organizuotų ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ar ji būtų atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo, „procesinė publika“ yra daug didesnė, t. y. tam, kad nebūtų pažeista įtariamąjo teisė į gynybą, jei šis pageidauja, jo apklausoje privalo dalyvauti gynėjas. Išties gynėjo dalyvavimas įtariamąjo apklausoje ne tik padeda užtikrinti apklausiamojo teises, bet kartu tarsi yra ir proceso skaidrumo garantas. Vis tik verta pažymėti, kad įtariamąjo apklausos protokolą taip pat pasirašo ir gynėjas, kuris savo parašu patvirtina, kad asmens apklausa buvo atlikta tinkamai. Todėl gynėjas, būdamas profesionalus teisininkas ir suprasdamas, kad apklausos protokole užfiksuota informacija gali įkaltinti jo ginamąjį, privalo apklausos protokole užfiksuotą apklausą vertinti itin kruopščiai, atkreipdamas dėmesį į visas detales, kurios teisėsaugos institucijų pareigūnų buvo neužrašytos ar užrašytos ne taip. Vis tik nereikia pamiršti, kad net ir dalyvaujant gynėjui, įtariamąjo apklausos protokole užfiksuota informacija gali būti užfiksuota taip pat netinkamai, kadangi, žmogaus atmintis negali prisiminti viso pokalbio, todėl tam tikra informacija gali likti neužfiksuota.

„Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje įtariamąjo apklausoje, pagal BPK 189 straipsnyje įtvirtintas nuostatas, dalyvauja prokuroras ir, esant įtariamąjo prašymui, jo gynėjas. Teismų praktikoje išaiškinta, kad, pagal šį baudžiamojo proceso įstatymo straipsnį, įtariamąjo ir jo gynėjo teisė dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje kito įtariamąjo apklausoje, užduoti jam klausimus, kai apklausa baigta, susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas, nenustatyta, o tai reiškia, kad prokuroras neturi pareigos užtikrinti įtariamąjo ar jo gynėjo galimybės dalyvauti kito įtariamąjo apklausoje ikiteisminėje proceso stadijoje, t. y. pas ikiteisminio tyrimo teisėją“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Kito įtariamąjo „parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, vadovaujantis BPK 276 straipsnio 1 dalimi, gali būti pagarsinti (perskaitomi) teisiame posėdyje ir naudojami kaip įrodymai, tačiau

jei šie parodymai byloje yra „vienintelis ar lemiantis įrodymas“, jų vertinimas apkaltinto asmens nenaudai turi atitikti Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto sąžiningo ar tinkamo baudžiamojo proceso bei šio straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtintos kaltinamo asmens teisės pačiam apklausti kaltinimo liudytojus ar turėti galimybę, kad šie liudytojai būtų apklausti, teisės užduoti klausimus kaltinimo liudytojams standartus“ (doktrinoje tai vadinama *sole or decisive rule* ar *Al-Khawaja ir Tahery* testu)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Pirmiausia svarbu pastebėti, kad aptariant *Al-Khawaja ir Tahery* testo naudojimą konkrečioje baudžiamojoje byloje, svarbu yra nustatyti tris dedamuosius, ar asmens parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, teismas gali remtis tik tuo atveju, kai nagrinėjamą atvejį patikrina tiek per EŽTT, tiek LAT jurisprudencijos išskirtus kriterijus, iš kurių vienas – svarbi asmens nedalyvavimo teisme priežastis. Todėl, autorės vertinimu, netikslinga yra taikyti *Al-Khawaja ir Tahery* testą, kai asmenį, kitą bendrakaltinamąjį, jei bylos nėra išskirtos, galima apklausti betarpiškai teismo bylos nagrinėjimo metu. Dar vienas reikšmingas aspektas, net ir apklausus bendrakaltinamąjį teisme, yra tas, kad teismas, pasinaudodamas BPK 276 straipsnio 1 dalies suteikta teise, gali tokio asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, perskaityti. Tai rodo, kad teismas, tokiu būdu ištyręs kito bendrakaltinamojo parodymus, gali jais formuoti savo vidinį įsitikinimą ir remtis priimdamas nuosprendį. Kyla klausimas, ar nesudarius galimybės kitam įtariamajam dalyvauti bendrininko apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, nėra daromas esminis BPK pažeidimas? Ar nesuteikus įtariamajam teisės dalyvauti kito bendrininko apklausoje pas ikiteisminio tyrimo teisėją, suvokiant, kad tokios apklausos rezultatas turi svarbią įrodomąją galią teisme, nėra suvaržomos įstatymų garantuotos įtariamojo (kaltinamojo) teisės ir ar tai nesukliudo teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą sprendimą?

Vadovaujantis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, kaltinamojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, gali būti pagarsinami kitiems byloje esantiems duomenims patikrinti. Vis tik negalima pamiršti, kad apklausa, vykdoma baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnų, asmeniui yra psichologiškai įtempta, netikėta, dėl to šis jaučia stresą, emocinį diskomfortą, baimę. To rezultatas gali būti netinkamas informacijos, kuri vėliau gali įkaltinti asmenį, išdėstymas. „Pasakodamas istoriją ir atsakinėdamas į klausimus <...> įtariamasis jaučia stiprią iškilusios baudžiamosios atsakomybės grėsmę ir baimę, dėl to negali nuo to atsiriboti ir susikoncentruoti į apklausą, negirdi ir nesupranta jam sakomų žodžių tikrosios prasmės, <...> lengvai pasiduoda ikiteisminio tyrimo pareigūno įtaigai ir įtikinėjimams, jog apklausos protokole užrašytas tekstas atitinka (reiškia) tai, ką

apklausiamasis ir pasakė. <...> įtariamajam pasirašius apklausos protokolą ir uždarius apklausos kabineto duris, tolimesniame baudžiamajame procese tikrove taps vien tik tai, kas yra užfiksuota apklausos protokole“ (Merkevičius, 2024a, p. 478–479).

Vertinant įtariamojo apklausas, atliekamas ikiteisminio tyrimo etape, svarbu nepamiršti, kad šiuos duomenimis teismas taip pat tiria. Nepaisant to, kad teisminėje praktikoje nurodoma, kad „kaltinamojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, įrodomosios reikšmės priimant nuosprendį teismui neturi, tačiau jų analizė bendrame bylos duomenų kontekste gali turėti reikšmės galutiniam įrodymų įvertinimui“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tai rodo, kad teisminėje praktikoje pripažįstama, kad ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro surašytiems įtariamojo apklausų protokolams, visgi, yra suteikiama reikšmė įrodinėjimo procese. „Vien formalus pasakymas, esą baudžiamojo persekiojimo institucijoms duoti įtariamojo parodymai nėra savarankiškas įrodymas, tėra procesinė iliuzija, nesukuriant realių procesinių padarinių“ (Merkevičius, 2024a, p. 480).

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad bendrininko parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui arba ikiteisminio tyrimo teisėjui (jei šio proceso subjekto atliekamoje apklausoje nedalyvavo gynybos šalis), yra gaunami nerungtyniškame procese, todėl negali būti laikomi savarankišku įrodymų šaltiniu. Neužtikrinus sąžiningo rungimosi principo veikimo, kvestionuotinas tokių duomenų patikimumas, o kartu ir galimybė juos laikyti savarankišku įrodymų šaltiniu. Be to, kaip liudytojo bei nukentėjusiojo apklausos atveju, taip ir kaltinamojo atliekamos apklausos metu yra rašomos apklausos protokolas, kuris yra surašytas apklausą atliekančio subjekto, kas gali reikšti, kad apklausos protokole asmens parodymai gali būti perteikti netiksliai. Teisminio bylos nagrinėjimo metu tiriant tokį apklausos protokolą nėra užtikrinama, kad įrodymų tyrimo etapas būtų objektyvus.

3. PARODYMŲ, DUOTŲ IKITEISMINIAME TYRIME, PANAUDOJIMO UŽSIENIO VALSTYBĖSE LYGINAMOJI ANALIZĖ

Asmenų parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, gali būti reikšmingi teismui nustatinėjant tiesą baudžiamojoje byloje ir priimant sprendimą dėl asmens kaltumo. Vis tik skirtingų valstybių baudžiamojo proceso įstatymai tokių parodymų panaudojimą teisme reglamentuoja nevienodai: vienos teisines sistemose asmenų ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus leidžiama perskaityti netaikant griežtų apribojimų, kitose – įvedami tam tikri apsauginiai mechanizmai, nustatomos papildomos taisyklės, kada tokius asmenų parodymus galima perskaityti. Siekiant įvertinti Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme esančio ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisme instituto efektyvumą, svarbu jį palyginti su užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose įtvirtintomis taisyklėmis. Tai padės išsiaiškinti, kas padeda užtikrinti optimalią pusiausvyrą tarp proceso operatyvumo ir žmogaus teisių apsaugos.

Šioje darbo dalyje toliau bus analizuojami ir lyginami užsienio valstybių ir Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymai, kiek tai susiję su nagrinėjama problematika, užsienio valstybes išskiriant į tris pagrindines grupes. Pirmiausia bus analizuojami kaimyninių šalių – Latvijos, Estijos – baudžiamojo proceso įstatymai. Toliau pereinama prie Rytų Europos valstybių – Rusijos, Ukrainos – teisinio reglamentavimo. Galiausiai šioje darbo dalyje bus nagrinėjamos ir Vakarų Europos valstybių – Austrijos, Vokietijos – baudžiamojo proceso kodeksai. Pažymėtina, kad darbe nagrinėjamas tik minimų valstybių teisinis reglamentavimas, susijęs su baudžiamuoju procesu, nesiejant su šių dienų geopolitiniu kontekstu. Tokia analizės struktūra pasirinkta siekiant parodyti esminius valstybių teisinių sistemų panašumus ir skirtumus, kurie gali būti reikšmingi vertinant ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo teisme institutą.

Lyginamoji užsienio valstybių ir Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymų analizė pradedama nuo geografiškai artimiausių Lietuvai valstybių šiaurėje – Latvijos ir Estijos. Visas tris Baltijos šalis sieja ne tik geografinis išsidėstymas, bet ir bendra istorinė praeitis, turėjusi įtakos valstybių teisinės sistemos formavimuisi. Atsižvelgiant į tai, siekiama išsiaiškinti valstybių, kurios, išsivadavusios iš sovietinio režimo eina demokratijos keliu, teisinių sistemų, kiek tai susiję su nagrinėjama problematika, panašumus ir skirtumus.

Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas (latv. *Kriminālprocesa likums*) (toliau – Latvijos BPĮ) apklausos procedūrą įtvirtina X skyriuje, reglamentuojančiame tyrimo veiksmus (Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas, 2005). Skirtingai nei Lietuvos BPK, Latvijos BPĮ atskirai neišskiria apklausos, atliekamos ikiteisminio

tyrimo metu, bei apklausos, atliekamos teisme. Latvijos BPI 147 straipsnyje įtvirtinta bendra apklausos tvarka. Kaip ir Lietuvos baudžiamojo proceso įstatyme, taip ir Latvijos įstatymų leidėjas Latvijos BPI 449 straipsnyje yra įtvirtinęs, kad pirmosios instancijos teismas tiesiogiai tiria byloje esančius įrodymus (Latvijos BPI 449 straipsnio 1 dalis), o apklausiamas asmuo parodymus teisme privalo duoti žodžiu (Latvijos BPI 449 straipsnio 2 dalis). Latvijos baudžiamajam procesui taip pat yra būdingas tiesioginis ir žodinis bylos nagrinėjimas teisme. Tačiau minėto BPI 147 straipsnio 6 dalies 1–3 punktuose nurodoma, kad pagarsinti apklausiamo asmens anksčiau duotus parodymus leidžiama, jei: 1) yra esminių prieštaravimų tarp anksčiau duotų ir dabartinių parodymų; 2) apklausiamas asmuo atsisako duoti parodymus arba 3) byla nagrinėjama teisme nedalyvaujant apklausiamam asmeniui. Taigi, esant tam tikroms įstatyme numatytoms aplinkybėms, asmens parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, gali būti perskaitomi bylą nagrinėjant teisme.

Estijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (est. *Kriminaalmenetluse seadustik*) (toliau – Estijos BPK), priešingai nei Latvijos BPI, išskiriamos atskirai apklausos, atliekamos ikiteisminio tyrimo metu (Estijos BPK 3 skyriaus 2 ir 3 dalyse) bei teisminiame bylos nagrinėjime (Estijos BPK 10 skyriaus 4 dalyje) (Estijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2003). Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo galimybė numatyta Estijos BPK 288, 289, 291 ir 294 straipsniuose. Kaip antai, Estijos BPK 288 straipsnio 10 dalyje įtvirtinta, kad jei liudytojas kryžminės apklausos metu atsisako atsakyti į proceso šalies klausimą, išskyrus atvejį, numatytą šio straipsnio 5 dalyje, teismas nutraukia kryžminę apklausą ir, remdamasis Estijos BPK 291 straipsnio 1 dalies 2 punktu, sprendžia dėl anksčiau duotų parodymų panaudojimo kaip įrodymų pagal proceso dalyvių prašymą, nepriklausomai nuo iki tol duotų parodymų turinio kryžminės apklausos metu. Estijos BPK 289 straipsnyje įtvirtinta, kad siekiant patikrinti liudytojo parodymų patikimumą, teismas proceso šalies prašymu gali nurodyti, jog liudytojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, būtų paskelbti kryžminės apklausos metu, jeigu šie parodymai prieštarauja kryžminės apklausos metu duotiems parodymams. Estijos BPK 291 straipsnio 1 dalies 1–5 punktuose įtvirtinta, kad teismo proceso šalies prašymu teismas gali pripažinti liudytojo anksčiau duotus parodymus, jeigu: 1) liudytojas mirė; 2) liudytojas atsisako duoti parodymus teisminės apklausos metu; 3) liudytojas negali duoti parodymų dėl savo sveikatos būklės; 4) negalima nustatyti liudytojo buvimo vietos, nepaisant visų pagrįstų pastangų; 5) liudytojas neatvyksta į teismą dėl kitų kliūčių, kurios yra nuolatinės arba kurių pašalinimo išlaidos būtų neproporcingai didelės, o prašymą pateikusi šalis dėjo visas pagrįstas pastangas, kad liudytojas atvyktų į teismą. Estijos BPK 291 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad šio straipsnio 1 dalyje numatytu atveju teismas

leidžia pateikti ankstesnius liudytojo parodymus kaip įrodymus, jeigu parodymai yra gauti Estijos BPK 69¹ straipsnyje nustatyta tvarka (*aut. past.* – apklausa atlikta pas ikiteisminio tyrimo teisėją) arba jeigu ankstesnę apklausą pagal pagalbos prašymą atliko užsienio valstybės kompetentinga institucija ir asmuo negali būti apklaustas naudojant telekomunikacijų priemones. Estijos BPK 291 straipsnio 3 dalies 1–4 punktuose įtvirtinta, kad pagal šio straipsnio 1 dalies 1–3 punktus teismas gali priimti kaip išimtį asmens ankstesnius parodymus, kurie nebuvo gauti pagal nustatytą tvarką (*aut. past.* – turima omenyje apklausa pas ikiteisminio tyrimo teisėją arba apklausa, atlikta pagal tarptautinės teisinės pagalbos prašymą), jei yra tenkinami visi šie kriterijai: 1) aplinkybės, susijusios su parodymų davimu, ir liudytojas nekelia abejonių dėl įrodymų patikimumo; 2) teismo nagrinėjimo šalis paprašė pripažinti parodymus įrodymais, kuriais įrodinėjamas faktas, reikšmingas visai baudžiamajai bylai; 3) oponuojanti šalis turėjo pakankamai galimybių pateikti prieštaravimus dėl tokių parodymų; 4) parodymai buvo gauti tiesiogiai arba naudojant garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemones. Nepaisant to, kad iš Estijos BPK 291 straipsnio pavadinimo galima susidaryti įspūdį, kad teismo bylos nagrinėjimo metu gali būti perskaityti ankstesni liudytojo parodymai, duoti teisme, tačiau analizuojamo straipsnio 2 ir 3 dalys duoda nuorodą ir į ikiteisminio tyrimo metu atliktas apklausas, kurių metu gauti parodymai gali būti perskaitomi. Estijos BPK 294 straipsnio 1–2 punktuose įtvirtinta, kad, jeigu nėra galimybės kaltinamojo apklausti teismo posėdyje, teismo proceso šalies prašymu teismas gali leisti kaip įrodymą pateikti kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu ar ankstesniame teismo posėdyje šioje ar kitoje baudžiamojoje byloje, jeigu: 1) kaltinamasis atsisako duoti parodymus apklausos metu teisme; 2) teismo posėdis vyksta kaltinamajam nedalyvaujant. Estijos BPK 269 straipsnio 2 dalyje nurodomos išimtys, kai baudžiamoji byla gali būti nagrinėjama kaltinamajam nedalyvaujant. Taigi, ikiteisminio tyrimo metu duotų asmenų parodymų perskaitymo teisme instituto reglamentavimą apima platus Estijos BPK straipsnių spektras. Atitinkamai, priklausomai nuo konkrečios situacijos ir esant įstatyme įtvirtintam pagrindui, teismas gali pasinaudoti įstatymo suteikta galimybe perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu.

Lyginant su Lietuvos BPK, tiek Estijos, tiek Latvijos baudžiamojo proceso įstatymai turi panašumų. Kaip matyti, visos trys Baltijos valstybės yra įtvirtinusios ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisiamajame posėdyje institutą savo nacionaliniuose baudžiamojo proceso įstatymuose. Lyginant Lietuvos ir Latvijos baudžiamojo proceso įstatymus matyti, kad abi valstybės ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisiamajame posėdyje institutą yra reglamentavusios viename

straipsnyje. Be kita ko, pagrindai, kuriems esant parodymai gali būti pagarsinti, iš esmės yra tokie patys. Esminis skirtumas, kad vykstant baudžiamajam procesui Lietuvoje, esant minėtiems pagrindams, vadovaujantis BPK 276 straipsnio 1 dalimi, teismo bylos nagrinėjimo metu galima perskaityti tik ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus parodymus. Latvijos BPI neišskiria, kokiam subjektui duotus parodymus, vadovaujantis Latvijos BPI 147 straipsnio 6 dalimi galima pagarsinti, todėl darytina išvada, kad galima garsinti parodymus, duotus bet kuriam subjektui, galinčiam atlikti apklausą ikiteisminio tyrimo metu. Lyginant Lietuvos ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo teisme instituto reguliavimą su Estijos, matyti daugiau panašumų. Kaip antai, Estijos BPK yra įtvirtintas pagrindų sąrašas, kada teismas gali perskaityti ir pripažinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, įrodymais. Kaip Lietuvos atveju, taip ir Estijos BPK numato, kad įrodymais gali būti pripažinti tik ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai. Tačiau matyti ir skirtumas – pagal Estijos BPK 291 straipsnio 3 dalį ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai, duoti ne ikiteisminio tyrimo teisėjui, gali būti pripažinti įrodymais. Lietuvoje tokie parodymai savarankiškos įrodomosios galios neturi, tačiau gali būti naudojami kitiems byloje esantiems duomenims patikrinti. Jeigu Lietuvoje ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti parodymai gali būti naudojami patikrinti kitiems byloje esantiems duomenims, Estijos atveju tokiu būdu yra tikrinamas liudytojo patikimumas (Estijos BPK 289 straipsnis). Dar vienas ryškus skirtumas, lyginant su Lietuvoje esančiu teisiniu reguliavimu, ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai teismo bylos nagrinėjimo metu gali būti paskelbiami, jei to prašo proceso šalis. Lietuvos BPK tokios formuluotės nėra ir tai tarsi suponuoja teismo diskreciją nuspręsti, kada tokius parodymus garsinti. Apibendrinant galima pažymėti, kad iš tiesų Baltijos valstybių panaši istorinė raida turėjo įtakos ir jų teisinės sistemos vystymuisi, todėl ir jų teisinis reglamentavimas, susijęs su ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo galimybe, yra panašus.

Rusijos ir Ukrainos baudžiamojo proceso įstatymai pasirinkti analizei, siekiant atskleisti Rytų Europos valstybių teisinio reglamentavimo, susijusio su parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo metu, panašumus ir skirtumus, lyginant su Lietuvos nacionalinio baudžiamojo proceso įstatymo reguliavimu. Kaip Baltijos šalys, taip ir šios Rytų Europos valstybės turi bendrą istoriją. Nepaisant skirtingų šių valstybių politinės ir teisinės sistemos raidos kelių, aktualu palyginti, ar ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai yra pasitelkiami nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme ar ne, įvertinti, koku keliu nuėjo kitos buvusio sovietinio bloko šalys.

Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekse (rus. Уголовно процессуальный кодекс) (toliau – Rusijos BPK) ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų pagarsinimo galimybė numatyta 37 skyriaus, reglamentuojančio teismo tyrimo taisyklės, dviejuose straipsniuose – 276 straipsnyje, reglamentuojančiame kaltinamojo parodymų paskelbimą, bei 281 straipsnyje, reglamentuojančiame nukentėjusiojo ir liudytojo parodymų paskelbimą (Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodeksas, 2001). Rusijos BPK 276 straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose nurodoma, kad proceso šalių prašymu paskelbti kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, galima šiais atvejais: 1) jeigu yra esminių prieštaravimų tarp parodymų, kuriuos kaltinamasis davė ikiteisminio tyrimo metu ir teisme, išskyrus Rusijos BPK 75 straipsnio 2 dalies 1 punkte numatytą atvejį (*aut. past.* – įtariamą parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu nedalyvaujant gynėjui); 2) kai baudžiamoji byla nagrinėjama kaltinamajam nedalyvaujant; 3) kai atsisakoma duoti parodymus. Rusijos BPK 281 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad, be kita ko, esant šalių sutikimui leidžiama paskelbti nukentėjusiojo ir liudytojo parodymus, duotus ikiteisminiame tyrime, jeigu liudytojas ir nukentėjusysis neatvyko, išskyrus šio straipsnio 2 dalyje numatytus atvejus. To paties straipsnio 2 dalies 1–4 punktuose įtvirtinta, kad nukentėjusiajam ar liudytojui neatvykus į teismo posėdį, teismas turi teisę šalių prašymu ar savo iniciatyva priimti sprendimą dėl anksčiau duotų parodymų paskelbimo tuo atveju, kai: 1) nukentėjusysis ar liudytojas mirė; 2) nukentėjusiojo ar liudytojo bloga sveikata, trukdanti jiems atvykti į teismą; 3) nukentėjusysis ar liudytojas, kuris yra užsienio pilietis, atsisako atvykti į teismą pagal šaukimą; 4) stichinė nelaimė ar kita nepaprastoji padėtis trukdo liudytojui ar nukentėjusiajam atvykti į teismą. Rusijos BPK 281 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad teismas turi teisę šalies prašymu priimti sprendimą dėl nukentėjusiojo ar liudytojo parodymų, duotų anksčiau ikiteisminio tyrimo metu ar teisme, paskelbimo, jeigu tarp anksčiau duotų parodymų ir teisiniame bylos nagrinėjime duotų parodymų yra esminių prieštaravimų. Nukentėjusiojo ar liudytojo atsisakymas duoti parodymus teisme nelaikomas kliūtimi paskelbti jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, jeigu šie parodymai gauti laikantis Rusijos BPK 11 straipsnio 2 dalies reikalavimų (*aut. pats.* – kai liudytojas, turintis liudijimo imunitetą, sutinka duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu) (Rusijos BPK 281 straipsnio 4 dalis). Iš pateiktų straipsnių matyti, kad apklausų, atliktų ikiteisminio tyrimo metu, duomenys Rusijos baudžiamajame procese yra naudojami plačiai. Pastebėtina, kad nėra išskiriama parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, bei parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, panaudojimo galimybė. Tai suponuoja, kad gali būti garsinami visi parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu.

Ukrainos baudžiamojo proceso kodekse (ukr. *Кримінальний процесуальний кодекс*) (toliau – Ukrainos BPK), kaip ir kitų valstybių, įskaitant Lietuvą, baudžiamojo proceso įstatymuose įtvirtinta, kad asmenis būtina apklausti ne tik ikiteisminiame tyrime, bet ir teismo bylos nagrinėjimo metu. Kaip antai, Ukrainos BPK 95 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad įtariamasis, kaltinamasis ir nukentėjusysis turi teisę duoti parodymus ikiteisminio tyrimo bei teismo bylos nagrinėjimo metu (Ukrainos baudžiamojo proceso kodeksas, 2013). Liudytojas, ekspertas Ukrainos BPK nustatyta tvarka privalo duoti parodymus tyrėjui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ir teismui (Ukrainos BPK 95 straipsnio 3 dalis). Teismo bylos nagrinėjimo metu teismo atliekamos kaltinamojo apklausos tvarka įtvirtinta Ukrainos BPK 351 straipsnyje, liudytojo – 352 straipsnyje, nukentėjusiojo – 353 straipsnyje. Nepaisant to, kad teismas pats turi galimybę betarpiškai apklausti asmenį, Ukrainos BPK 95 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, jog teismas savo išvadas gali grįsti tik parodymais, duotais tiesiogiai teismo posėdyje, arba parodymais, gautais remiantis Ukrainos BPK 225 straipsnio taisyklėmis (*aut past.* – šiame straipsnyje reglamentuojama liudytojo, nukentėjusiojo apklausa, atliekama ikiteisminio tyrimo teisėjo). Teismas negali grįsti savo priimamo sprendimo tyrėjui, prokurorui duotais parodymais. Ši teisės norma suponuoja, kad įrodymais gali būti pripažįstami apklausos, atliktos pas ikiteisminio tyrimo teisėją, metu gauti duomenys ir teismas jais gali remtis priimdamas teismo baigiamąjį aktą. Svarbu pažymėti, kad Ukrainos BPK 225 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad teismas, priimdamas nuosprendį, gali nesiremti ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos apklausos duomenimis, tačiau tokį savo sprendimą privalo motyvuoti. To paties straipsnio 4 dalyje nurodoma, kad teismo bylos nagrinėjimo metu teismas gali apklausti liudytoją ar nukentėjusįjį, kuris buvo apklaustas šio straipsnio nustatyta tvarka, *inter alia*, kai tokia apklausa buvo atlikta nedalyvaujant gynybos šaliai arba kai būtina patikslinti parodymus ar gauti parodymus apie aplinkybes, kurios nebuvo išaiškintos ikiteisminio tyrimo metu atliekant apklausas. Siekiant patikrinti liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų tikrumą ir nustatyti neatitikimus su parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, pastarieji gali būti perskaitomi teisme asmens apklausos metu (Ukrainos BPK 225 straipsnio 5 dalis). Taigi, iš nurodytų straipsnių matyti, kad Ukrainos įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme yra įtvirtinęs, kad parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui turi savarankišką įrodomąją galią ir, atsižvelgiant į minėtą Ukrainos BPK 225 straipsnį, tokių parodymų įrodomoji galia gali būti didesnė nei paties teismo, kurio žinioje yra byla, betarpiškai išgirsti asmenų parodymai. Be to, Ukrainos BPK 96 straipsnio, reglamentuojančio liudytojo parodymų patikimumo nustatymą, 4 dalyje įtvirtinta, kad liudytojas gali būti apklausiamas dėl ankstesnių paaiškinimų, kurie prieštarauja jo

parodymams. Atsižvelgiant į Ukrainos BPK straipsnius, kuriuose reglamentuojama ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo tvarka, galima pastebėti, kad parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, įgyja savarankišką įrodomąją galią, o parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, skirti tik patikrinti liudytojo duodamų parodymų patikimumui.

Lyginant šias Rytų Europos valstybes tiek tarpusavyje, tiek ir su Lietuva matyti, kad valstybių baudžiamojo proceso įstatymai, kiek tai susiję su ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimu baudžiamajame procese, turi ir panašumų, ir skirtumų. Analizuojamų valstybių, kaip Estijos bei Latvijos, baudžiamojo proceso įstatymuose yra įtvirtinta galimybė teismui naudoti ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus priimant sprendimą baudžiamojoje byloje. Rusijos BPK, kaip ir Lietuvos BPK, yra įtvirtintas gana išsamus sąrašas pagrindų, kuriems esant gali būti pagarsinami parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu. Įtvirtinti pagrindai apima platų spektrą atvejų, kas reiškia, kad parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, gali būti pagarsinti tuo atveju, kai teismui atrodo, kad tai yra būtina padaryti. Tačiau esminis skirtumas yra tas, kad Rusijos BPK, skirtingai nei Lietuvos, garsinami visi parodymai, nepriklausomai nuo to, kokiam subjektui buvo duoti. Iš to galima spręsti, kad Rusijos įstatymų leidėjas didžiausią įrodomąją galią suteikia būtent ikiteisminio tyrimo metu surinktiems duomenims. Lyginant su Ukraina matyti, kad kaip ir Lietuvos, taip ir Ukrainos BPK suteikia savarankišką galią ikiteisminio tyrimo teisėjui duotiems parodymams, o ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti parodymai gali būti naudojami tik patikrinti kitiems byloje surinktiems duomenims. Ryškesnis skirtumas, kad Lietuvos įstatymų leidėjas neįpareigoja teismo visais atvejais remtis asmens parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo teisėjui, kaip tai įtvirtinta Ukrainos BPK.

Anksčiau aptartas valstybes siejo bendras istorinis kontekstas, todėl matyti nemažai panašumų ir jų baudžiamojo proceso įstatymuose. Todėl tikslinga panagrinėti Vakarų Europos valstybių baudžiamojo proceso kodeksus. Kaip žinia, Vakarų valstybės didelį dėmesį skiria žmogaus teisių apsaugai, todėl galima kelti klausimą, ar šios valstybės užtikrina asmeniui teisę tylėti ir atsisakyti duoti parodymus esant teisiniam pagrindui, nepaisant to, kad tokios teisės asmuo atsisakė ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje. Siekiant atsakyti į klausimą, kaip parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, yra panaudojami baudžiamajame procese Vakarų Europos valstybių baudžiamuosiuose procesuose, pasirinkta analizuoti dviejų vokiškosios teisės tradicijos valstybių – Austrijos ir Vokietijos – baudžiamojo proceso kodeksų normas, susijusias su nagrinėjama problematika.

Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (vok. *Strafprozeßordnung, StPO*) (toliau – Austrijos BPK) 232 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad teismas turi apklausti kaltinamąjį bei liudytojus (Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, 1975). Taigi, iš to galima suprasti, kad Austrijoje baudžiamoji byla nagrinėjama taip pat laikantis tiesioginio ir žodinio bylos nagrinėjimo principų. Vis tik, nepaisant betarpiško bylos nagrinėjimo principo, Austrijos BPK 245 straipsnio 1 dalyje nurodoma: jeigu kaltinamasis apklausos metu teisme nukrypsta nuo savo ankstesnių parodymų ir atsisako pateikti priežastis, kodėl jis nukrypo, teismas gali perskaityti jo ankstesnės apklausos protokolą arba apklausos protokolo dalį bei parodyti kaltinamojo apklausos techninius įrašus. Taigi, kaip matyti, ir Vakarų Europos valstybės baudžiamojo proceso įstatyme taip pat įtvirtinta galimybė perskaityti kaltinamojo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu. Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo galimybė išsamiai reglamentuota Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalyje. Šiame straipsnyje nurodoma, kad bendrakaltinamųjų ir liudytojų apklausų protokolai, įrodymų rinkimo protokolai, oficialūs užrašai ir kiti oficialūs dokumentai, kuriuose užfiksuoti liudytojų ar bendrakaltinamųjų parodymai, ekspertų išvados ir bendrakaltinamųjų ar liudytojų apklausos garso bei vaizdo įrašai gali būti perskaitomi arba pateikiami tik šiais atvejais, jei: 1) apklaustieji per tą laiką mirė; jų buvimo vieta nežinoma arba jų dalyvavimas teisminio bylos nagrinėjimo metu negalimas dėl amžiaus, ligos ar negalios, dėl didelio atstumo ar kitų svarbių priežasčių (Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalies 1 punktas); 2) jei asmenys, duodami parodymus teisminio bylos nagrinėjimo metu, nukrypsta nuo savo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu (Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalies 2 punktas); 3) jei liudytojas atsisako duoti parodymus esant teisėtam pagrindui (*aut. past.* – atvejis, kai asmuo, turintis liudijimo imunitetą, atsisako savo teisės neduoti parodymų ir duoda parodymus ikiteisminio tyrimo metu) (Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalies 2a punktas); 4) jei liudytojas atsisako duoti parodymus nesant teisėto pagrindo arba bendrakaltinamieji atsisako duoti parodymus (Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalies 3 punktas); 5) jei prokuroras ir kaltinamasis sutinka su parodymų skaitymu (Austrijos BPK 252 straipsnio 1 dalies 4 punktas), priešingu atveju, jie neturi įrodomosios galios. Išanalizavus Austrijos BPK normas, susijusias su parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, panaudojimu, matyti, kad nepaisant betarpiškumo principo, ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje duoti parodymai gali būti pagarsinami ir nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, nepaisant, kad tokiu būdu gali būti varžoma asmens teisė.

Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (vok. *Strafprozeßordnung, StPO*) (toliau – Vokietijos BPK) 250 straipsnyje įtvirtinta, kad jei

fakto įrodymas yra grindžiamas paties asmens matymu, toks asmuo turi būti apklaustas teisminiame posėdyje (Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamojo proceso..., 1877). Apklausa negali būti pakeista ankstesnių apklausų protokolų ar pareiškimo perskaitymu. Taigi, matyti, kad pirminis įrodomosios informacijos šaltinis – žmogus – privalo būti ištirtas, t. y. apklaustas, betarpiškai teisme. Vokietijos BPK 251 straipsnio 1 dalies 1–4 punktuose išskirta, kad liudytojo, eksperto ar bendrakaltinamojo apklausa gali būti pakeista perskaitant kitos apklausos protokolą arba dokumentą, kuriame yra pateiktas asmens pareiškimas, jeigu: 1) su tuo sutinka prokuroras, kaltinamasis ir jo gynėjas; 2) jeigu apklausos ar dokumento perskaitymas patvirtina kaltinamojo prisipažinimą ir su tuo sutinka kaltinamasis, kuris neturi gynėjo, ir prokuroras; 3) liudytojas, ekspertas ar bendrakaltinamasis mirė arba dėl kitos priežasties negali būti apklausiamas teisme per numatomą laikotarpį; 4) tai susiję su turto praradimo faktu ar jo dydžiu. To paties straipsnio 2 dalies 1–3 punktuose išskiriama, kad anksčiau minėtų asmenų apklausos gali būti pakeičiamos perskaitant asmens ankstesnės apklausos protokolą, jeigu: 1) dėl ligos, negalios ar kitos neįveikiamos kliūties asmuo negali atvykti į pagrindinį teismo posėdį ilgesnį ar neribotą laiką; 2) atsižvelgiant į asmens parodymų svarbą, negalima iš jo pagrįstai tikėtis, kad jis atvyks į pagrindinį posėdį dėl didelio atstumo; 3) prokuroras, gynėjas ir kaltinamasis sutinka, kad parodymai būtų perskaityti. Jei asmens parodymų perskaitymas skirtas kitiems tikslams, o ne tiesioginiam sprendimo priėmimui, ypač sprendimui dėl asmens iškvietimo ir apklausos priimti, tokiu atveju gali būti perskaitomi ir kiti protokolai bei dokumentai (Vokietijos BPK 251 straipsnio 3 dalis). Vokietijos BPK 251 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytais atvejais teismas sprendžia, ar nurodyti perskaityti asmenų parodymus. Jei nusprendžiama perskaityti parodymus, turi būti nurodoma priežastis, kodėl tai yra daroma (Vokietijos BPK 251 straipsnio 4 dalis). Taigi, straipsnis gana platus ir išsamiai reglamentuoja liudytojo, eksperto ar bendrakaltinamojo ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymo galimybę, jei pastarieji nebuvo apklausti teisme. Kaip matyti, Vokietijos BPK neišskiria, kad esant minėtame straipsnyje išskirtiems atvejams gali būti perskaitomi ir kaltinamojo parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Vokietijos BPK 252 straipsnyje yra įtvirtintas draudimas perskaityti asmens, turinčio liudijimo imunitetą, parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, jei jis šios savo teisės neatsisakė nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme. Tai yra ištis svarbi įstatymo nuostata, suteikianti asmeniui teisę neduoti parodymų ne tik viename baudžiamojo proceso etape, bet viso baudžiamojo proceso metu. Vokietijos BPK taip pat išskiria galimybę perskaityti atitinkamą liudytojo apklausos protokolo dalį tam, kad liudytojui ar ekspertui pareiškus, jog nebeprisimena kokio nors fakto, būtų galima atgaivinti atminį (Vokietijos

BPK 253 straipsnio 1 dalis). Tokia pati procedūra gali būti taikoma, jei apklausos metu iškyla prieštaravimas tarp parodymų, duotų teismo bylos nagrinėjimo metu, ir parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, o tų prieštaravimų negalima nustatyti ar pašalinti kitu būdu (Vokietijos BPK 253 straipsnio 2 dalis). Kaip matyti, yra gana platus spektras straipsnių, reglamentuojančių galimybę pagarsinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu. Svarbus akcentas – Vokietijos BPK nėra įtvirtintos galimybės įrodymų tyrimo metu perskaityti kaltinamojo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu. Taigi, Vokietijos baudžiamojo proceso įstatyme, skirtingai nei Austrijos, iš tiesų stengiamasi užtikrinti ne tik kaltinamojo asmens teisę tylėti ir neduoti parodymų, bet ir liudytojų, turinčių teisėtą pagrindą neduoti parodymų.

Lyginant su Lietuvos teisiniu reglamentavimu matoma, kad Austrijos baudžiamojo proceso įstatymas yra panašus. Atitinkamai kaip Lietuvoje, Austrijos įstatymų leidėjas taip pat yra įtvirtinęs baigtinį sąrašą pagrindų, kuriems esant galima pagarsinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu. Esminis skirtumas – Austrijos BPK leidžia pagarsinti kaltinamojo parodymus tik tokiu atveju, jei jo parodymai, duodami teisme skiriasi nuo parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu. Šiuo aspektu Lietuvos įstatymų leidėjas tuos pačius pagrindus, kuriems esant teismas gali perskaityti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, yra įtvirtinęs tiek kaltinamojo, tiek liudytojo, tiek nukentėjusiojo atžvilgiu. Lyginant Lietuvos teisinį reglamentavimą, susijusį su ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimu, su Vokietijos, matyti, kad vokiškoji baudžiamojo proceso teisė iš tiesų stengiasi ne tik nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje, bet kartu stengiasi užtikrinti asmenims teises, kurias jiems garantuoja įstatymai. Todėl, autorės nuomone, Vokietijos BPK užtikrinta daug skaidresnė parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, panaudojimą baudžiamajame procese.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, baudžiamuosiuose procesuose naudoja tiek Vakarų Europos, tiek Rytų Europos valstybės. Tačiau atlikta analizė leidžia daryti išvadą, kad posovietinėse valstybėse ikiteisminio tyrimo metu duotiems parodymams yra suteikiama tarsi didesnė įrodomoji galia nei paties teismo betarpiškai išgirstiems parodymams. O tai turi didelės įtakos teismo priimamam sprendimui. Skirtingai nei posovietinės valstybės, Vakarų Europos valstybės skiria didesnę dėmesį kaltinamojo asmens teisėms ir proceso lygiateisiškumui, sąžiningam rungimuisi. Kaip ne kartą buvo minėta, baudžiamasis procesas yra ne tik apie tiesos siekimą visomis priemonėmis, bet kartu ir apie žmogaus teisių užtikrinimą. Šiuo atveju Vakarų Europos valstybės pateikia gerąją praktiką, kuria turėtų pasekti ir kitos valstybės. Svarbu pažymėti, kad jei asmeniui įstatymas suteikia teisę, kaip antai, teisę tylėti ir (ar) neduoti parodymų, ši

teisė iš asmens negali būti atimta viso proceso metu ir, nepaisant to, jog asmuo ikiteisminio tyrimo metu atsisakė tokios teisės, galimybė pasinaudoti tokia teise turi išlikti viso baudžiamojo proceso metu. Tokie apsauginiai mechanizmai leidžia užtikrinti kiek įmanoma sąžiningesnį baudžiamąjį procesą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Be įrodymų, teisėjo vidinio įsitikinimo formavimąsi lemia su atmintimi susiję psichologiniai aspektai, todėl teisėjas, perskaitęs ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus, jų negali išmesti iš galvos ir jais, nors ir ne tiesiogiai, remiasi formuodamas savo vidinį įsitikinimą ir priima atitinkamą procesinį sprendimą. BPK 231 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas nurodymas teismui dar iki teismo bylos nagrinėjimo susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga neleidžia sąžiningai teismui formuoti savo vidinio įsitikinimo.
2. Kadangi asmens apklausos protokole parodymai nėra fiksuojami pažodžiui, o apklausą atliekantis subjektas apklausos protokole užfiksuoja tai, kas jam atrodo svarbiausia tiriant ir nagrinėjant nusikalstamą veiką, apklausiamo asmens perteikiama informacija nėra fiksuojama autentiškai ir tiksliai. Ikiteisminio tyrimo metu surašytas apklausos protokolas yra dviejų asmenų – apklausiamojo ir apklausiančiojo – bendros veiklos rezultatas. Siekdamas susidaryti autentišką įspūdį apie tai, kas iš tiesų vyko ikiteisminio tyrimo metu atliktos apklausos metu, teismas, nusprendęs pagarsinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, turėtų tirti ne apklausos protokolą, o, pavyzdžiui, peržiūrėti apklausos vaizdo ir garso įrašą. Tai leistų teismui sąžiningiau formuoti savo vidinį įsitikinimą.
3. BPK 276 straipsnio 1 dalies 2–3 punktuose įtvirtinti pagrindai, kuriems esant teismas gali pagarsinti asmens parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, apriboja asmenų įstatymų suponuotą teisę nebūti verčiamam duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Taip pat suteikia teismui plačią diskreciją perskaityti tokius asmenų parodymus bet kada, kai tik teismui atrodo, kad būtina tai padaryti, nes minimi parodymų pagarsinimo pagrindai gali būti teismo taikomi labai formaliai, neatsižvelgiant į baudžiamojo proceso įstatymą kaip į visumą. BPK 276 straipsnio 4 dalyje apskritai nėra įtvirtinti pagrindai, kuriems esant teismas gali perskaityti ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus. Tai reiškia, kad teismas gali tikrinti kitus byloje esančius duomenis (įrodymus) ir formuoti savo vidinį įsitikinimą duomenimis, kurie yra gauti nerungtyniškame procese, kai tik jam atrodo tikslinga.
4. Liudytojo (nukentėjusiojo), bendrakaltinamojo (bendraįtariamojo) parodymai, duoti pas ikiteisminio tyrimo teisėją, turi savarankišką įrodomąją galią, tačiau ikiteisminio tyrimo metu yra gaunami neužtikrinus rungimosi principo veikimo, t. y. nesudarius sąlygų tokioje apklausoje dalyvauti ir gynybos šaliai, todėl negali būti laikomi savarankišku įrodymų šaltiniu.

5. Parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, pagarsinimo teisme institutas yra būdingas tiek Rytų, tiek ir Vakarų Europos valstybėms. Skirtingai nei Vakarų Europos valstybėse, posovietinėse valstybėse ikiteisminio tyrimo metu duotiems parodymams yra suteikiama didesnė įrodomoji galia nei paties teismo betarpiškai išgirstiems parodymams, o tokie duomenys turi reikšmingą įtaką teismo priimamam sprendimui. Vakarų Europos valstybės skiria didesnę dėmesį kaltinamojo asmens teisėms ir proceso lygiateisiškumui, sąžiningam runginuisi.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 220 straipsnio pakeitimo įstatymas Nr. XII-1240 (2010). *Valstybės žinios*, 157-7974.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 8^l straipsniu ir 95, 96, 179, 183, 191, 220 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. XII-2046 (2015). TAR, 18709.
6. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1961). *Valstybės žinios*, 187-148.

Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės norminiai aktai

7. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.
8. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
9. Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. kovo 9 d. direktyva (ES) 2016/343 dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo. *OL L 65*, p. 1.

Užsienio valstybių nacionaliniai teisės aktai

10. Austrijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1975) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/32/Austria_CPC_1975_am122019_de.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 20 d.].
11. Estijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2003) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/3f/Code_Criminal_Procedure_2003_am2020_en.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 20 d.].
12. Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas (2005) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/107820-criminal-> [žiūrėta 2025 m. kovo 20 d.].
13. Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1958) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ca/France_CPC_am2006_en.pdf [žiūrėta 2025 m. vasario 28 d.].
14. Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodeksas (2001) [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

https://legislationline.org/sites/default/files/documents/5a/RF_CPC_2001_am03.2012_en.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 21 d.].

15. Ukrainos baudžiamojo proceso kodeksas (2013) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/58/Ukraine_CPC_2013_am2015_en.pdf [žiūrėta 2025 m. kovo 20 d.].
16. Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1887) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/3c/GERM_CPC_de.pdf [žiūrėta 2025 m. vasario 4 d.].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 15-402.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 42-1345.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 80-2423.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. spalio 12 d. nutarimas. TAR, 20188.

Specialioji literatūra

22. Ancelis, P. (2006). Įrodinėjimo teisinio reguliavimo įtaka užtikrinant proceso dalyvių teises ikiteisminiame tyrime. *Jurisprudencija*, 11 (89), 7–13.
23. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. (2006). Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 11 (89), 70–77.
24. Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančauskienė, J. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ „Registrų centras“.
25. Bareikienė, N. (red.) (1989). *Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: „Mintis“.
26. Belevičius, L. (2004). Techninių priemonių panaudojimas baudžiamojo proceso veiksmams fiksuoti. *Jurisprudencija*, 59(51), 81–93.
27. Bernatoni, J. et al. (1995). *Žmogaus teisės ir laisvės. Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla.

28. Chevroulet, C. *et al.* (2022). The impact of recall timing on the preservation of eyewitness memory. *Psichiatry, Psychology and Law*, 29, 3, 471–486, DOI: 10.1080/13218719.2021.1926366.
29. Cimalanskaitė-Kazlauskienė, V. (2024). *Teisėtų asmenų sprendimų priėmimas dėl sukčiavimo nusikaltimų darymo*. Daktaro disertacija, psichologija (S 006). Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
30. Clewett, D., DuBrow, S. ir Davachi, L. (2019). *Transcending time in the brain: How event memories are constructed from experience*, DOI: 10.1002/hipo.23074.
31. Findley, K. A. (2010). Tunnel Vision (interaktyvus). Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/228185902_Tunnel_Vision#fullTextFileContent [žiūrėta 2024 m. spalio 9 d.].
32. Gilovich, T. (1991). *How we know what isn't so: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life*. Niujorkas: Free Press.
33. Girdauskas, M. (2004). Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *Teisė*, 53, 102–115.
34. Goda, G. (red.) (2003a). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
35. Goda, G. (red.) (2003b). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V–XI dalys (221–461 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
36. Goda, G. (2014). *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Monografija. Vilnius: VĮ „Registrų centras“.
37. Goda, G., Kazlauskas, M. ir Kuconis, P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. 2-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: VĮ „Registrų centras“.
38. Gušauskienė, M. (2004). Ikitėisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas. *Jurisprudencija*, 57(49), 118–131.
39. Gušauskienė, M. (2009). Įtariamojo teisės į gynybą procesinis turinys ikitėisminio tyrimo stadijoje. Iš: Ancelis, P. *et al.* (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: UAB „Industrus“, 217–257.
40. Jatautaitė, D. (2000). Atmintis ir mokymas. *Acta pedagogica Vilnensia*, 7, 167–194, DOI:10.15388/ActPaed.2000.07.9494.
41. Johnson, H. M. ir Seifert, C. M. (1994). Sources of the Continued Influence Effect: When Misinformation in Memory Affects Later Inferences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(6), 1420–1436, DOI: <https://doi.org/10.1037/0278-7393.20.6.1420>.

42. Joseph, R. (1990). The Neurology of Traumatic „Dissociative“ Amnesia: Commentary and Literature Review (interaktyvus). Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/profile/Rhawn-Joseph/publication/12823343_The_neurology_of_traumatic_'dissociative'_amnesia_Commentary_and_literature_review/links/61c68db2e669ee0f5c6186fb/The-neurology-of-traumatic-dissociative-amnesia-Commentary-and-literature-review.pdf [žiūrėta 2024 m. spalio 10 d.].
43. Juozapavičius, A. (2020). Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo? *Teisė*, 114, 26–48, DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.114.2>.
44. Juozapavičius, A. ir Leonaitė, E. (2021). Procedūriniai įrodymų leistinumą aspektai baudžiamajame procese. *Teisė*, 121, 80–97, DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.121.5>.
45. Jurka, R. (2005). Liudytojų saugumas kaip priemonė užtikrinant jų parodymų patikimumą. *Jurisprudencija*, 75(67), 30–36.
46. Jurka, R. et al. (2009). *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: „Eugrimas“.
47. Justickis, V. (2003). *Bendroji ir teisės psichologija*. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
48. Justickis, V., Valickas, G. ir Petkevičiūtė-Barysienė, D. (2013). Psichologiniai teisėjo priimamų sprendimų subjektyvumo veiksniai. *Jurisprudencija*, 20(4), 1492–1509, DOI: <https://doi.org/10.13165/JUR-13-20-4-12>.
49. Juškevičiūtė, J. (red.) (2014). *Kriminalistika*. Metodinė priemonė. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“.
50. Kavolis, M. (1933). *Baudžiamojo proceso įstatymas su komentarais*. Kaunas: „Literatūros: knygyno leidimas“.
51. Kazlauskas, M. ir Rinkevičius, J. (1991). *Asmenų parodymai baudžiamajame procese*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
52. Kilinskas, V. (2005). Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. *Teisė*, 57, 50–70.
53. Kriščiukaitis, A. (1928). *Profesoriaus peržiūrėtos baudžiamojo proceso paskaitos*. Kaunas.
54. Kukaitis, V. (2006) Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese. *Teisė*, 60, 38–49.
55. Kurapka, E. ir Matulienė, S. (red.) (2013). *Kriminalistika. Taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“.

56. Lastauskienė, G. (2023). Tiesos sąvoka teisėje. *Teisė*, 2023, 128, 8–20, DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2023.128.1>.
57. Laney, C. ir Loftus E. F. (2025). Eyewitness testimony and memory biases. Iš Biswas-Diener, R. ir Diener, E. (red.) (2025). *Noba textbook series: Psychology* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://nobaproject.com/modules/eyewitness-testimony-and-memory-biases> [žiūrėta 2025 m. sausio 22 d.].
58. Loftus, E. F. ir Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of Automobile Destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), 585–589, DOI: [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(74\)80011-3](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(74)80011-3).
59. Myers, D. G. (2000). *Psichologija*. 3-asis leidimas. Vilnius: UAB „Poligrafija ir inofrmatika“.
60. Myers, D. G. (2008). *Psichologija*. Vilnius: UAB „Poligrafija ir inofrmatika“.
61. Merkevičius, R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata*. Monografija. Vilnius: VĮ „Registru centras“.
62. Merkevičius, R. (2009). Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: Ancelis, P. et al. (2009). *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: UAB „Industrus“, 135–173.
63. Merkevičius, R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija*. Vilnius: VĮ „Registru centras“.
64. Merkevičius, R. (2024a). *Gynybos baudžiamajame procese pagrindai*. Mokslo monografija. Pirmoji dalis. Krokva: Księgarnia Akademica.
65. Merkevičius, R. (2024b). *Gynybos baudžiamajame procese pagrindai*. Mokslo monografija. Antroji dalis. Krokva: Księgarnia Akademica.
66. Milne, R. et al. (2022). From Verbal Account to Written Evidence: Do Written Statements Generated by Officers Accurately Represent What Witnesses Say? *Frontiers in Psychology*, p. 1–6, DOI: 10.3389/fpsyg.2021.774322.
67. Moris, R. et al. (2006). Learning and Memory. Iš Morris, R., Tarassenko, L. ir Kenward, M. (red.) (2006). *Cognitive systems: Information processing meets brain science.*, p. 193–235, DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-012088566-4/50015-5>.
68. Panomariovas, A. (2011) Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. Iš Kurapka, E. V. et al. (2011). *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 51–87.
69. Panomariovas, A. ir Ramanauskas, R. (2005). Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*, 75 (67), 50–57.

70. Rinkevičius, J. (1990). *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamojoje byloje pagrindai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas.
71. Rinkevičius, J. (2004). Dokumentų sąvoka baudžiamajame procese. Pagrindiniai reikalavimai pripažįstant įrodymais. *Teisė*, 52, 81–91.
72. Rinkevičius, J. (2006). Proceso veiksmų protokolų, kaip įrodinėjimo priemonių baudžiamajame procese, bendrasis apibūdinimas. *Tiesė*, 60, 115–126.
73. Sabonis, D. (2006). Vidinis įsitikinimas, kaip įrodymų ir duomenų vertinimo kriterijus. *Teisė*, 2 (52), 42–61.
74. Skripkutė, G. (2020). Bendrininkavimo su nenustatytu asmeniu problematika Lietuvos teismų praktikoje. *Teisė*, 116, 92–105, DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.116.6>.
75. Sternberg, R. J. (2009). *Cognitive Psychology*. 5-asis leidimas (interaktyvus). Prieiga per internetą: <https://aishwaryajaiswal.com/wp-content/uploads/2022/01/Cognitive-Psychology-Sternberge.pdf> [žiūrėta 2024 m. gruodžio 2 d.].
76. Šapalaitė, E. (2007). Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*, 3(93), 83–91.
77. Šarkutė, L. (2009). Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(25), 105–119, DOI:10.15388/SocMintVei.2009.2.6089.
78. Štarienė, L. (2010). *Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją. Teisės į teisingą teismą taikymo apimtis ir garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalį*. Monografija. Vilnius: VĮ „Registru centras“.
79. Švedas, G. et al. (2019). *Lietuvos baudžiamojo teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
80. Van Bergen, S. et al. (2009). Memory Distrust and Acceptance of Misinformation. *Wiley InterScience*, DOI: 10.1002/acp.1595.
81. Žibaitė-Neliubšienė, R. (2016). Asmenų parodymų patikimumo probleminiai klausimai. *Jurisprudencija*, 23(2), 310–332, DOI: <https://doi.org/10.13165/JUR-16-23-2-09>.
82. Žibaitė-Neliubšienė. (2023). *Laisvas įrodymų vertinimas baudžiamajame procese: diskrecija apibrėžtose ribose*. Daktaro disertacija, teisė (S 001). Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: UAB „Šiaulių spaustuvė“.

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

83. *Jasper prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 27052/95, [2000-02-16].
ECLI:CE:ECHR:2000:0216JUD002705295.
84. *Lucà prieš Italiją* [EŽTT], Nr. 33354/96, [2001-02-27].
ECLI:CE:ECHR:2001:0227JUD003335496.
85. *Edwards ir Lewis prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 39647/98 ir 40461/98, [2024-10-27]. ECLI:CE:ECHR:2003:0722JUD003964798.
86. *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 26766/05 ir 22228/06, [2011-12-15]. ECLI:CE:ECHR:2011:1215JUD002676605.
87. *Schatschaschwili prieš Vokietiją* [EŽTT], Nr. 9154/10, [2015-12-15].
ECLI:CE:ECHR:2015:1215JUD000915410.
88. *Strassenmeyer prieš Vokietiją* [EŽTT], Nr. 57818/18, [2023-05-02].
ECLI:CE:ECHR:2023:0502JUD005781818.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-666/2005.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. liepos 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-431/2006.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-520/2009.
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-106-693/2016.
95. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-138-303/2017.
96. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-207-699/2017.
97. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-152-699/2018.

98. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-298-976/2018.
99. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-23-697/2019.
100. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-95-976/2019.
101. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-72-489/2020.
102. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-942/2020.
103. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. balandžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-44-719/2020.
104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. balandžio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-84-719/2021.
105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. gegužės 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-118-458/2021.
106. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-65-648/2021.
107. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-64-1073/2022.
108. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-303/2022.
109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-5-719/2022.
110. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77-489/2022.
111. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-21-697/2022.
112. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-40-628/2022.
113. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-169-976/2022.
114. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. spalio 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232-697/2022.

- 115.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-788/2023.
- 116.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-176-628/2023.
- 117.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-222-648/2023.
- 118.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-243-387/2023.
- 119.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4-594/2024.
- 120.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. balandžio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-85-594/2024.
- 121.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-114-594/2024.
- 122.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-108-511/2024.

Teismų praktikos apžvalgos

- 123.Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. birželio 28 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga.

Kiti šaltiniai

- 124.Lietuvių kalbos institutas. *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus] (modifikuota 2024 m. gruodžio 28 d.). Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/?zodis=tiesa&id=26055200000> [žiūrėta 2024 m. gruodžio 28 d.].
- 125.Ross, A. (2023). *The Effect of False Memories on the Legal System* [interaktyvus] (modifikuota 2025 m. vasario 17 d.). Prieiga per internetą: <https://www.standrewslawreview.com/post/the-effect-of-false-memories-on-the-legal-system> [žiūrėta 2025 m. vasario 17 d.].
- 126.Šekštelo, A. (2021). *Liudytojų atminties erozija: ar patikimi liudytojų parodymai – naujausi tarptautiniai tyrimai*. [interaktyvus] (modifikuota 2025 m. vasario 5 d.). Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2021/01/22/a-sekstelo-liudytoju-atminties-erozija-ar-patikimi-liudytoju-parodymai-naujausi-tarptautiniai-tyrimai/> [žiūrėta 2025 m. vasario 5 d.].

**Ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų panaudojimo baudžiamajame procese
problematika**

Irmantė Samuitytė

Magistro darbe analizuojamas parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, perskaitymo (pagarsinimo) teisme institutas. Pasitelkus teisės mokslo ir kognityvinės psichologijos sinergiją vertinama, kokią įtaką ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai turi teisėjo vidinio įsitikinimo formavimuisi. Nagrinėjant teisės mokslininkų pozicijas ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pateiktus išaiškinimus bei Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją atskleidžiama, kokio tikslo yra siekiama teismo bylos nagrinėjimo metu tiriant ir vertinant ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, *inter alia*, ir ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus. Taip pat vertinami pagrindiniai įrodinėjimo principai, kaip antai, betarpiško įrodymų ištyrimo, rungimosi, lygiateisiškumo, laisvo įrodymų vertinimo principai, kurie turėtų užtikrinti skaidrų baudžiamąjį procesą ir padėti teisėjui sąžiningai priimti sprendimą dėl asmens (ne)kaltumo.

Remiantis teisės mokslininkų, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija gilinamasi į Baudžiamojo proceso kodekso 276 straipsnio 1 ir 4 dalyse įtvirtintus parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, pagarsinimo pagrindus bei tikslus, kurių siekiama atliekant šį proceso veiksmą. Darbe taip pat analizuojama, ar ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų perskaitymas teisme yra savarankiškas įrodymų tyrimo veiksmas, ar tai sudedamoji asmenų apklausų, atliekamų įrodymų tyrimo etape, dalis. Be to, stengiamasi nustatyti, ar parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, gali būti laikomi tinkamu šaltiniu įrodymų tyrimo etape.

Taip pat magistro darbe lyginamas parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo metu, pagarsinimo teisme institutas, įtvirtintas Lietuvos ir užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose. Šia lyginamąja analize siekiama išsiaiškinti, kas padeda užtikrinti optimalią pusiausvyrą tarp proceso operatyvumo ir žmogaus teisių apsaugos.

SUMMARY

Issues Related to the use of the Statements Given during pre-trial investigation in Criminal Proceedings

Irmantė Samuitytė

This Master's thesis analyses the institution of reading out (publicising) the testimonies given during a pre-trial investigation during a trial. The synergy between legal science and cognitive psychology is used to assess the influence of testimonies given during a pre-trial investigation on the formation of a judge's inner conviction. The analysis of the positions of legal scholars and the interpretations given by the Supreme Court of Lithuania reveals the purpose of the examination and evaluation of the data collected during a pre-trial investigation, including, *inter alia*, the statements given during a pre-trial investigation. It also assesses the fundamental principles of evidence, such as the principles of direct examination of evidence, adversarial proceedings, equality of arms, and the free evaluation of evidence, which should ensure the transparency of criminal proceedings and help the judge to reach a fair decision of the person's guilt.

Based on the jurisprudence of legal scholars, the Supreme Court of Lithuania and the European Court of Human Rights, this work examines the grounds for the hearing of statements given during a pre-trial investigation and the objectives of such a procedural action, as laid down in Article 279(1) and (4) of the Code of Criminal Procedure. This work also analyses whether the publicising of statements given during a pre-trial investigation is an independent act during the investigation of evidence or whether it is an integral part of the interrogation of persons at the stage of the investigation of evidence. This work also seeks to establish whether statements made during the pre-trial phase of the investigation can be considered as an appropriate source in the evidentiary phase.

This Master's thesis also compares the institute of publicising the testimonies, given during a pre-trial investigation, as established in the criminal procedure laws of Lithuania and those of foreign countries. This comparative analysis aims to find out what helps to ensure an optimal balance between the expeditiousness of proceedings and the protection of human rights.